

**Εξ' Αποστάσεως Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Διεθνείς
Σχέσεις, Στρατηγική και Ασφάλεια»**

**Μειονότητες και Ασφάλεια - Τουρκική Μειονότητα
Βουλγαρίας και Μουσουλμανική μειονότητα Θράκης:
Μια συγκριτική ανάλυση**

Μαυρίδης Παναγιώτης

Φεβρουάριος 2023

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Copyright © Μαυρίδης Παναγιώτης, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει
απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του
Πανεπιστημίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	1
ABSTRACT.....	2
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	3
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : Μειονότητες και μειονοτικά δικαιώματα	10
1.1 Η έννοια του όρου «μειονότητα»	10
1.2 Νομοθετικό πλαίσιο για τα δικαιώματα και την προστασία των μειονοτήτων	11
1.3 Εθνικές μειονότητες.....	13
1.4 Θρησκευτικές μειονότητες	15
1.5 Τα δικαιώματα των μειονοτήτων.....	16
1.6 Οι υποχρεώσεις των μειονοτήτων	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Η αντιμετώπιση των μειονοτήτων ως ζήτημα κρατικής ασφάλειας ..	18
2.1 Η έννοια της ασφάλειας.....	18
2.2. Η ανάδυση των μειονοτήτων στην Ευρώπη και η αντιμετώπιση τους ανά τα χρόνια	20
2.3 Οι παράγοντες που δημιουργούν προβλήματα κρατικής ασφάλειας.....	22
2.4 Θεωρίες και απόψεις για την αντιμετώπιση του μειονοτικού ζητήματος	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : Μελέτη περίπτωσης της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία.....	25
3.1 Ιστορική αναδρομή του Βουλγάρικου κράτους και οι σχέσεις μεταξύ Βουλγαρίας και Τουρκίας	27
3.1.1 Η περίοδος έως το 1878.....	27
3.1.2 Χρονική περίοδος 1878-1989	29
3.1.3 Χρονική περίοδος 1989 έως σήμερα	31
3.2 Η επίδραση της θρησκείας στη διαμόρφωση της σχέσης Τουρκίας-Βουλγαρίας	32
3.3 Πολιτική εκπροσώπηση τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία και παράγοντες που την καθιστούν ζήτημα κρατικής ασφάλειας	34

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : Μελέτη περίπτωσης της μουσουλμανικής μειονότητας στην Θράκη	35
4.1 Η σύσταση του μειονοτικού πληθυσμού	35
4.2 Ιστορική αναδρομή και νομοθετικό πλαίσιο της μειονότητας	37
4.2.1 Η σύμβαση ανταλλαγής ελληνικών και τούρκικων πληθυσμών	37
4.2.2 Η συνθήκη της Λωζάνης	40
4.2.3 Η περίοδος μετά την συνθήκη της Λωζάνης μέχρι το 1949	43
4.2.4 Η περίοδος της ελληνοτουρκικής φιλίας 1949-1955	44
4.2.5 Περίοδος 1952- 1983	45
4.2.6 Περίοδος 1983 μέχρι σήμερα	46
4.3 Δημογραφικά χαρακτηριστικά και η γεωγραφική θέση της μουσουλμανικής μειονότητας στην Θράκη	47
4.4 Ο ρόλος των μουφτήδων	52
4.5 Ο Ρόλος του Τουρκικού Προξενείου της Κομοτηνής	55
4.6 Εκπαίδευση	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο : Συγκριτική ανάλυση	60
5.1 Συγκριτική ανάλυση της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία με την μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη	60
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΣΥΖΗΤΗΣΗ	64
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	67
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	77

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή/Φοιτήτριας: Μαυρίδης Παναγιώτης

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: Μειονότητες και Ασφάλεια - Τουρκική Μειονότητα Βουλγαρίας και Μουσουλμανική μειονότητα Θράκης: Μια συγκριτική ανάλυση

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου).....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα

*Ευχαριστώ και αφιερώνω την παρούσα εργασία στην οικογένεια
μου και τους φίλους που με στήριξαν καθ' όλη τη διάρκεια της
εκπόνησης, καθώς και τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Αφεντούλη
Λαγγίδη για τις πολύτιμες συμβουλές και την καθοδήγηση που μου
παρείχε.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι μειονότητες αποτελούν παγκόσμιο φαινόμενο και σημαντικό πρόβλημα στις χώρες, όπου ζουν, καθώς αποτελούν αιτία εντάσεως και πολέμων μεταξύ των κρατών, όπως μας έχει δείξει η ιστορία μέχρι και σήμερα. Το τελευταίο διάστημα οι διακρατικές σχέσεις δοκιμάζονται όλο και συχνότερα με αφορμή ζητήματα που αφορούν τις μειονότητες. Ο σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι να μελετήσει και να συγκρίνει το ζήτημα των μειονοτικών δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας στην Ελληνική Θράκη και της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία, και να ερευνήσει αν αντιμετωπίζονται ή όχι ως πρόβλημα κρατικής ασφάλειας. Οπότε, ο σκοπός του παρόντος πονήματος είναι διττός. Αφενός να παρουσιάσει τις υπάρχουσες πολιτικές αναφορικά με τα δικαιώματα των μειονοτήτων που αναφέρονται στον τίτλο και κατά πόσο αυτές οι μειονότητες αποτελούν θέμα κρατικής ασφάλειας. Και αφετέρου να γίνει μία συγκριτική ανάλυση των πολιτικών των δύο χωρών. Έχουν αξιολογηθεί διάφοροι παράγοντες όπως οι εκπαιδευτικές πολιτικές, η θρησκεία και οι πολιτικές προσεγγίσεις όσο αναφορά τις μειονότητες, προκειμένου να δοθεί μια επισκόπηση σχετικά με τις ιδιαιτερότητες και τις ομοιότητες και για τις δύο συγκεκριμένες περιπτώσεις μειονοτήτων. Επιπρόσθετα, παρατίθενται οι επίσημες θέσεις της Διεθνούς Κοινότητας, που αποτυπώνονται σε γραπτά Κείμενα, τα ιστορικά γεγονότα και την επικαιρότητα, καθώς και τη διεθνή βιβλιογραφία επιστημόνων αναλύοντας τις παραμέτρους του θέματος, που είναι οι μειονότητες, τα μειονοτικά δικαιώματα και η ασφάλεια. Η συγκεκριμένη συγκριτική μελέτη δύναται να αποτελέσει αφετηρία για αντίστοιχες συγκριτικές μελέτες μεταξύ κρατών και μειονοτήτων, καθώς εντοπίζοντας τα θετικά στοιχεία διαχείρισης μιας μειονότητας κάθε κράτους, θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια μεγαλύτερης κλίμακας κοινά αποδεκτή πολιτική διαχείρισης και ορισμού των μειονοτήτων.

Λέξεις κλειδιά: Τουρκική μειονότητα, μουσουλμανική μειονότητα, ασφάλεια, Θράκη, Βουλγαρία.

ABSTRACT

Minorities are a global phenomenon and an important problem in the countries where they live, as they are a cause of tension and wars between states, as history has shown us until today. Recently, interstate relations have been tested more and more frequently on the occasion of issues concerning minorities. The purpose of the thesis is to study and compare the issue of minority rights of the Muslim minority in Greek Thrace and the Turkish minority in Bulgaria, and investigate whether or not they are treated as a state security problem. So, the purpose of this pain is twofold. On the one hand to present the existing policies regarding the rights of the minorities mentioned in the title and to what extent these minorities are a matter of state security. And on the other hand, to make a comparative analysis of the policies of the two countries. Various factors such as educational policies, religion and political approaches with reference to minorities have been evaluated in order to give an overview of the specificities and similarities of both specific minority cases. In addition, the official positions of the International Community, reflected in written texts, historical events and current affairs, as well as the international bibliography of scientists analyzing the parameters of the subject, which are minorities, minority rights and security, are listed. This specific comparative study can be a starting point for corresponding comparative studies between states and minorities, as by identifying the positive elements of the management of a minority of each state, a larger-scale commonly accepted policy for the management and definition of minorities could be created.

Keywords: Turkish minority, Muslim minority, security, Thrace, Bulgaria.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Σκοπός της έρευνας

Οι μειονότητες αποτελούν παγκόσμιο φαινόμενο και σημαντικό πρόβλημα στις χώρες, όπου ζουν, καθώς αποτελούν αιτία εντάσεως και πολέμων μεταξύ των κρατών, όπως μας έχει δείξει η ιστορία μέχρι και σήμερα. Το τελευταίο διάστημα οι διακρατικές σχέσεις δοκιμάζονται όλο και συχνότερα με αφορμή ζητήματα που αφορούν τις μειονότητες. Η χώρα μας δε δείχνει να απέχει από τέτοιου είδους ζητήματα, ιδιαίτερα τη στιγμή που η τουρκική κυβέρνηση ασκεί πιέσεις ζητώντας την αναθεώρηση της Συνθήκης της Λωζάνης και αναγνώριση της Θρησκευτικής Μουσουλμανικής Μειονότητας της Θράκης ως Εθνική Τουρκική Μειονότητα. Ο σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι να μελετήσει και να συγκρίνει το ζήτημα των μειονοτικών δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας στην Ελληνική Θράκη και της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία, και να ερευνήσει αν αντιμετωπίζονται ή όχι ως πρόβλημα κρατικής ασφάλειας. Άρα, ο σκοπός του παρόντος πονήματος είναι διττός. Αφενός να παρουσιάσει τις υπάρχουσες πολιτικές αναφορικά με τα δικαιώματα των μειονοτήτων που αναφέρονται στον τίτλο και κατά ποσό αυτές οι μειονότητες αποτελούν θέμα κρατικής ασφάλειας. Και αφετέρου να γίνει μία συγκριτική ανάλυση των πολιτικών των δύο χωρών.

Θεματικοί άξονες και ερευνητικά ερωτήματα

Η υποστήριξη της συγκεκριμένης διατριβής μεθοδολογικά θα βασιστεί κυρίως στην ποιοτική ανάλυση αρχειακού υλικού προερχόμενο από βιβλιογραφικές, αρθρογραφικές αλλά και άλλες δευτερογενείς πηγές. Σύμφωνα με το Ζαφειρόπουλο (2015) η ποιοτική ανάλυση είναι σημαντική διότι δεν εξαντλείται σε ποσοτικά και αριθμητικά δεδομένα αλλά οδηγεί σε εις βάθος ανάλυση των υπό εξέταση γεγονότων, νομικές και ιστορικές πηγές, για να καταλήξει σε μια συγκριτική ανάλυση των δεδομένων και τέλος στην εξαγωγή συμπερασμάτων. Η εργασία επικεντρώνεται στην ελληνική νομοθεσία και στις δεσμεύσεις της για την προστασία της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, καθώς και στην βουλγάρικη νομοθεσία για την προστασία της τουρκικής μειονότητας της Βουλγαρίας. Η σύγκριση των προσεγγίσεων αναφορικά με την μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη και την τουρκική μειονότητα στη Βουλγαρία, έγινε απαραίτητη προκειμένου να εξεταστεί η ένταξη των μειονοτικών ομάδων υπό διαφορετικές συνθήκες. Έχουν αξιολογηθεί διάφοροι παράγοντες όπως οι εκπαιδευτικές πολιτικές, η

θησκειά και οι πολιτικές προσεγγίσεις όσο αναφορά τις μειονότητες, προκειμένου να δοθεί μια επισκόπηση σχετικά με τις ιδιαιτερότητες και τις ομοιότητες και για τις δύο συγκεκριμένες περιπτώσεις μειονοτήτων. Η έρευνά παραθέτει τις επίσημες θέσεις της Διεθνούς Κοινότητας, που αποτυπώνονται σε γραπτά Κείμενα, τα ιστορικά γεγονότα και την επικαιρότητα, καθώς και τη διεθνή βιβλιογραφία επιστημόνων αναλύοντας τις παραμέτρους του θέματος, που είναι οι μειονότητες, τα μειονοτικά δικαιώματα και η ασφάλεια.

Η μεταπτυχιακή διατριβή διαρθρώνεται ως εξής:

- Κεφάλαιο 1^ο: Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η απόδοση της ερμηνείας της μειονότητας, εξερευνώντας τη διεθνή βιβλιογραφία. Ακολούθως, αναλύονται οι νομικές προσεγγίσεις αναφορικά με τα καθεστάτα προστασίας των μειονοτήτων που έχουν αναπτυχθεί στο διεθνή χώρο από τα θεσμικά όργανα (δηλαδή τα Ηνωμένα Έθνη, το Συμβούλιο της Ευρώπης και την Ευρωπαϊκή Ένωση).
- Κεφάλαιο 2^ο: Στο δεύτερο κεφάλαιο αρχικά καθορίζεται η έννοια της «ασφάλειας», καταγράφονται τα ιστορικά γεγονότα, που διαμόρφωσαν τις μειονότητες στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και την κατάστασή τους μέχρι και σήμερα. Στη συνέχεια αναλύονται οι παράγοντες, σύμφωνα και με τη σχετική διεθνή βιβλιογραφία, που προκάλεσαν προβλήματα κρατικής ασφάλειας και παρατίθενται θεωρίες και απόψεις για την αντιμετώπιση του μειονοτικού ζητήματος.
- Κεφάλαιο 3^ο: Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται η ειδική περίπτωση της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία και συγκεκριμένα η αντιμετώπισή της από το βουλγαρικό κράτος διαχρονικά και κυρίως κατά την τελευταία χρονική περίοδο από την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, το θεσμικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει την προστασία των μειονοτικών δικαιωμάτων βάσει των Διεθνών Συμβάσεων-Διακηρύξεων, που έχει υπογράψει η Βουλγαρία και της εσωτερικής νομοθεσίας, η πολιτική της εκπροσώπησης, η στάση της απέναντι στο Βουλγαρικό κράτος και αναλύονται οι παράγοντες που καθιστούν τη μειονότητα πρόβλημα κρατικής ασφάλειας για τη Βουλγαρία, με βάση τις έρευνες ειδικών επιστημόνων.
- Κεφάλαιο 4^ο: Το τέταρτο κεφάλαιο θέτει στο επίκεντρο της έρευνας την μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Συγκεκριμένα εξετάζει την σύσταση, την σύνθεση και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της μουσουλμανικής μειονότητας της

Θράκης. Επίσης, ερευνά την αντιμετώπιση της από το Ελληνικό κράτος διαχρονικά, το θεσμικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει την προστασία των μειονοτικών δικαιωμάτων βάσει των Διεθνών Συμβάσεων-Διακηρύξεων, που έχει υπογράψει η Ελλάδα και της εσωτερικής νομοθεσίας και την πολιτική της εκπροσώπηση.

• Κεφάλαιο 5^ο: Στο τέταρτο κεφάλαιο, πραγματοποιείται συγκριτική ανάλυση της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία με την μουσουλμανική μειονότητα στην Ελληνική Θράκη με βάση την οποία εξάγονται πολλά συμπεράσματα.

Καταλήγοντας, η μεταπτυχιακή διατριβή θα προσπαθήσει να δώσει απάντηση στα παρακάτω ερωτήματα:

- Ποια κριτήρια καθορίζουν μια μειονότητα;
- Ποιο το περιεχόμενο της μειονότητας, ποια τα δικαιώματά της και ποια είναι αυτά που προασπίζεται, ειδικά τη στιγμή που μέχρι σήμερα δεν υφίσταται ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για την έννοια της μειονότητας;
- Ποιες οι διαφορές ανάμεσα σε μια εθνική και μία θρησκευτική μειονότητα σχετικά με τα δικαιώματά τους και στον τρόπο διαχείρισής τους;
- Πόσο ρόλο παίζει η ιστορική πορεία του κράτους και πώς επηρεάζουν αυτές οι μειονότητες την κρατική ασφάλεια και την πολιτική ζωή της χώρας στην οποία βρίσκονται;
- Έχουν ενσωματώσει ρητά τις διατάξεις των Διεθνών και Ευρωπαϊκών Φορέων που σχετίζονται με τα μειονοτικά δικαιώματα οι δύο προαναφερθείσες χώρες;
- Τέλος, πώς δύναται μια μειονότητα να επηρεάσει τις σχέσεις δύο ή και παραπάνω κρατών;

Σκοπός της διατριβής αυτής είναι να διερευνήσει σε βάθος τα παραπάνω ερωτήματα και να προβληματίσει, δίνοντας ερέθισμα για περαιτέρω έρευνα σχετικά με τα ζητήματα των μειονοτήτων σε συνάρτηση με την κρατική ασφάλεια.

Αναγκαιότητα και σπουδαιότητα

Κάνοντας μια ιστορική αναδρομή, μπορούμε να εντοπίσουμε αρκετές περιπτώσεις κατά τις οποίες μια μειονοτική ομάδα στάθηκε ως αιτία ή αφορμή για να διαταράξει τις ισορροπίες στη διεθνή σκακιέρα, αλλάζοντας πολλές φορές των γεωπολιτικό χάρτη. Σημαντικό παράδειγμα αποτελεί η κρίση της Κριμαίας το 2014, που είχε σαν αποτέλεσμα

την απόσχιση της τελευταίας από την Ουκρανία και η ενσωμάτωσή της στον κορμό του ρωσικού κράτους.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι οι Γκαγκαούζοι, μία από τις μεγαλύτερες εθνικές μειονότητες στη Μολδαβία. Παρά τη σχετική μεταγενέστερη εγκατάστασή τους στο Μπουντζάκ στο πλαίσιο του ρωσικού αποικισμού της Βεσσαραβίας, στο έδαφος της μελλοντικής Δημοκρατίας της Μολδαβίας, οι Γκαγκαούζοι άρχισαν να εδραιώνονται πιο σταθερά. Οι αριθμοί τους δεν κατανέμονται ισοδύναμα σε όλη τη χώρα. Κατοικούν κυρίως στις νότιες περιοχές και αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού στην Αυτόνομη επαρχία της Γκαγκαουζίας. Αυτή η αυτόνομη επαρχία της Γκαγκαουζίας έχει έκταση μικρότερη από τη Χαλκιδική και πληθυσμό μόλις 160.000 κατοίκων, το 82% των οποίων είναι Γκαγκαούζοι. Επίσης, είναι η μοναδική περιοχή της Ευρώπης, εκτός Τουρκίας, όπου τα Τουρκικά είναι επίσημη γλώσσα αν και οι κάτοικοι είναι κατά 93% χριστιανοί ορθόδοξοι.

Ωστόσο ο όρος μειονότητα δεν αποτελεί λέξη άγνωστη για την χώρας μας, μιας και στο εσωτερικό της βρίσκονται αρκετές μειονοτικές ομάδες και επίσημα αναγνωρισμένες μειονότητες. Οι μειονότητες αυτές τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν επηρέασαν και δύνανται να επηρεάσουν την πολιτική, την οικονομική αλλά και την κρατική ασφάλεια της χώρας. Ολοκληρώνοντας μια ανάλυση και εν τέλει σύγκριση για το πώς αντιμετωπίζονταν η τουρκική μειονότητα της Βουλγαρίας και η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης στην Ελλάδα σε ένα ιστορικό-νομικό-πολιτικό πλαίσιο και φτάνοντας στο σήμερα, μας δίνεται μια εικόνα για τις ομοιότητες και διαφορές στον τρόπο αντιμετώπισης των μειονοτήτων μιας αναγνωρισμένης εθνικής τουρκικής μειονότητας και μιας θρησκευτικής αντίστοιχα. Η μοναδικότητα της παρούσας διατριβής έγκειται ακριβώς στο γεγονός πως δεν έχει επιχειρηθεί αντίστοιχη έρευνα στον επιστημονικό κλάδο. Σημαντικός παράγοντας στη σύγκριση αυτών, είναι και ο ρόλος της Τουρκίας, καθώς εμπλέκεται άμεσα και έμμεσα σε ότι αφορά τις προαναφερθείσες μειονότητες.

Στη περίπτωση της Βουλγαρίας η μειονότητα είναι ξεκάθαρα τουρκική, ενώ στην περίπτωση της Ελλάδας μπορεί να είναι θρησκευτική, αλλά η παρουσία των τουρκικών προξενείων της Κομοτηνής, Ρόδου και Θεσσαλονίκης αποδεικνύουν την επιρροή που ασκεί στα θέματα της μειονότητας η χώρα της Τουρκίας. Κάνοντας μια προσπάθεια να απαντήσουμε λοιπόν στα ερευνητικά ερωτήματα και τους επιμέρους στόχους που έχουν

τεθεί για την παρούσα διατριβή, πέρα από τη σαφή εικόνα που θα αποκτήσουμε για την κατοχύρωση και προάσπιση των μειονοτήτων στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία. Αποκτούμε τις απαραίτητες γνώσεις που θα μας επιτρέψουν σε έναν βαθμό να κρίνουμε το κατά πόσο οι δύο μειονότητες μπορούν να αποτελέσουν απειλή για την κρατική ασφάλειά των δυο χωρών μελλοντικά, τόσο ως αυτόβουλες οντότητες εντός του κράτους, όσο και υπό την καθοδήγηση της Τουρκίας. Τέλος, θα δημιουργηθούν προβληματισμοί για το σε ποιον βαθμό τα κράτη μέλη της Ε.Ε αντιμετωπίζουν της μειονότητες με τον ίδιο τρόπο ανεξάρτητα από τις επιρροές του παρελθόντος.

Η βιβλιογραφία που σχετίζεται με την έννοια των μειονοτήτων είναι αρκετά πλούσια. Επίσης μεγάλο είναι το εύρος μελετών και αναλύσεων που σχετίζεται με τις δύο προς σύγκριση μειονοτήτων της παρούσας διατριβής. Η συγκεκριμένη συγκριτική μελέτη δύναται να αποτελέσει αφετηρία για αντίστοιχες συγκριτικές μελέτες μεταξύ κρατών και μειονοτήτων και εντοπίζοντας τα θετικά στοιχεία διαχείρισης μιας μειονότητας κάθε κράτους, θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια μεγαλύτερης κλίμακας κοινά αποδεκτή πολιτική διαχείρισης και ορισμού των μειονοτήτων. Επίσης παίρνοντας παράδειγμα από τα ιστορικά γεγονότα που σχετίζονται με τις μειονότητες στα δύο κράτη θα μπορούσαν να εκμαιευτούν πολιτικές έγκαιρης αποτροπής κρίσεων στο πλαίσιο της ασφάλειας ενός κράτους.

Συλλογή δεδομένων και δυσκολίες της διατριβής

Για να βρούμε σχετικές μελέτες χρησιμοποιήσαμε τρεις βάσεις δεδομένων, οι οποίες είναι οι ακόλουθες: το Science Direct, το Google Scholar και το EBSCO Discovery Service. Οι λέξεις-κλειδιά που χρησιμοποιήθηκαν για τις ηλεκτρονικές αναζητήσεις ήταν οι όροι της Τουρκικής μειονότητας, της Μουσουλμανικής μειονότητας, της ασφάλειας, της Θράκης και της Βουλγαρίας.

Οι παράγοντες που δυσκόλεψαν το έργο της εκπόνησης της συγκεκριμένης διατριβής σαφώς δεν εξέλειψαν. Ήταν δύσκολο να βρούμε πηγές για την τούρκικη μειονότητα της Βουλγαρίας καθώς η πρόσβαση ήταν δύσκολη και μη γνώση της βουλγάρικης γλώσσας ήταν μεγάλο πρόβλημα περιορίζοντας τη μελέτη της βιβλιογραφίας και την εύρεση πηγών, σε σύγκριση με την μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης που οι πηγές ήταν πολλές και η πρόσβαση εύκολη. Επίσης, το υλικό που μελετήθηκε ήταν αρκετά μεγάλο σε έκταση, τόσο στο νομικό, όσο και στο ιστορικό του πλαίσιο. Τέλος, προκύπτουν αρκετά κενά καθώς τα ζητήματα που εξετάζονται ακόμα και

σήμερα αποτελούν αντικείμενο προπαγάνδας. Δημιουργώντας έτσι έλλειψη σημαντικών αρχείων και διασπορά υλικού. Γενικά οι ερευνητές που ασχολούνται με τα μειονοτικά ζητήματα δέχονται πίεση, τόσο από ιδεολογική και θεσμική πλευρά, καθώς τα συμπεράσματα των ερευνών έχουν πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις γεγονός που λειτουργεί σαν τροχοπέδη στην εγκυρότητα και στην αντικειμενικότητα των πηγών.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Δ.Α.Σ.Ε.	Διάσκεψη Ανάπτυξης Συνεργασίας και Επικοινωνίας
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Ο.Κ.	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
Ε.Σ.Δ.Α.	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Η.Π.Α.	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Κ.Σ.	Κοινοβουλευτική Συνέλευση
ΚτΕ	Κοινωνία των Εθνών
Ν.Α.Τ.Ο.	Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου
Ο.Α.Σ.Ε.	Οργανισμός Ανάπτυξης Συνεργασίας και Επικοινωνίας
Ο.Η.Ε.	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΠΓΔΜ	Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
ΡΚΚ	Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν
σ.	σελίδα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Ευρώπης
Π.Π.	Παγκόσμιος Πόλεμος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Μειονότητες και μειονοτικά δικαιώματα

1.1 Η έννοια του όρου «μειονότητα»

Δυστυχώς, στα σύγχρονα μειονοτικά κείμενα, όπως αυτό της Κοπεγχάγης του ΟΑΣΕ¹, της σχετικής Διακήρυξης των Η.Ε.² και της Σύμβασης Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης³, δεν περιέχεται πουθενά ο ορισμός της μειονότητας. Η πρώτη ιστορικά προσπάθεια να οριστεί νομικά το περιεχόμενο της έννοιας έλαβε χώρα στο πλαίσιο του συστήματος μειονοτικής προστασίας της ΚτΕ. Συγκεκριμένα, το Διεθνές Δικαστήριο Διαρκούς Δικαιοσύνης στη γνωμοδότηση της 31ης Ιουλίου 1930 αναφορικά με την αμοιβαία εθελούσια ανταλλαγή των ελληνοβουλγαρικών κοινοτήτων που προέβλεπε η Σύμβαση του Νεϊγύ της 27ης Νοεμβρίου 1919 αποπειράθηκε μια πρώτη ερμηνεία της έννοιας «κοινότητα» («community»), που στην προκειμένη περίπτωση μπορεί να ταυτιστεί με τον όρο μειονότητα. Σύμφωνα λοιπόν με τη διατύπωση του Δικαστηρίου⁴:

«Από παράδοση, η οποία παίζει τόσο σημαντικό ρόλο στις χώρες της Ανατολής, η «κοινότητα» είναι μια ομάδα προσώπων σε μια συγκεκριμένη χώρα ή επαρχία, που έχουν μια φυλή, θρησκεία, γλώσσα και παραδόσεις δικές τους και ενωμένα από τη ταυτότητα αυτής της φυλής θρησκείας, γλώσσας και παραδόσεων με ένα αίσθημα αλληλεγγύης, έχουν ως σκοπό τη τήρηση των παραδόσεων τους, τη διατήρηση της μορφής της λατρείας τους, την εξασφάλιση της διαπαιδαγώγησης και της ανατροφής των τέκνων τους σύμφωνα με το πνεύμα και τις παραδόσεις της φυλής τους και την αμοιβαία συνδρομή μεταξύ τους».

Οι όροι «μειονότητα» ή «μειονοτική ομάδα» χρησιμοποιούνται ευρέως στην βιβλιογραφία της κοινωνιολογίας. Η «μειονότητα» φαίνεται να είναι μια λέξη με ευρύ, διάχυτο νόημα και συναισθηματική έκκληση. Στην πραγματικότητα, υπάρχει τέτοια ποικιλία σημασιών και αντιφατικών ιδιοτήτων που αποδίδονται στον όρο στην

¹ Το διακύβευμα της Διάσκεψης της Κοπεγχάγης, Δεκέμβριος 2009, βλ. https://ypen.gov.gr/wp-content/uploads/legacy/Files/Klimatiki%20Allagi/Diakyveyma%20Diaskepsis%20Kopegxagis_OK.pdf (τελευταία πρόσβαση 3 Ιουλίου 2022).

² Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων που Ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες, που υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση το 1992, βλ. <https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/Declaration-Indigenous-Greek.pdf> (τελευταία πρόσβαση 3 Ιουλίου 2022).

³ Κείμενο της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1995, βλ. <https://rm.coe.int/16800c1303> (τελευταία πρόσβαση 3 Ιουλίου 2022).

⁴ Ο ορισμός υπάρχει «Ο ορισμός της μειονότητας» του Νίκου Πεντούλη, βλ. <https://lawnet.gr/pages/eofn/2/meion.asp>.

επιστημονική βιβλιογραφία που μπορούμε δύσκολα να μιλάμε για μια έννοια που μπορεί να χρησιμεύσει ως αναλυτικό εργαλείο⁵. Τα κοινά σημεία στους διαφορετικούς ορισμούς, που έχουν επιχειρηθεί, αλλά και οι πιο κοινά αποδεκτές παράμετροι της έννοιας «μειονότητα» είναι ότι⁶:

- τα μέλη της είναι πολίτες ενός κράτους,
- αποτελούν μειοψηφία σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό,
- έχουν κοινά εθνοτικά, θρησκευτικά και γλωσσικά χαρακτηριστικά, διαφορετικά από την πλειοψηφία, τα οποία τους έχουν φέρει σε υποδεέστερη θέση,
- εκφράζουν τη βούλησή τους να διατηρήσουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους και
- κατέχουν την ιθαγένεια του κράτους, στο οποίο διαμένει το σύνολο της ομάδας.

1.2 Νομοθετικό πλαίσιο για τα δικαιώματα και την προστασία των μειονοτήτων

Είναι γνωστό πως δεν υπάρχει σχεδόν καμία ευρωπαϊκή χώρα η οποία δεν έχει μειονοτικούς πληθυσμούς πράγμα φυσικό εξαιτίας των μετακινήσεων πληθυσμών και της χάραξης νέων συνόρων μεταξύ χωρών. Τα τελευταία χρόνια μετά τις ιστορικές ανατροπές που συνέβησαν κυρίως στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη τα φαινόμενα αυτά πολλαπλασιάστηκαν και οξύνθηκαν⁷. Η αλλαγή του σκηνικού στα Βαλκάνια στην αρχή της δεκαετίας του 1990 αποτέλεσε αιτία να εμφανιστεί ακόμα πιο έντονα το πρόβλημα της ύπαρξης μειονοτικών πληθυσμών μέσα σε ανομοιογενή εθνικά κράτη. Αναμφισβήτητα οι ομάδες αυτές είτε είναι εθνοτικές, θρησκευτικές, γλωσσικές ή πολιτιστικές πρέπει να διατηρήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την ταυτότητα τους μέσα στο χώρο που ζουν και αναπτύσσονται και η προστασία των δικαιωμάτων τους αποτελεί επιτακτική ανάγκη. Παρόλα αυτά όμως οι Ευρωπαϊκοί διεθνείς οργανισμοί μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 παρέμεναν πολύ επιφυλακτικοί σχετικά με την θέσπιση κανόνων δικαίου όσον αφορά τα δικαιώματα των μειονοτήτων⁸.

⁵ Martiniello, M., & Rath, J. (Eds.), (2010), *Selected studies in international migration and immigrant incorporation* (Vol. 1). Amsterdam University Press.

⁶ Τσιτσελίκης Κ. (1996), *Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.

⁷ Σιλανός Α. (1997), «Η προστασία των μειονοτήτων: Η Σύμβαση - Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης»: στα Πρακτικά συνεδρίου που οργάνωσαν το ΙΜΔΑ και το Συμβούλιο της Ευρώπης (Αθήνα, 9-10 Μαΐου 1996), Αθήνα: Σάκκουλας, σ. 17.

⁸ Ροζάκης Χ. (1994), «Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε μια μεταβαλλόμενη Ευρώπη: Η αυτοδιάθεση των λαών και οι μειονότητες στην πολιτική της Ευρωπαϊκής κοινότητας», Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας, σ. 17-18.

Τα ζητήματα προστασίας των μειονοτήτων στην Ευρώπη διακρίνονται σε τρεις περιόδους⁹:

α) Η πρώτη είναι η περίοδος θέσπισης ειδικού — εξαιρετικού καθεστώτος προστασίας ορισμένων μειονοτήτων με διεθνείς και διακρατικές συμβάσεις στο Μεσοπόλεμο υπό την αιγίδα της Κοινωνίας Των Εθνών.

β) Η δεύτερη μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η περίοδος ουδετεροποίησης του ζητήματος στα πλαίσια του Ο.Η.Ε. με καθολικές διακηρύξεις δικαιωμάτων που στρέφονται γύρω από την απαγόρευση διακρίσεων.

γ) Τρίτη είναι η περίοδος διεθνοποίησης και εντατικοποίησης της προστασίας των μειονοτήτων ως συλλογικών μορφωμάτων μετά το 1989 με πρωτοβουλία οργανισμών όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης και η Δ.Α.Σ.Ε. - Ο.Α.Σ.Ε..

Στο πεδίο των μειονοτήτων τα κείμενα που έχουν υιοθετηθεί και αποτελούν σημείο αναφοράς για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελούν:

- ✓ **Η Τελική πράξη του Ελσίνκι (1975)**¹⁰
- ✓ **Το Καταληκτικό Κείμενο της Συνάντησης της Βιέννης (1989)**¹¹
- ✓ **Το Καταληκτικό Κείμενο της Διάσκεψης της Κοπεγχάγης για την Ανθρώπινη Διάσταση (1990)**¹²
- ✓ **Την Χάρτα των Παρισίων για μια Νέα Ευρώπη (1990)**¹³
- ✓ **Το Κείμενο της Γενεύης για τις Εθνικές Μειονότητες (1992)**¹⁴
- ✓ **Το Κείμενο του Ελσίνκι (1992)**¹⁵

⁹ Τσιτσελίκης Κ. & Χριστόπουλος Δ. (1997), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα: Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα: Κριτική, σ. 123.

¹⁰ Τσιτσελίκης Κ. (1996), *Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.

¹¹ Περράκης Κ. (1993), *Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων: Μια προβληματική σε εξέλιξη*, Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.

¹² Τσιούρδα, Ε. (2022), «Μειονοτικά γλωσσικά και εκπαιδευτικά δικαιώματα στο διεθνές δίκαιο».

¹³ Περράκης Κ. (1993), *Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων: Μια προβληματική σε εξέλιξη*, Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.

¹⁴ Περράκη, Σ. (2000), *Διεθνής Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, β έκδοση, Αθήνα–Κομοτηνή: εκδόσεις Σάκκουλας.

¹⁵ Περράκης Κ. (1993), *Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων: Μια προβληματική σε εξέλιξη*, Αθήνα – Κομοτηνή: εκδόσεις Σάκκουλας, σ. 245.

Από την άλλη, η προστασία και προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου συμπεριλαμβάνεται στους θεμελιώδεις σκοπούς του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς ο προβληματισμός για τα ανθρώπινα δικαιώματα ήταν έντονος¹⁶. Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, τις αλλαγές που επέφερε στην Ευρώπη, εθνοτικά και εδαφικά, αλλά και την αύξηση των μειονοτικών πληθυσμών, το Συμβούλιο της Ευρώπης συνέταξε τον Ευρωπαϊκό Χάρτη των Περιφερειακών ή Μειονοτικών Γλωσσών και τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1995)¹⁷.

1.3 Εθνικές μειονότητες

Η έννοια της εθνικής μειονότητας εμφανίζεται για πρώτη φορά στη Συνθήκη του Βερολίνου, το 1878¹⁸, η οποία αναγνώριζε ειδικό νομικό καθεστώς για ορισμένες θρησκευτικές ομάδες και μια παρακαταθήκη για τις λεγόμενες «μειονοτικές συμφωνίες», που θα δομούνταν στα επόμενα 50 χρόνια, με μοντέλο τον τρόπο διευθέτησής τους από τη Συνθήκη του Βερολίνου. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Συνθήκη των Βερσαλλιών, εκτός από τα σύνορα των κρατών, που δημιουργήθηκαν μετά την πτώση

¹⁶ Χρονιά εισδοχής στο Συμβούλιο της Ευρώπης της Ουγγαρίας, του πρώτου από τα κράτη που ανήκαν στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Ακολούθησαν, η Πολωνία το 1991, η Βουλγαρία το 1992, η Εσθονία, η Λιθουανία, η Τσεχία, η Σλοβακία, η Σλοβενία και η Ρουμανία το 1993 και η Λεττονία το 1995. Υποψήφιος είναι η Αλβανία, η Κροατία, η Λευκορωσία, η Μολδαβία, η Ουκρανία, η Ρωσία και η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Σχετικά με τη δράση του Συμβουλίου όσον αφορά στην προστασία των μειονοτήτων, στη νομική της διάσταση αλλά και στις πολιτικού χαρακτήρα παραμέτρους της (μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης, διασυνοριακή και διακοινοτική συνεργασία ή προώθηση λύσεων μέσα από την τοπική αυτοδιοίκηση για παράδειγμα), βλ. *P. Thornberry, M. A. Martin Estebanez, The Council of Europe and Minorities, Council of Europe, Strasbourg 1994, H. Hartig, Les travaux du Conseil de l'Europe dans le domaine des minorités, Questions des minorités en Europe, P. Grigoriou (επιμ.), Presses Interuniversitaires, Bruxelles 1994, σ. 281 επ. και K. Schumann, The Role of the Council of Europe, Minority Rights in Europe: The Scope for a Transnational Regime, H. Miall (επιμ.), Pinter Publishers, London 1994, σσ. 93-96.*

¹⁷ Η Σύμβαση-πλαίσιο υιοθετήθηκε στις 10 Νοεμβρίου 1994 και άνοιξε σε υπογραφή την 1η Φεβρουαρίου 1995. Έχει υπογραφεί από 22 κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης: Αυστρία, Δανία, Ελβετία, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ισλανδία, Ιρλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Κύπρος, Λιχτενστάιν, Λιθουανία, Νορβηγία, Ολλανδία, Ουγγαρία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβακία, Σλοβενία, Σουηδία και Φινλανδία., βλ. Μερκουράκη, Δ. (2013), *Το ΕΣΔΑ στην κρίση επί προσφύγων από μέλη μειονοτήτων για παραβιάσεις διατάξεων της ΕΣΔΑ* (Doctoral dissertation, University of Piraeus (Greece)).

¹⁸ Στο πρωτότυπο "ethniques". Μεταγενέστερα η έννοια του όρου διαφοροποιήθηκε και σήμερα εκφράζεται με τον όρο "εθνοτικός". Ο τελευταίος αναφέρεται στα επί μέρους πολιτισμικά χαρακτηριστικά της εθνότητας (γλώσσα, ήθη και έθιμα, θρησκεία), τα οποία θεμελιώνουν αισθήματα αλληλεγγύης ή και συνείδηση διαφορετικότητας μεταξύ των μελών της. Την πληθυσμιακή ομάδα που χαρακτηρίζεται κυρίως από τα παραπάνω στοιχεία θα ονομάσουμε "εθνοτική ομάδα" και την αντίστοιχη μειονοτική ομάδα, "εθνοτική μειονότητα". Τα χαρακτηριστικά της τελευταίας είναι συνυφασμένα με τη γλωσσική, θρησκευτική ή την πολιτιστική ιδιαιτερότητα, με τέτοιο τρόπο, ώστε να συμβάλουν στη δημιουργία συνείδησης συμμετοχής στην ίδια ομάδα μεταξύ των μελών της, που διαφοροποιούνται από την πλειονότητα με την εκδήλωση αυτής ιδιαιτερότητας, βλ. Τσιτσελίκης, Κ. (1996), *Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, Αθήνα: εκδόσεις Σάκκουλας.

της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθόρισε επιπλέον υποχρεώσεις των κρατών απέναντι στις μειονότητες¹⁹.

Παρόλα αυτά η ευρωπαϊκή Σύμβαση- Πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων δεν περιλαμβάνει έναν ορισμό για την «εθνική μειονότητα» καθότι δεν υπάρχει μια καθολική συμφωνία ως προς αυτό από τις χώρες μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ο καθορισμός ενός γενικώς αποδεκτού ορισμού του όρου «μειονότητα» ή «εθνική μειονότητα» αντιμετώπισε δυσκολίες. Οι προτεινόμενοι ορισμοί της Επιτροπής της Βενετίας και της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, ποτέ δεν εντάχθηκαν σε μια διεθνή συνθήκη. Στο πιο σχετικό νομικά δεσμευτικό όργανο του Συμβουλίου της Ευρώπης, τη Σύμβαση Πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες, αν και θα ήταν πολύ φυσικό οι συντάκτες του κειμένου της σύμβασης να ξεκινήσουν τις εργασίες τους δίνοντας έναν ορισμό για την Εθνική μειονότητα, εντούτοις δεν περιλαμβάνεται κανένας ορισμός της έννοιας «εθνική μειονότητα»²⁰. Και τούτο γιατί, όπως αναφέρεται στις παραγράφους 4 και 12 της Επεξηγηματικής Έκθεσης, οι συντάκτες ήθελαν να προχωρήσουν γρήγορα οι εργασίες τις επιτροπής κι επειδή διέβλεψαν ότι ένας ορισμός, κοινά αποδεκτός, που να συγκεντρώνει τη συνολική συναίνεση και στήριξη των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, δε θα μπορούσε να υπάρξει στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αποφάσισαν να παρακάμψουν το ζήτημα, ακολουθώντας την «πραγματιστική προσέγγιση»²¹. Κάθε συμβαλλόμενο μέρος στη σύμβαση-πλαίσιο είναι επομένως

¹⁹ Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, (1991), *Διπλωματική Ιστορία - Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες, 1815-1919*, Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

²⁰ Για παράδειγμα οι συντάκτες του Ευρωπαϊκού Χάρτη των Περιφερειακών ή Μειονοτικών Γλωσσών, ή της Διακήρυξης για τα δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, των "κειμένων" της ΔΑΣΕ κ.ά. Αντίθετα η πρόταση πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ που σύνταξε η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, *infra*, σσ. 102 επ. και 118 επ., επιχείρησε να ορίσει το περιεχόμενο της "εθνικής μειονότητας" ως "ομάδα προσώπων σε ένα κράτος που α) κατοικούν στο έδαφος του κράτους αυτού, β) διατηρούν ισχυρούς και διαρκείς δεσμούς με το κράτος αυτό με τη γέννηση, την υπηκοότητα και/ή την μόνιμη κατοικία τους, γ) είναι αρκετοί σε αριθμό, λιγότεροι όμως από το υπόλοιπο του πληθυσμού του κράτους αυτού ή μιας περιοχής του, δ) παρουσιάζουν εθνοτικά, θρησκευτικά, ή γλωσσικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από το υπόλοιπο του πληθυσμού και ε) έχουν τη δική τους πολιτιστική ταυτότητα", βλ. άρθρο 1.c της Σύστασης 1201 (1993).

²¹ Αυτή την πραγματιστική προσέγγιση έχει υιοθετήσει και Ύπατος Αρμοστής του ΟΑΣΕ για τις εθνικές μειονότητες. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι σε άλλους διεθνείς οργανισμούς δεν υπάρχει συναίνεση για έναν ορισμό της «εθνικής μειονότητας» ή της «μειονότητας». Η συνήθης πρακτική είναι να θεωρείται η κατηγοριοποίηση των μειονοτήτων ως πραγματικό και όχι ως νομικό ζήτημα. Η Υποεπιτροπή του ΟΗΕ για την πρόληψη των διακρίσεων και την προστασία των μειονοτήτων έχει κάνει μια σειρά από απόπειρες για να συμφωνηθεί ένας ορισμός. Όμως μέχρι στιγμής δεν έχει επιτευχθεί οποιαδήποτε συναίνεση, βλ. Αρετοπούλου, Α. (2015), «Ο ρόλος του Συμβουλίου της Ευρώπης στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων».

ελεύθερο να αξιολογήσει ποιες ομάδες θα πρέπει να καλύπτονται από τη Σύμβαση στην επικράτειά του. Αυτή η επιλογή, ωστόσο, πρέπει να γίνει καλή τη πίστη και σύμφωνα με τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου και του θεμελιώδεις αρχές που αναφέρονται στο άρθρο 3 της Σύμβασης – Πλαίσιο ²².

Τελικά, τα άτομα είναι ελεύθερα να αποφασίσουν εάν επιθυμούν ή όχι να θεωρηθούν ότι ανήκουν σε μια εθνική μειονότητα. Αυτό δεν σημαίνει ότι κάθε άτομο μπορεί αυθαίρετα. Η επιλογή της θα πρέπει να βασίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια που σχετίζονται με την ταυτότητα του ατόμου, όπως γλώσσα, θρησκεία και πολιτισμός²³. Θα μπορούσε να πει κανείς εδώ ότι αποτελεί σοβαρή έλλειψη των Συνθηκών για τη μειονότητα ότι δεν περιλαμβάνουν σαφής ορισμός των κριτηρίων για να είσαι μέλος μιας μειονότητας. Αυτό το θέμα έχει παίξει ρόλο στην πρακτική αντιμετώπιση των μειονοτήτων και αν είναι κράτος μέλος ή όχι αποδέχονται την ύπαρξη μειονοτήτων στην επικράτειά τους.

1.4 Θρησκευτικές μειονότητες

Οι θρησκευτικές μειονότητες ήταν αυτές που πρωτοστάτησαν στις ανησυχίες για τα δικαιώματα των μειονοτήτων σε περιφερειακό και αργότερα σε διεθνές επίπεδο. Ήταν η προσπάθεια προστασίας των θρησκευτικών μειονοτήτων που οδήγησε στη ματαιωμένη προσπάθεια αναγνώρισης των μειονοτικών δικαιωμάτων στην Κοινωνία των Εθνών και αυτή αργότερα σιγά-σιγά διείσδυσε στη Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Οι θρησκευτικές μειονότητες διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες, τις «ομάδες πίστης» και τις «εθνο –θρησκευτικές ομάδες». Οι ομάδες πίστης, δίνουν έμφαση και ακολουθούν μια σειρά βασικών πεποιθήσεων σχετικά με τη φύση της πραγματικότητας και τον ανθρώπινο προορισμό. Έχουν, επίσης, κάποια συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς και σύμφωνα με την κοινωνιολογική ορολογία, η συμμετοχή σε τέτοιου είδους συλλογικότητες «επιτυγχάνεται». Ένα ακόμη χαρακτηριστικό των εν λόγω ομάδων είναι η εθελοντική συμμετοχή²⁴ των μελών τους. Αντίθετα, τα μέλη των εθνο – θρησκευτικών ομάδων δεσμεύονται από την πίστη στην κοινή εθνοτική καταγωγή,

²²Αρετοπούλου, Α. (2015), «Ο ρόλος του Συμβουλίου της Ευρώπης στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων».

²³ Γκόβαρης, Χ. (2011), *Εισαγωγή στην Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Διάδραση

²⁴ Δηλαδή, η συμμετοχή στις «ομάδες πίστης» δεν γίνεται εν τη γενέσει του μέλους αλλά πραγματοποιείται με την συγκατάθεση του μέλους.

συμπεριλαμβανομένης της θρησκευτικής ταυτότητας αλλά συνυφασμένης με τη γλώσσα, τα φυσικά ή φυλετικά χαρακτηριστικά και άλλα. Επίσης, η συμμετοχή στην ομάδα γίνεται συνήθως εν τη γενέσει του μέλους και δεν επιτυγχάνεται με τη συναίνεση²⁵.

1.5 Τα δικαιώματα των μειονοτήτων

Προκειμένου να εξεταστεί η διάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μειονοτήτων θα παρατεθούν αρχικά οι επικρατέστεροι νομικοί ορισμοί της έννοιας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Σύμφωνα με την αντίληψη της UNESCO: «Τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν είναι ούτε μια νέα ηθική, ούτε μια λαϊκή θρησκεία. Είναι πολύ περισσότερο από μια κοινή σε όλους γλώσσα. Είναι οι απαιτήσεις που ο άνθρωπος της διανοήσης ή της επιστήμης οφείλει να μελετήσει και να ενσωματώσει στις γνώσεις του, με τους δικούς του κανόνες και μεθόδους, είτε ασχολείται με τη φιλοσοφία, τις ανθρωπιστικές επιστήμες... είτε είναι κοινωνιολόγος ή νομικός»²⁶. Από την άλλη ο Ούγγρος καθηγητής Imre Szabo δίνει έναν άλλο ορισμό, σύμφωνα με τον οποίο²⁷ «Τα δικαιώματα του ανθρώπου συνιστούν μια έννοια του Συνταγματικού και του Διεθνούς Δικαίου, με προορισμό την προστασία, κατά θεσμοποιημένο τρόπο, των δικαιωμάτων του ανθρώπινου όντος από τις υπερβάσεις της εξουσίας που διαπράττονται από τα όργανα του κράτους, και την προαγωγή της εγκαθίδρυσης ανθρωπίνων συνθηκών διαβίωσης»²⁸.

Σύμφωνα με τον τελευταίο ορισμό, «δικαίωμα είναι η εξουσία η οποία απονέμεται από το Δίκαιο στα πρόσωπα για την ικανοποίηση συμφέροντος, ενώ ως συνταγματικά δικαιώματα νοούνται τα παρεχόμενα στα άτομα και ως μέλη του συνόλου θεμελιώδη, πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, που αποτελούν κατά την αντίληψη του νομοθέτη βασικές ειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας και των οποίων το αμυντικό περιεχόμενο στρέφεται μόνο προς το κράτος, αξιώνοντας την παροχή βοήθειας για την απόκρουση κάθε απειλής, το δε εξασφαλιστικό, εφόσον αναγνωρίζεται,

²⁵ Little D. (2002), «Religious minorities and religious freedom: an overview», στο: *Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe*, Peter G. Danchin and Elizabeth A. Cole (Eds): New York: *Columbia university press*, σ. 34-40.

²⁶ Γουργουλιάννη, Σ. (2017), «Τα ανθρώπινα δικαιώματα των χρονίως πασχόντων ασθενών και η πρακτική εφαρμογή του νόμου», *Archives of Hellenic Medicine/Arheia Ellenikes Iatrikes*, 34(4).

²⁷ Περράκης Σ. (1991), *Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.

²⁸ Περράκης Σ. (1991), *Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.

στρέφεται επίσης προς το κράτος, αξιώνοντας την παροχή των απαραίτητων μέσων για την άσκηση του δικαιώματος»²⁹.

Η κύρια πηγή των μειονοτικών δικαιωμάτων είναι η Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες, που υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση το 1992³⁰ και η Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων που περιλαμβάνει τα ατομικά δικαιώματα των μειονοτήτων, τα οποία τα κράτη αναλαμβάνουν να εγγυηθούν και να διασφαλίσουν³¹.

1.6 Οι υποχρεώσεις των μειονοτήτων

Τα μέλη των μειονοτήτων θεωρούνται πολίτες του κράτους και ως πολίτες έχουν δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις που εφαρμόζονται ισότιμα σε όλους τους πολίτες, μειονοτικούς ή μη. Τα ειδικά δικαιώματα που αφορούν τα μέλη των μειονοτήτων συνοδεύονται και από κάποιες ειδικής φύσεως υποχρεώσεις που αφορούν αυτά³².

Οι υποχρεώσεις που οφείλουν να έχουν οι μειονότητες είναι οι εξής³³:

- ✓ Η πίστη απέναντι στο κράτος στο οποίο ζουν. Στα κείμενα προστασίας ορίζεται πως οι μειονότητες δεν είναι λαοί και έτσι δεν έχουν δικαίωμα αυτοδιάθεσης και αποσχίσεως. Το μέλλον και η εξέλιξη τους δεν μπορεί παρά να είναι νοητή στα πλαίσια του κράτους του οποίου είναι πολίτες και στο οποίο οφείλουν πίστη.
- ✓ Μια σημαντική υποχρέωση των μειονοτήτων είναι ο σεβασμός των δικαιωμάτων των άλλων πολιτών.
- ✓ Ο μειονοτικός πληθυσμός οφείλει να γνωρίζει την γλώσσα της πλειοψηφίας αφού είναι το φυσικό εργαλείο επικοινωνίας του λαού και εξασφαλίζει την ομαλή

²⁹ Δημητρόπουλος Α. (1991), *Συνταγματικά δικαιώματα*, Γενικό μέρος. Τόμος Γ'-ημίτομος Ι. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.

³⁰ Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων που Ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες, που υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση το 1992, βλ. <https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/Declaration-Indigenous-Greek.pdf> (τελευταία πρόσβαση 3 Ιουλίου 2022).

³¹ Κείμενο της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1995, βλ. <https://rm.coe.int/16800c1303> (τελευταία πρόσβαση 6 Ιουλίου 2022).

³² Καρασμάνη, Ε. & Καψή Β. (2015), «Η κοινωνική πολιτική για τις μειονότητες στην Ελλάδα: το παράδειγμα της μουσουλμανικής μειονότητας της δυτικής Θράκης στον τομέα της εκπαίδευσης».

³³ Διακοφωτάκης, Γ. Ι. (1999), «Περί μειονοτήτων κατά το διεθνές δίκαιο».

κοινωνική συμβίωση όλων των πολιτών ώστε να είναι δυνατή η λειτουργία του κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Η αντιμετώπιση των μειονοτήτων ως ζήτημα κρατικής ασφάλειας

2.1 Η έννοια της ασφάλειας

Η ασφάλεια είναι το πιο κεφαλαιώδες ζήτημα της πολιτικής, στο επίκεντρο του οποίου βρίσκεται το ερώτημα: Πώς μπορούν οι άνθρωποι να ζουν με αξιοπρέπεια, χωρίς απειλές, εκφοβισμούς και βία; Η ασφάλεια θεωρείται ιδιαίτερα πειστικό ζήτημα στη διεθνή πολιτική, καθώς, σε αντίθεση με την εσωτερική σφαίρα, όπου επικρατεί τάξη και σταθερότητα λόγω της λειτουργίας ενός κυρίαρχου κράτους, η διεθνής σφαίρα κυβερνάται από αναρχία, παραμένει ασταθής και αποτελεί πηγή πολλών απειλών ³⁴.

Η έννοια της ασφάλειας στη διεθνή πολιτική είναι από τα πιο ευμετάβλητα εννοιολογικά εργαλεία, καθώς απαιτείται η συνεχής διεύρυνση του περιεχομένου της από την γνωστή κλασσική προσέγγιση, στην οποία η ασφάλεια επικεντρώνεται στις υλικές δυνατότητες, στον έλεγχο και τη χρήση της στρατιωτικής δύναμης από τα κράτη, ³⁵σε ένα ευρύτερο ορισμό. Σύμφωνα με αυτόν, γίνεται διαχωρισμός μεταξύ οικονομικών, κοινωνικών στρατιωτικών, περιβαλλοντικών και πολιτικών απειλών ασφάλειας που επηρεάζουν όχι μόνο τα άτομα και ομάδες αλλά τα κράτη και άλλους μη κρατικούς δρώντες³⁶.

Για τους ρεαλιστές, η ασφάλεια κατανοείται καλύτερα με όρους «εθνικής» ασφάλειας, καθώς θεωρούν ότι τα κράτη είναι οι κύριοι παράγοντες του διεθνούς συστήματος. Καθώς όλα τα κράτη απειλούνται, τουλάχιστον δυνητικά, από όλα τα άλλα κράτη και λειτουργούν σε καθεστώς αυτοβοήθειας, το καθένα ξεχωριστά είναι υποχρεωμένο να διατηρεί την ικανότητα να υπερασπίζεται τη δική του ασφάλεια. Υπό αυτό το πρίσμα, η εθνική ασφάλεια εστιάζει στη στρατιωτική ισχύ, η οποία αντανakλά την αναγνώριση ότι, κατά πάσα πιθανότητα, όσο πιο ισχυρό είναι ένα κράτος, τόσο πιο

³⁴ Andrew Heywood, (2013), *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική.

³⁵ Walt, S. M. (1991), «The renaissance of security studies», *International studies quarterly*, 35(2), 211-239.

³⁶ Walt, S. M. (1991), «The renaissance of security studies», *International studies quarterly*.

ασφαλές είναι. Αυτή η έμφαση στη στρατιωτική ασφάλεια παρασύρει τα κράτη σε μια δυναμική, ανταγωνιστική σχέση που βασίζεται στο δίλημμα της ασφάλειας. Το πρόβλημα αυτό συνοψίζεται στο γεγονός ότι η στρατιωτική ενίσχυση ενός κράτους για αμυντικούς σκοπούς μπορεί να ερμηνευτεί από άλλα κράτη ως επιθετική κίνηση, οδηγώντας έτσι σε έναν φαύλο κύκλο στρατιωτικών εξοπλισμών, με αποτέλεσμα την ένταση της ανασφάλειας παρά την ενίσχυση της ασφάλειας³⁷. Έτσι, το δίλημμα της ασφάλειας είναι κεντρικής σημασίας και αποτελεί πρωταρχικό δίλημμα της διεθνούς πολιτικής. Η αναπόφευκτη μοίρα όσων ζουν στο άναρχο σύστημα είναι η μόνιμη ανασφάλεια μεταξύ των διαφόρων κρατών³⁸.

Ωστόσο, η κρατοκεντρική αντίληψη της εθνικής ασφάλειας και το αναπόφευκτο δίλημμα της ασφάλειας έχουν αμφισβητηθεί έντονα. Η φιλελεύθερη θεωρία, για παράδειγμα, έχει δώσει ιστορικά έμφαση στη συλλογική ασφάλεια, με βάση την υπόθεση ότι η επιθετική πολιτική μπορεί να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικότερα μέσω συλλογικής δράσης που αναλαμβάνεται από μια ομάδα κρατών. Αυτή η θέση μετατοπίζει την προσοχή μας από την ιδέα της «εθνικής» ασφάλειας στην ευρύτερη έννοια της «διεθνούς» ασφάλειας («international security»)³⁹.

Επιπλέον, η ατζέντα των θεμάτων ασφάλειας στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική έχει διαφοροποιηθεί σημαντικά. Από τη μια έχουν εξαπλωθεί οι «ειρηνικές ζώνες», στις εκθέσεις αποκαλύπτουν πλήρως τις εντάσεις και τις συγκρούσεις, που θεωρούνται παρακλάδια του συστήματος ασφαλείας. Αντίθετα, τα «καθεστώτα ασφαλείας»⁴⁰ («security regimes») και οι «κοινότητες ασφαλείας» έχουν αναλυθεί για την επίλυση διαφορών και την πρόληψη του πολέμου, μια τάση που συχνά ταυτίζεται με την

³⁸ Andrew Heywood, (2013), *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

³⁹ Smith, R. (2010), *Sécurité internationale et crise économique internationale* (No. hal-03242827).

⁴⁰ «Καθεστώς Ασφαλείας»: Ένα πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ κρατών και άλλων παραγόντων για τη διασφάλιση της ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων, βλ. Andrew Heywood, (2013), *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

αυξανόμενη οικονομική αλληλεξάρτηση (η οποία, κατ' επέκταση, με την παγκοσμιοποίηση) και τον εκδημοκρατισμό ολοένα και περισσότερων κρατών⁴¹.

Από την άλλη πλευρά, η 11η Σεπτεμβρίου και η ευρύτερη τρομοκρατική απειλή υπογραμμίζουν την εμφάνιση νέων απειλών για την ασφάλεια των κρατών, οι οποίες είναι εξαιρετικά προβληματικές καθώς προέρχονται από μη κρατικές δρώντες και αξιοποιούν τη διογκούμενη διασύνδεση που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο κόσμο. Έτσι, η διεθνής ασφάλεια⁴² ίσως έχει δώσει τη θέση της στην «παγκόσμια» ασφάλεια. Μία επιπλέον εξέλιξη είναι η τάση να αναθεωρήσουμε τον όρο της ασφάλειας σε ένα ακόμη βαθύτερο επίπεδο, που συνήθως συνδέεται με την έννοια της «ανθρώπινης ασφάλειας». Το ενδιαφέρον για την ανθρώπινη ασφάλεια έχει αυξηθεί, επειδή η μείωση των διακρατικών πολέμων στη μεταψυχροπολεμική εποχή συνεπάγεται ότι η απειλή μιας βίαιης σύγκρουσης συνήθως δεν αναφέρεται πλέον εντός των κρατών, με τη μορφή εμφυλίων πολλών και εξερευνήσεων, όσο και επειδή στον σύγχρονο κόσμο, η ασφάλεια των ανθρώπων αναγνωρίζεται πως κινδυνεύει περισσότερο από μη στρατιωτικές απειλές (όπως η περιβαλλοντική κατά στροφή, οι επιδημίες, οι προσφυγικές κρίσεις και η ανεπάρκεια των φυσικών πόρων) παρά από στρατιωτικές απειλές⁴³.

2.2. Η ανάδυση των μειονοτήτων στην Ευρώπη και η αντιμετώπιση τους ανά τα χρόνια

Η ύπαρξη μειονοτήτων είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο, που συναντάται σε όλες τις χώρες του κόσμου. Στην Ευρώπη, μεγάλης κλίμακας μετακινήσεις πληθυσμών έχουν παρατηρηθεί τους τελευταίους αιώνες για οικονομικούς και πολιτικούς λόγους ταραχές και πόλεμοι και πολυεθνικά κράτη και μειονότητες δημιουργήθηκαν μέσα σε αυτά.

Με τον αντίκτυπο της Γαλλικής Επανάστασης του 1789, το ζήτημα της προστασίας των μειονοτήτων απέκτησε μεγάλη σημασία στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα και η

⁴¹ Andrew Heywood, (2013), *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

⁴² «Διεθνής ασφάλεια»: Συνθήκες στις οποίες η αμοιβαία επιβίωση και ασφάλεια των κρατών εξασφαλίζονται μέσα από μέτρα που λαμβάνονται για να αποτρέψουν ή να τιμωρήσουν επιθετικές συμπεριφορές, συνήθως στο πλαίσιο μιας διεθνούς τάξης η οποία κυβερνάται στη βάση κανόνων, βλ. Andrew Heywood, (2013), *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

⁴³ Andrew Heywood, (2013), *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική.

έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συνδέθηκε με την έννοια της εθνικότητας⁴⁴. Η άνοδος του εθνικισμού έφερε στο προσκήνιο νέα μειονοτικά ζητήματα. Στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη πολλές εθνικές ομάδες διατήρησαν την ταυτότητά τους (γλώσσα, πολιτισμός) και στην πορεία άρχισαν να διεκδικούν περισσότερα δικαιώματα, όπως η χρήση και η εκπαίδευση στη μητρική τους γλώσσα. Σύμφωνα με τον Vladimir Ortakovski «στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη ο εθνικισμός απαιτούσε κάθε εθνικότητα να σχηματίζει το δικό της κράτος και κάθε κράτος να αποτελείται από μια ενιαία εθνικότητα, η οποία ήταν αναγνωρίσιμη από τη γλώσσα της»⁴⁵.

Κατά το 19^ο αιώνα η Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη περιλαμβάνονταν στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες Αυστροουγγρική, Οθωμανική, Ρωσική και Γερμανική. Οι παραπάνω αυτοκρατορίες, ως συνέπεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, διαλύθηκαν και σχηματίστηκαν νέα κράτη⁴⁶. Οι αλλαγές συνόρων μετά τους πολέμους, η άνοδος του κομμουνισμού στη Ρωσία το 1917 και στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, και πιο πρόσφατα η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και η διάλυση των πολυεθνικών κρατών της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας, είχαν με αποτέλεσμα σε όλα τα νέα κράτη να παραμείνουν ομάδες ανθρώπων, που ανήκουν σε διαφορετική εθνότητα από την πλειοψηφία του πληθυσμού και αποτελούν μειονότητες. Μετά τις συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στα εδάφη της πρώην Γιουγκοσλαβίας και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, οι κύριες μειονότητες στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης σήμερα είναι οι εξής: η γερμανική μειονότητα στην Πολωνία, η σλοβακική μειονότητα στην Τσεχία, η Ουγγρική μειονότητα στη Σλοβακία, Ρομά στην Ουγγαρία, Τσεχία, Ρουμανία και Βουλγαρία, Ρώσοι στην Ουκρανία, Τάταροι, Ουκρανοί και Τσετσένοι στη Ρωσική Ομοσπονδία, Σέρβοι στην Κροατία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη και Κοσσυφοπέδιο, Ούγγροι στη Σερβία (Βοϊβοντίνη), Αλβανική μειονότητα στην Πρώην Γιουγκοσλαβική

⁴⁴ Βρισκόμαστε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, μόλις ένα χρόνο πριν το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης και την συνεπακόλουθη αλλαγή πλευση του κόσμου όσον αφορά την οργάνωση του κράτους και τα δικαιώματα του ανθρώπου, βλ. Ortakovski, V. (2021), *Minorities in the Balkans*, BRILL.

⁴⁵ Ortakovski, V. (2021), *Minorities in the Balkans*, BRILL.

⁴⁶ «Το Βασίλειο των Σέρβων, Κροάτων και Σλοβένων δημιουργήθηκε από την ένωση της πρώην ανεξάρτητης Σερβίας και του Μαυροβούνιου με τις πρώην επαρχίες της Αυστροουγγαρίας, Σλοβενίας, Κροατία και Βοσνία- Ερζεγοβίνη και περιέλαβε και τις περιοχές της Μακεδονίας και του Κόσσοβου, που ανήκαν στην πρώην Οθωμανική Αυτοκρατορία και κατακτήθηκαν κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους», βλ. Γκάζος, Κ. (2022), «Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία εγκλήματα πολέμου κ' πολιτικές επιπτώσεις στη νοτιοανατολική Ευρώπη».

Δημοκρατία της Μακεδονίας, ελληνικά στην Αλβανία, ουγγρικά στη Ρουμανία και τουρκικά στη Βουλγαρία⁴⁷.

2.3 Οι παράγοντες που δημιουργούν προβλήματα κρατικής ασφάλειας

Το κρίσιμο ζήτημα, που δημιουργεί προβλήματα κρατικής ασφάλειας, είναι η διεκδίκηση της εδαφικής αυτονομίας από τις εθνικές μειονότητες, την οποία όλα τα κράτη θεωρούν πραγματική απειλή για την εδαφική τους ακεραιότητα. Τα κράτη που έχουν εθνικές μειονότητες στην επικράτειά τους με σημαντικό αριθμό ανθρώπων και που ζουν σε περιοχές που συνορεύουν με το κράτος καταγωγής τους αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα ασφάλειας και φοβούνται ότι οι μειονότητες έχουν ως απώτερο στόχο την αυτονομία και την ένωση με τους συμπατριώτες τους, όπως είχε συμβεί στο παρελθόν σε πολλές περιπτώσεις (ουγγρική μειονότητα στη Ρουμανία)⁴⁸. Τα δικαιώματα των μειονοτήτων, όπως προβλέπονται σε διεθνείς συμβάσεις και διακηρύξεις, δεν περιλαμβάνουν το δικαίωμα χορήγησης εδαφικής αυτονομίας στις μειονότητες.

Μια σειρά από παράγοντες που μπορεί να πυροδοτήσουν εκρηκτικά αποτελέσματα είναι τα εξής:

1. Οι περισσότερες από τις μειονότητες που κατοικούν στις περιοχές έχουν δεσμούς εκτός συνόρων, είτε με γειτονικά κράτη, είτε με μειονότητες σε γειτονικά κράτη. Αυτό τους προσφέρει εξωτερικούς συμμάχους σε εσωτερικές διαμάχες, γεγονός που αποτελεί αιτία όξυνσης των κατά καιρούς εθνοτικών συγκρούσεων⁴⁹.
2. Όλες οι εθνοτικές ομάδες μιας χώρας έχουν διαμορφώσει στερεοτυπικές απόψεις για τις υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες της χώρας, κάτι που δυσχεράνει την εξεύρεση ομαλής λύσης στα μειονοτικά ζητήματα, αφού το παρελθόν αποτελεί το έδαφος για τις σύγχρονες βίαιες συγκρούσεις⁵⁰.
3. Οι θεσμοί και τα πολιτικά κέντρα είναι καθοριστικοί παράγοντες στη διαμόρφωση και ανάδειξη των μειονοτικών κινημάτων⁵¹.

⁴⁷ Ortakovski, V. (2021), *Minorities in the Balkans*, BRILL.

⁴⁸ Το Καζακστάν απέρριψε την αυτονομία της ρωσικής μειονότητας και η Π.Γ.Δ.Μ. απέρριψε την αυτονομία στην αλβανική μειονότητα της δυτικής περιοχής της χώρας (1992)., βλ. Κόμματου, Ι. (2016), «Τα μειονοτικά δικαιώματα ως ζήτημα κρατικής ασφάλειας στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη: case study: τουρκική μειονότητα στη Βουλγαρία».

⁴⁹ Κοπά, Μ. (1994), «Πολιτική εξουσία και μειονότητες στα Βαλκάνια στη μετακομμουνιστική εποχή», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 4 (2), 54.

⁵⁰ Κοπά, Μ. (1994), «Πολιτική εξουσία και μειονότητες στα Βαλκάνια στη μετακομμουνιστική εποχή», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 4 (2), 142.

⁵¹ Σγουρίδης Π., (2000), «Θράκης Προβληματισμοί στο Κατώφλι του 21ου Αιώνα», Αθήνα: *Εκδόσεις Καστανιώτη*.

4. Το πολιτικό κέντρο και η κυρίαρχη εθνότητα μπορεί να επιλέξει κάποια μειονότητα, ως συνεργάτης στην εφαρμογή της κρατικής πολιτικής, π.χ. η μουσουλμανική μειονότητα της Βουλγαρίας, μια πολιτική που εμπεριέχει πολλά ρίσκα, ιδιαίτερα, μετά την εμφάνιση της Τουρκίας στη Βαλκανική σκηνή και την προσπάθειά της να διαδραματίσει τον ρόλο περιφερειακής υπερδύναμης⁵².
5. Το πολιτικό σύστημα όχι μόνο αντιδρά σε υπάρχουσες εθνοτικές διαφορές μέσα στους κόλπους του αλλά συχνά μπορεί και να συμβάλει με τη στάση του στη δημιουργία νέων εθνοτικών ομάδων και καταστάσεων κρίσεως⁵³.
6. Η διαφορετική θρησκεία της μειονότητας είναι ένας σημαντικός παράγοντας, που περιπλέκει τις σχέσεις της μειονότητας με την πλειοψηφία (όπως η Σερβική μειονότητα (Ορθόδοξοι Χριστιανοί) στην Κροατία (Καθολικοί) και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (Μουσουλμάνοι) και ιδιαίτερα η μουσουλμανική θρησκεία μετά οι τελευταίες τρομοκρατικές επιθέσεις. Επίσης, τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι παραπάνω χώρες μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού είναι ένας παράγοντας που δεν ευνοεί τις μειονότητες, καθώς και οι πλειοψηφίες βρίσκονται σε δύσκολη κατάσταση⁵⁴.

2.4 Θεωρίες και απόψεις για την αντιμετώπιση του μειονοτικού ζητήματος

Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι μειονότητες όχι μόνο από τη διεθνή κοινότητα αλλά και από τα επιμέρους πολιτικά κέντρα θα αποκαλύψει εάν η υπό εξέταση περιοχή «θα εξελιχθεί σε περιοχή ειρήνης και σταθερότητας ή, αντίθετα, θα γίνει ζώνη παρατεταμένων εθνοτικών συγκρούσεων»⁵⁵. Οι διενέξεις και οι συγκρούσεις που υπάρχουν σε αυτή την περιοχή του πλανήτη διατηρούν ένα κλίμα αβεβαιότητας και σύγχυσης στη διεθνή κοινότητα. Η εμπλοκή των μειονοτήτων στις συγκρούσεις των περιοχών ενισχύει αυτό το κλίμα, με αποτέλεσμα τη διαιώνιση της καχυποψίας από την πλευρά των Ευρωπαϊκή και διεθνή κοινότητα, καθώς και η δημιουργία συναισθημάτων φόβου προς αυτές τις ομάδες⁵⁶. Η προστασία των μειονοτήτων, αλλά και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων γενικότερα, είναι ζήτημα προτεραιότητας καθώς και μέσο αντιμετώπισης των κινδύνων που συνδέονται με την αναβίωση του εθνικισμού, όσον

⁵² Κοπά, Μ. (1994), «Πολιτική εξουσία και μειονότητες στα Βαλκάνια στη μετακομμουνιστική εποχή», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 4 (2), 142.

⁵³ Barda M. (2005), «Beyond Greed and Grievance-And Not too Soon...», in *Review of International Studies (RIS)*, Volume 31, Number, 4, October, Cambridge University Press, σ.698.

⁵⁴ Κόμματου, Ι. (2016), «Τα μειονοτικά δικαιώματα ως ζήτημα κρατικής ασφάλειας στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη: case study: τουρκική μειονότητα στη Βουλγαρία».

⁵⁵ Κοπά, Μ. (1994), «Πολιτική εξουσία και μειονότητες στα Βαλκάνια στη μετακομμουνιστική εποχή», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 4 (2), 58-98.

⁵⁶ Διακοφωτάκης, Γ. Ι. (1999), «Περί μειονοτήτων κατά το διεθνές δίκαιο.»

αφορά την ειρήνη, την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και τη διεύρυνση και γενικά τη διαχείριση του διεθνούς συστήματος⁵⁷.

Σύμφωνα με μια άποψη, συχνά τα πολιτικά κέντρα διαφόρων πολυεθνικών κρατών εφαρμόζουν μια σειρά από λύσεις και στρατηγικές για την επίλυση των μειονοτικών τους ζητημάτων, στην προσπάθειά τους να βρουν έναν τρόπο συμβίωσης (*modus vivendi*) με τους μειονοτικούς πληθυσμούς⁵⁸. Ενδεικτικά, αυτές μπορούν να ομαδοποιηθούν ως εξής: α) λύσεις αποδοχής/ άρνησης της ύπαρξης μιας μειονότητας, οι οποίες περιλαμβάνουν τη διχοτόμηση ή την απόσχιση του εδάφους, την ολοκλήρωση-συσσωμάτωση, με τη βαθμιαία δημιουργία νέου έθνους, την εθελούσια αφομοίωση στο κυρίαρχο έθνος, β) λύσεις αποδοχής/διαχείρισης των διαφορετικών, οι οποίες περιλαμβάνουν την ομοσπονδία ή την καντονοποίηση, την κοινωνιοσυναινετική ή κοινωνιοσυνεργατική δημοκρατία, γ) λύσεις άρνησης εξαφάνισης των διαφορών, οι οποίες περιλαμβάνουν τη γενοκτονία και την ομαδική εκδίωξη ή βίαιη μετακίνηση πληθυσμών και δ) λύσεις /διαχείριση διαφορών, οι οποίες περιλαμβάνουν τη θεσμοθέτηση καθεστώτος φυλετικού διαχωρισμού και τον ηγεμονικό έλεγχο⁵⁹. Στην περίπτωση των παρευξινίων περιοχών τα πολιτικά κέντρα μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού ακολούθησαν τρεις τύπους δράσης και ενέργειας, τους ακόλουθους: λύση συναινετικού/κατευναστικού χαρακτήρα, π.χ. αυτή που ακολούθησε η Βουλγαρία έναντι των μουσουλμανικών μειονοτήτων, λύση αφομοιωτικού χαρακτήρα, π.χ. αυτή που εφάρμοσε η Ρουμανία έναντι της ουγγρικής μειονότητας και λύση κατασταλτικού χαρακτήρα, π.χ. αυτή που υιοθετήθηκε από την Τουρκία έναντι της μειονότητας των Κούρδων⁶⁰.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου έχει έρθει αντιμέτωπο αρκετές φορές με υποθέσεις που αφορούν στην προστασία των μειονοτήτων. Με γνώμονά του την ορθή εφαρμογή της Σύμβασης και λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαίτερη μεταχείριση των μελών μιας

⁵⁷ Καζάκος Π., (1992), «Η Νέα Σημασία Μειονοτικών Ζητημάτων στη Διεθνή Συζήτηση», στο «*Ζητήματα Μειονοτήτων στην Ευρώπη*», Γρηγορίου Π., Ηρακλείδης Αλ., Καζάκος Π., Ροζάκης Χ., Τελαλιάν Μ., Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών (Ε.Κ.Ε.Μ.), Κείμενο εργασίας Αρ. 17, Αθήνα, σελ. 19.

⁵⁸ Κοπά, Μ. (1994), «Πολιτική εξουσία και μειονότητες στα Βαλκάνια στη μετακομμουνιστική εποχή.», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 4 (2), 59-63.

⁵⁹ Ηρακλείδης Αλ. (1997), «Μειονότητες, εξωτερική πολιτική και Ελλάδα» στο: Τσιτσελίκης Κ., Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), «*Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα: μία συμβολή των κοινωνικών επιστημών*», Κριτική, σ. 209.

⁶⁰ Fawcett, L. (2001), «Down but not out? The Kurds in international politics», *Review of International Studies*, 27(1), 109-118.

μειονοτικής ομάδας, το ΕΔΔΑ προσπαθεί να εδραιώσει την ιδέα της ουσιαστικής και αποτελεσματικής απόλαυσης θεμελιωδών δικαιωμάτων για όλους και ιδιαίτερα για τα άτομα εκείνα που είναι ευάλωτα σε κρατικές παρεμβάσεις λόγω της προσωπικής τους επιλογής να θεωρήσουν τους εαυτούς τους μέλη μιας μειονότητας. Το ΕΔΔΑ⁶¹ προσπαθεί να αντιμετωπίσει τα μειονοτικά ζητήματα, μέσω της παροχής των δικαιωμάτων τους όπως αυτά εξετάζονται μέσα από τη νομολογία. Αυτά είναι το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού, εξειδίκευση του οποίου συνιστά το δικαίωμα στην ταυτότητα, με τις επιμέρους πτυχές της ως προς τον ιδιαίτερο τρόπο ζωής, το δικαίωμα στο όνομα και το δικαίωμα στην εκπαίδευση, το δικαίωμα της θρησκευτικής ετερότητας και τέλος το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι⁶².

Από την άλλη η εθνική ταυτότητα εξακολουθεί να αποτελεί την ισχυρότερη κοινωνική ταύτιση. Το δικαίωμα στην ταυτότητα⁶³ αποτελεί την πιο σημαντική όψη του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού. Ενώ ο αυτοπροσδιορισμός είναι η βούληση του ατόμου να θεωρήσει τον εαυτό του μέλος μιας μειονότητας, η ταυτότητα είναι η δυνατότητά του να διαμορφώνει τον τρόπο ζωής του όπως επιθυμεί και σύμφωνα με τις αξίες και συνήθειες που η ιδιαίτερη προέλευσή του δικαιολογεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3º: Μελέτη περίπτωσης της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία

Οι Τούρκοι της Βουλγαρίας αποτελούν τη μεγαλύτερη τουρκική κοινότητα στα Βαλκάνια καθώς και τη δεύτερη μεγαλύτερη εθνότητα (μετά τους Βουλγάρους) στη Βουλγαρία. Οι Τούρκοι της Βουλγαρίας υπέστησαν εθνοκαθάρσεις κατά τη διάρκεια της κατάρρευσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα και στη συνέχεια στοχοποιήθηκαν κατά τη διαδικασία της Αναγέννησης που είχε ως στόχο να τους αφομοιώσει στον κυρίαρχο βουλγαρικό πληθυσμό. Τα δικαιώματα

⁶¹ Το ΕΔΔΑ εξετάζοντας υποθέσεις μειονοτικών έχει έρθει αντιμέτωπο με το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού χωρίς ωστόσο να έχει λάβει μια σαφή θέση. Αντίθετα, έχει εμείνει σε γενικές παρατηρήσεις/ διευκρινίσεις τονίζοντας ότι η συνείδηση του ανήκειν σε μια μειονότητα και η ανάπτυξη της μειονοτικής κουλτούρας δεν μπορεί να θεωρηθεί απειλή για μια δημοκρατική κοινωνία, βλ. Τσιούγκου Δ., (2010), «Πολιτιστική πολιτική και μειονότητες. Η περίπτωση των Ρομά στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.»

⁶² Μερκουράκη, Δ. (2013), «*Το ΕΔΔΑ στην κρίση επί προσφυγών από μέλη μειονοτήτων για παραβιάσεις διατάξεων της ΕΣΔΑ*», (Master's thesis, Πανεπιστήμιο Πειραιώς).

⁶³ Η Σύμβαση – Πλαίσιο κατοχυρώνει τους τέσσερεις βασικούς άξονες της ταυτότητας ενός μειονοτικού στο άρθρο 5 παρ 1. Αυτοί είναι η θρησκεία, η γλώσσα, οι παραδόσεις και η πολιτιστική κληρονομιά, βλ. Μερκουράκη, Δ. (2013), *Το ΕΔΔΑ στην κρίση επί προσφυγών από μέλη μειονοτήτων για παραβιάσεις διατάξεων της ΕΣΔΑ* (Doctoral dissertation, University of Piraeus (Greece)).

των τούρκων της Βουλγαρίας άρχισαν να προστατεύονται με τη συνθήκη του Βερολίνου της 13ης Ιουλίου 1878, η οποία στο άρθρο 5 προέβλεπε την προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων και συγκεκριμένα την ανεμπόδιστη άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και την οργάνωση των θρησκευτικών τελετών τους. Αντίστοιχες διατάξεις περιείχε τουρκοβουλγαρική συνθήκη του 1913, με την και οποία αναγνωριζόταν η ανεξαρτησία της Βουλγαρίας που είχε κηρυχθεί νωρίτερα⁶⁴.

Ενδιαφέροντα στοιχεία προκύπτουν για τη σύσταση και τη μεταβολή του πληθυσμού στη γειτονική Βουλγαρία. Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή η οποία πραγματοποιήθηκε στις 7 Σεπτεμβρίου του 2022, 5.118.494, δηλαδή το 84,6% των Βούλγαρων, αναπροσδιορίζονται ως Βούλγαροι. 508.378 ή το 8,4%, αναπροσδιορίζονται ως Τούρκοι και 266.720 ή 4,4%, αναπροσδιορίζονται ως Ρομά. Η βουλγαρική είναι η μητρική γλώσσα για 5.037.607 άτομα, ή το 85,3% όσων απάντησαν στην ερώτηση, τα τουρκικά – για 514.386 άτομα, ή 8,7%, και η γλώσσα των Ρομά – για 227.974 άτομα, ή 3,9%. 4.219.270 ή 71,5% αυτοπροσδιορίζονται ως Χριστιανοί, 638.708 ή 10,8% ως Μουσουλμάνοι, 1.736 ή 0,02% ως Εβραίοι. Αξίζει να αναφερθεί ότι σε δύο περιοχές της Βουλγαρίας, έχουν στην πλειοψηφία τους πληθυσμό που αναπροσδιορίζεται ως τουρκικός⁶⁵. Πρόκειται για το Κάρτζαλι με το 64,5% να κατοικείται από Τούρκους και το Ραγκραντ Razgrad, με το ποσοστό των Τούρκων να αποτελεί το 50,4% του πληθυσμού. Ιστορικά το Κάρτζαλι παρέμεινε τμήμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας για περισσότερο χρονικό διάστημα, από τις υπόλοιπες περιοχές της Βουλγαρίας, κάτι που οφείλονταν και στην ισχυρή παρουσία μουσουλμανικού στοιχείου στο τέλος του 19 αιώνα. Ο πληθυσμός όσων αναπροσδιορίζονται ως Βούλγαροι μειώθηκε κατά 0,2% σε σχέση με την απογραφή του 2011, κατά 0,4% όσων αναπροσδιορίζονται ως Τούρκοι και κατά 0,5% όσων αναπροσδιορίζονται ως Ρομά⁶⁶.

⁶⁴ Τσιούμης, Κ. (1994), *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940)*, (Ιστορία-Πολιτική-Παιδεία), (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Παιδαγωγική. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών).

⁶⁵ Βλ. <https://www.thrakinea.gr/archives/175946> (ανακτήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2022).

⁶⁶ Βλ. <https://www.thrakinea.gr/archives/175946> (ανακτήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2022).

Εικόνα 1: Ποσοστό Τούρκων στην Βουλγαρία ανά επαρχία (απογραφή 2011)⁶⁷.

3.1 Ιστορική αναδρομή του Βουλγάρικου κράτους και οι σχέσεις μεταξύ Βουλγαρίας και Τουρκίας

3.1.1 Η περίοδος έως το 1878

- ✓ Η πρώτη αναφορά ανθρωπίνης δραστηριότητας στη σημερινή Βουλγαρία ανάγεται από την παλαιολιθική εποχή⁶⁸.
- ✓ Από τον 1ο έως τον 5ο αιώνα μ.Χ. θα λάβουν χώρα μεγάλες ριζικές αλλαγές στην περιοχή, όπως η εμφάνιση και η αρχική διάδοση του χριστιανισμού, συχνές εναλλαγές αυτοκρατόρων και αιματηρά στρατιωτικά πραξικοπήματα, επιδρομές Ούννων, γερμανικών (Γότθοι) και τουρκογενών νομαδικών φύλων νοτίως του Δούναβη, κατόπιν σταδιακή μετάβαση από τη ρωμαϊκή αρχαιότητα στο Βυζάντιο και στον μεσαιωνικό κόσμο με την οριστική διάκριση ανατολικού και δυτικού τμήματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με τον θάνατο του Θεοδοσίου Α' το 395 μ.Χ. και τέλος την καθιέρωση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας⁶⁹.
- ✓ Τον 6ο αιώνα εμφανίζεται ένας νέος λαός στο σύνορο του Δούναβη, ινδοευρωπαϊκός και όχι νομαδικός, οι Σλάβοι, που και αυτοί αρχίζουν να πραγματοποιούν επιδρομές στα ρωμαϊκά εδάφη και εναντίον του Βυζαντίου, μαζί με τους Αβάρους, τουρκογενείς νομάδες. Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 7ου αιώνα η σχέση μεταξύ Βυζαντίου και Σλάβων αλλάζει⁷⁰. Από επιδρομείς που

⁶⁷ Biondich, M. (2011), *The Balkans: revolution, war, and political violence since 1878* (Vol. 3), Oxford University Press.

⁶⁸ Μπαρδάκης, Α. (2018), «Οι πολιτικές ισορροπίες στην Βουλγαρία (2015-2017) και το μέλλον των σχέσεων Βουλγαρίας-Τουρκίας».

⁶⁹ Παπούλια, Δ. (2002), *Από τον αρχαίο στο νεότερο πολυμερισμό*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

⁷⁰ Μπαρδάκης, Α. (2018), «Οι πολιτικές ισορροπίες στην Βουλγαρία (2015-2017) και το μέλλον των σχέσεων Βουλγαρίας-Τουρκίας».

επιτίθενται στην αυτοκρατορία και μετά επιστρέφουν πέραν των συνόρων της, αρχίζουν να εγκαθίστανται στα βαλκανικά εδάφη της⁷¹. Μετά τον θάνατο του Κοβράτου (περί το 660), το κράτος της Μεγάλης Βουλγαρίας διασπάστηκε εξαιτίας της προέλασης ενός άλλου τουρκικού λαού, των Χαζάρων⁷².

- ✓ Η εγκατάσταση των Βουλγάρων στα βορειοανατολικά Βαλκάνια συνιστά το δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό γεγονός που συμβαίνει στα Βαλκάνια τον 7ο αιώνα (μετά από την εμφάνιση των Σλάβων), οι οποίοι με το που κυριεύσαν τις παραδουνάβιες βυζαντινές επαρχίες ουσιαστικά άρχισαν να δημιουργούν εκεί το κράτος τους. Οι Πρωτοβούλγαροι ⁷³ δηλαδή ήταν αυτοί που ίδρυσαν το βουλγαρικό κράτος στα Βαλκάνια και για ενάμιση με δύο περίπου αιώνες συνιστούσαν το διακριτό και κυρίαρχο εθνικό στοιχείο⁷⁴. Επιπλέον, επί του ηγεμόνα Τέρβελ (701–718) οι Βούλγαροι θα αρχίσουν νέες επιδρομές και θα φτάσουν μέχρι και τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Γ΄ θα κλείσει νέα συνθήκη ειρήνης που καθόριζε τα σύνορα.
- ✓ Ο 9ος αιώνας υπήρξε περίοδος αναπτύξεως για το βουλγαρικό κράτος. Η συνεπής πολιτική ικανών ηγεμόνων εδραίωσε τη θέση τους στη Βαλκανική και πέτυχε την εσωτερική συνοχή. Οι Βούλγαροι κατόρθωσαν να επιβάλλουν την πολιτική τους οργάνωση στους ανοργάνωτους σλαβικούς πληθυσμούς, ενώ η ομαλή διαδοχή των ηγεμόνων εξασφάλισε την πολιτική ισορροπία⁷⁵.
- ✓ Η ανάσταση του βουλγαρικού κράτους έγινε το 1185 από τη δυναστεία Ασέν, όταν και ιδρύεται το δεύτερο βουλγαρικό κράτος. Η αυτοκρατορία έφτασε στο ζενίθ της υπό τον Ιβάν Ασέν Β΄ (1218 – 1241), όταν άκμασαν το εμπόριο και ο πολιτισμός. Η ισχυρή οικονομική και θρησκευτική επιρροή του Βελίκο Τάρνοβο, πρωτεύουσας του κράτους, το κατέστησαν μια «Τρίτη Ρώμη». Οι διάδοχοι που ακολούθησαν δεν κατάφεραν να αποτρέψουν την αποσύνθεση του

⁷¹ Μπαρδάκης, Α. (2018), «Οι πολιτικές ισορροπίες στην Βουλγαρία (2015-2017) και το μέλλον των σχέσεων Βουλγαρίας-Τουρκίας.»

⁷² Μουστάκας, Κ. (2016), «Το πρωτοβουλγαρικό κράτος».

⁷³ Η παλαιότερη αναφορά στους Πρωτοβούλγαρους βρίσκεται στις κινεζικές πηγές. Σύμφωνα με αυτές, περίπου τη δεύτερη χιλιετία π.Χ. κάποια τουρκικά φύλα εγκαταστάθηκαν στα Αλταϊκά Όρη. Οι Πρωτοβούλγαροι δεν ήταν ένας ομοιογενής λαός, αλλά αποτελούνταν από τρεις διακριτές ομάδες, τους τουρκογενείς νομάδες, στοιχεία του πληθυσμού της βόρειας παρευξείνιας περιοχής καθώς και Σλάβους των ίδιων περιοχών, που η σύνθεσή τους πραγματοποιήθηκε στα χρόνια της βουλγαρικής εγκατάστασης στην περιοχή της Αζοφικής με ηγεμόνα τους τον Κοβράτο, ο οποίος συνένωσε τα διάφορα βουλγαρικά φύλα και έφερε τον κοινό τίτλο του Χαν. (Sophoulis, P. (2011), *Byzantium and Bulgaria*, 775-831 (Vol. 16). Brill).

⁷⁴ Μουστάκας, Κ. (2015), *Ιστορία των μεσαιωνικών Βαλκανίων*, Αθήνα: Καλλίπος.

⁷⁵ Ostrogorsky, G. (1978), *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*.

κράτους, ενώ οι Τούρκοι κατακτούσαν τα Βαλκάνια, με αποτέλεσμα η χώρα να περιέλθει σε οθωμανική κατοχή από το 1396 μέχρι το 1878⁷⁶.

- ✓ Το τοπίο άλλαξε από τα τέλη του 19ου αιώνα, χρονικό διάστημα κατά το οποίο αφυπνίστηκε η βουλγαρική εθνική συνείδηση με αποτέλεσμα τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 – 1878, την δημιουργία αυτόνομου βουλγαρικού κράτους ανεξάρτητο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Μεγάλη Βουλγαρία να αποτελεί κυρίαρχο εθνικό ιδανικό. Οι μουσουλμανικοί και τούρκοι πληθυσμοί που κατοικούσαν στην περιοχή που δημιουργήθηκε το νεοσύστατο κράτος ουσιαστικά εγκλωβίστηκαν με αποτέλεσμα να υποστούν πολλές διακρίσεις και μέχρι το 1989 να μην υπάρξει σημαντική μεταβολή στη μεταχείρισή τους από τις εκάστοτε κυβερνήσεις⁷⁷.

3.1.2 Χρονική περίοδος 1878-1989

- ✓ Το 1878, υπεγράφη η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου⁷⁸.
- ✓ Οι Μεγάλες Δυνάμεις τροποποίησαν την παραπάνω συνθήκη με τη Συνθήκη του Βερολίνου, προκειμένου να μειωθεί το μέγεθος της Βουλγαρίας, φοβούμενες ότι το βουλγαρικό κράτος θα αποτελούσε στην πραγματικότητα το «μακρύ χέρι» της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή⁷⁹.
- ✓ Από το 1878 η Βουλγαρία προσπάθησε να επεκταθεί πολλές φορές⁸⁰.
- ✓ Η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας (1923) και η άνοδος στην εξουσία του Κεμάλ Ατατούρκ συνέβαλαν στην προσπάθεια βελτίωσης των σχέσεων μεταξύ των χωρών με αποτέλεσμα την υπογραφή Συμφώνου Φιλίας το 1925 για διευθέτηση μειονοτικών ζητημάτων και ανταλλαγής πληθυσμών σε

⁷⁶ Α. Α. Vasiliev, (1995), *Ιστορία Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324 – 1453*, Αθήνα: Πάπυρος.

⁷⁷ Lütem, Ö. E. (1999), «The past and present state of the Turkish-Bulgarian relations», *Dis Politika*, (1-4), 64-77.

⁷⁸ Σύμφωνα με την οποία η Βουλγαρία ανακηρύχτηκε σε μεγάλη αυτόνομη ηγεμονία (πριγκιπάτο) περιλαμβάνοντας την περιοχή από τον Δούναβη μέχρι το Αιγαίο και από τον Εύξεινο Πόντο μέχρι και τις δυτικές περιοχές της Μακεδονίας. Με τη συνθήκη αυτή η Ρωσία εξασφάλιζε την επιρροή της στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και του Αιγαίου., βλ. Δουδούμης, Γ.Ε. (1999), *Η σύγχρονη Βουλγαρία. Προβλήματα και προοπτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις: Ιδιωτική.

⁷⁹ Δουδούμης, Γ.Ε. (1999), *Η σύγχρονη Βουλγαρία. Προβλήματα και προοπτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις: Ιδιωτική.

⁸⁰ Το 1885 ήρθε σε ένοπλη σύρραξη με τη Σερβία. Ακολουθεί η συμμαχία της με Ελλάδα και Σερβία το 1912 με την διεξαγωγή του Α' Βαλκανικού Πολέμου, που απελευθερώνει τους χριστιανικούς πληθυσμούς της περιοχής από τους Τούρκους. Όμως η Βουλγαρία δεν ικανοποιείται με τα εδάφη που πήρε και έτσι το 1913 επιτέθηκε στη Σερβία και στη Ελλάδα ξεκινώντας τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο. Η ήττα της Βουλγαρίας ήταν συντριπτική. Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο η Βουλγαρία συμμάχησε με τη Γερμανία. Το τέλος του πολέμου την βρήκε στην παράταξη των ηττημένων και στην καταδικαστική γι' αυτήν Συνθήκη του Νεϊγύ (1919), βλ. Μπαρδάκης, Α. (2018), «Οι πολιτικές ισορροπίες στην Βουλγαρία (2015-2017) και το μέλλον των σχέσεων Βουλγαρίας-Τουρκίας».

εθελοντική βάση. Παρόλο αυτά, οι μεταρρυθμιστικές πολιτικές της Βουλγαρίας την δεκαετία του 1930 κατέστησαν ανέφικτη περαιτέρω βελτίωση⁸¹.

- ✓ Τον Σεπτέμβριο 1944, η ΕΣΣΔ κήρυξε τον πόλεμο και εισέβαλε στη Βουλγαρία και το Πατριωτικό Μέτωπο, στο οποίο την ηγεμονία είχαν οι κομμουνιστές, πήρε την εξουσία, τερμάτισε τη συμμετοχή στον Άξονα και πήρε το μέρος των Συμμάχων μέχρι το τέλος του πολέμου⁸².
- ✓ Η κομμουνιστική περίοδος της Βουλγαρίας ξεκινά με την νίκη του Πατριωτικού Μετώπου στις εκλογές τον Νοέμβριο του 1945, την μετονομασία της χώρας σε Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας το 1946 και την δημιουργία νέου Συντάγματος στα πρότυπα του σοβιετικού μοντέλου το 1947. Η περίοδος αυτή σηματοδοτείται από την ηγετική παρουσία του Ζίβκοφ (1954 – 1989), την ευημερία της χώρας υπό την σοβιετική καθοδήγηση, την βελτίωση της σχέσης της με γειτονικές χώρες καθώς και την αναβίωση του βουλγαρικού εθνικιστικού φρονήματος με το Μακεδονικό Ζήτημα και την εξάλειψη των μειονοτήτων να βρίσκονται ψηλά στην πολιτική ατζέντα⁸³.
- ✓ Με την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, οι δύο χώρες βρέθηκαν μέλη αντίθετων συνασπισμών και ως εκ τούτου τα συμφέροντά τους ήταν αντικρουόμενα και οι σχέσεις τους οξυμένες. Η περίοδος 1950 – 1951 αποτελεί την πρώτη σοβαρή αντιπαράθεση μεταξύ τους με την βουλγαρική κυβέρνηση να απαιτεί την υποδοχή από την Τουρκία 250.000 Τούρκων σε διάστημα τριών μηνών⁸⁴.
- ✓ Το 1968 η Τουρκία υπογράφει με τη Βουλγαρία συμφωνία, σύμφωνα με την οποία επιτρέπονταν η μετακίνηση μελών οικογενειών στην Τουρκία.
- ✓ Τον Δεκέμβριο του 1975, η Τουρκία και η Βουλγαρία υπέγραψαν τη Διακήρυξη Αρχών με δεσμεύσεις καλής γειτονίας και συνεργασίας, οι οποίες περιελάμβαναν δεσμεύσεις για τη μη επιθετικότητα και το σεβασμό στα κοινά τους σύνορα⁸⁵.

⁸¹ Bishku, M. B. (2003), «Turkish-Bulgarian Relations: From Conflict and Distrust to Cooperation over Minority Issues and International Politics», *Mediterranean Quarterly*, 14(2), 77-94.

⁸² Μπαρδάκης, Α. (2018), «Οι πολιτικές ισορροπίες στην Βουλγαρία (2015-2017) και το μέλλον των σχέσεων Βουλγαρίας-Τουρκίας».

⁸³ Poulton, H. (1991), *The Balkans: Minorities and states in conflict*, London: Minority Rights Publications.

⁸⁴ Lüttem, Ö. E. (1999), «The past and present state of the Turkish-Bulgarian relations», *Diş Politika*, (1-4), 64-77.

⁸⁵ Τσιβιτζιόγλου, Χ. (2001), *Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Μύθος και πραγματικότητα*, Τόμος Α', Εκδόσεις, Αθήνα: Ινφογνώμων.

- ✓ Ειδικότερα για την τουρκική μειονότητα, η βουλγαρική κυβέρνηση εφάρμοσε αφομοιωτική πολιτική κατά το χρονικό διάστημα 1984 – 1989, με εξαναγκασμό σε αλλαγή ονομάτων και απαγόρευση της τούρκικης γλώσσας σε δημόσιους χώρους⁸⁶.
- ✓ Η κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ επέφερε την ταυτόχρονη πτώση του Ζίβκοφ και του κομμουνιστικού καθεστώτος το Νοέμβριο 1989 και η χώρα βρέθηκε ξαφνικά αντιμέτωπη με πλήθος νέων προβλημάτων, πολιτικοκοινωνικό χάος, οικονομική αθλιότητα και εθνική ανασφάλεια λόγω Τουρκίας.

3.1.3 Χρονική περίοδος 1989 έως σήμερα

- ✓ Η δεκαετία του 1990 ήταν μια περίοδος οικονομικού χάους με κύρια χαρακτηριστικά τον υπερπληθωρισμό, τη σημαντική μείωση του βιοτικού επιπέδου και την προσπάθεια ανάκαμψης της οικονομίας. Η τροχιά της χώρας παίρνει σαφή ευρωπαϊκό προσανατολισμό πλέον⁸⁷.
- ✓ Η Βουλγαρία γίνεται μέλος του NATO το 2004 και της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2007⁸⁸.
- ✓ Η Βουλγαρία μετά την κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ έχασε τους συμμάχους της, αποτέλεσμα αυτού ήταν η ανάγκη αναθεώρησης της εξωτερικής της πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας κάνοντας στροφή προς τις δυτικές δομές και αναζητώντας τη βελτίωση των σχέσεων με την Τουρκία, η οποία αποτέλεσε πρωταρχικό στόχο της νέας βουλγαρικής κυβέρνησης στα πρώτα χρόνια της μεταψυχροπολεμικής περιόδου⁸⁹.
- ✓ Πρωταρχικό μέλημα της Βουλγαρίας για την αποκατάσταση των σχέσεων με την Τουρκία ήταν η βελτίωση του επιπέδου ζωής και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μειονοτήτων, πράγμα που συνέβαλε και η ίδρυση και η δράση του Κινήματος για τα Δικαιώματα και τις Ελευθερίες (ΚΔΕ) το 1990, το πρώτο πολιτικό κόμμα που εκπροσωπούσε τα συμφέροντα των μουσουλμανικών μειονοτήτων καθώς

⁸⁶ Αγγελίδης, Χ. (2021), «Η βαλκανική πολιτική της Βουλγαρίας. Οι σχέσεις με Ελλάδα, Τουρκία και Σκόπια. Οι ιστορικές και διεθνοπολιτικές διαστάσεις».

⁸⁷ Κοκκώνης Ν., *Η ιστορία των Βουλγάρων*, Αθήνα: Εκδόσεις Εκάτη.

⁸⁸ Μπαρδάκης, Α. (2018), «Οι πολιτικές ισορροπίες στην Βουλγαρία (2015-2017) και το μέλλον των σχέσεων Βουλγαρίας-Τουρκίας».

⁸⁹ Nikova, E. (1995), «Changing Bulgaria in the changing Balkans», *Balkans, A Mirror Of The New International Order*, 189-195.

και η δημιουργία νέου Συντάγματος το 1991 που όριζε την ισονομία των πολιτών. Ο Αχμέτ Ντογάν ήταν ο ιδρυτής του ΚΔΕ⁹⁰.

- ✓ Σύμφωνα με την απογραφή του 1992 και στοιχεία του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι Βούλγαροι τουρκικής καταγωγής αριθμούσαν περίπου 800.000 ανθρώπους, δηλαδή το 9,5% του συνολικού πληθυσμού. Η άρση των απαγορεύσεων στα δικαιώματα της μειονότητας από πλευράς Βουλγαρίας ικανοποίησε την τουρκική πλευρά με αποτέλεσμα την έναρξη πολλαπλών διμερών επαφών.
- ✓ Η αυγή του νέου αιώνα έφερε αλλαγή στο πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας με την εκλογική νίκη του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν με το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης τον Νοέμβριο 2002 και την άνοδο του πολιτικού Ισλάμ. Στα χρόνια που ακολουθούν η προσπάθεια της Τουρκίας για επικράτηση και ανάληψη του ρόλου της ισχυρότερης περιφερειακής δύναμης στη Βαλκανική χερσόνησο γίνεται ολοένα και πιο εμφανής, απλώνοντας τα εθνικά, πολιτικοκοινωνικά, οικονομικά και στρατιωτικά της δίκτυα με στόχο τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων⁹¹.

3.2 Η επίδραση της θρησκείας στη διαμόρφωση της σχέσης Τουρκίας-Βουλγαρίας

Η Οθωμανική αυτοκρατορία αποτέλεσε ένα πολύ-εθνοτικό, πολυφυλετικό και πολύ-θρησκευτικό σύστημα διοίκησης, οργανωμένο στη βάση των μιλλέτ⁹². Η θρησκεία φαίνεται ότι έχει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση αυτών, καθώς δημιουργήθηκαν τρία μιλλέτ, τα οποία αντιπροσώπευαν τις τρεις μη μουσουλμανικές θρησκείες της αυτοκρατορίας: των ορθόδοξων χριστιανών με αρχηγό τον Πατριάρχη της Κων/πολης, των Εβραίων και αυτό των Αρμενίων με αρχηγό τον Αρμένιο Πατριάρχη Κων/πολης. Παρατηρείται επομένως, ότι η εθνική καταγωγή παίζει επουσιώδη ρόλο και δίνει τη θέση της στη θρησκεία. Το σύστημα των μιλλέτ αποτέλεσε το βασικό πυλώνα διατήρησης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Με την κατάρρευση της Οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια, ένα σημαντικό τμήμα του μουσουλμανικού πληθυσμού παρέμεινε στις πρώην

⁹⁰ Poulton, H. (1991), *The Balkans: Minorities and states in conflict*, London: Minority Rights Publications.

⁹¹ Rüma, İ. (2010), «Turkish foreign policy towards the Balkans: New activism, neo-ottomanism or/so what?», *Turkish Policy Quarterly*, 9(4), 133-140.

⁹² Στα τούρκικα: millet, μιλέτι ή μιλλέτι ή και σπανιότερα μιλλαέτι στα ελληνικά: Οθωμανικός όρος που περιγράφει ένα σύνολο ανθρώπων προσδιορισμένο με βάση τη θρησκεία τους, βλ. Αποστόλου, Ν. (2019), «Σχέσεις Βουλγαρίας-Τουρκία».

κατεκτημένες χώρες. Παρά τις όποιες πληθυσμιακές μετακινήσεις και μεταναστεύσεις που κατά καιρούς πραγματοποιήθηκαν, τμήματα αυτού παραμένουν στο σύνολο των Βαλκανικών χωρών. Οι διάφορες θέσεις και θεωρήσεις για αυτά, συχνά βρίσκονται σε αντίθετες κατευθύνσεις, αφού η Τουρκία υιοθετεί συχνά τη θέση ότι αυτά τα μουσουλμανικά τμήματα αποτελούν τουρκικές μειονότητες, ενώ οι άλλες απόψεις, βασιζόμενες στο θρησκευτικό προσδιορισμό, αναφέρονται σε αυτόχθονα πληθυσμιακά τμήματα τα οποία εξισλαμίστηκαν, είτε δια της βίας είτε για καθαρά βιοποριστικούς λόγους⁹³.

Με την επίδραση της θρησκείας στις διεθνείς σχέσεις έχουν αρχίσει να ασχολούνται πανεπιστήμια όπως το Πρίνστον, το Χάρβαρντ, το Georgetown και πολλά άλλα δημοσιεύοντας συχνά αποτελέσματα δημοσκοπήσεων σχετικά με τη θρησκεία⁹⁴. Η θρησκεία επηρεάζει τον κόσμο με δύο βασικούς τρόπους: το τι λέει και το τι κάνει. Ο πρώτος σχετίζεται με την θεολογία και ο δεύτερος με την σημασία της θρησκείας ως κοινωνικό φαινόμενο και στοιχείο ταυτότητας, που εκδηλώνεται με διάφορους θεσμικούς τρόπους.

Το δυνατότερο, επομένως, συνδεδετικό στοιχείο της περιοχής, θα έλεγε κανείς πως είναι η θρησκεία. Χαρακτηριστικά, ο Νταβούτογλου μιλάει στο βιβλίο του «Στρατηγικό Βάθος» για γεωπολιτισμική ολοκλήρωση της περιοχής, με την ταύτιση της Μέσης Ανατολής με το Ισλάμ⁹⁵. Οπότε γίνεται αντιληπτό ότι το Ισλάμ⁹⁶ δεν αποτελεί μονάχα μία θρησκεία, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή στην Δύση, αλλά αποτελεί ένα σύστημα αξιών και συνηθειών που εμφανίζεται σε όλο το εύρος της ζωής του πιστού και σχετίζεται με μία μεγάλη γκάμα καθημερινών δραστηριοτήτων και μία γενικότερη κοσμοθεώρηση⁹⁷.

Μετά την κατάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και μέχρι τη σήμερον εποχή, η δυναμική των εξισλαμιστικών πολιτικών έχει αποδυναμωθεί. Η έλλειψη πολιτικής επιρροής στις περιοχές που ανεξαρτητοποιήθηκαν από το Τουρκικό κράτος σταμάτησε

⁹³ Αποστόλου, Ν. (2019), «Σχέσεις Βουλγαρίας-Τουρκία».

⁹⁴ Albright, M., & Albright, M. (2006). *The mighty and the almighty*, New York: HarperCollins, pp. 66.

⁹⁵ Brown, L. C. (2000), *Religion and state: The Muslim approach to politics*, New York: Columbia University Press, σελ.10.

⁹⁶ Το Ισλάμ εμφανίστηκε και εισχώρησε στα Βαλκάνια τον 15^ο αιώνα, με την επέκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε αυτά, η οποία κράτησε μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Εντούτοις ακόμα και με το τέλος της, οι ισλαμικές συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα υφίστανται ως κληρονομιά της Αυτοκρατορίας, βλ. Αποστόλου, Ν. (2019), «Σχέσεις Βουλγαρίας-Τουρκία».

⁹⁷ Νταβούτογλου, Α. (2010), *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Αθήνα: Ποιότητα, σελ 495.

την επέκταση του Ισλάμ. Πλέον, περιορίζεται σε πρακτικές πολιτιστικής δράσης υπέρ των μειονοτήτων. Τέλος, είναι γνωστό ότι η Ορθοδοξία ήταν και παραμένει ο ισχυρότερος συνδετικός κρίκος μεταξύ των βαλκανικών λαών. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά καιρούς επέδρασε καταλυτικά σε φυλετικές, πολιτιστικές, εθνικιστικές και κάθε είδους διαφορές στο χώρο των Βαλκανίων, αλλά και άμβλυνη τις διενέξεις συμβάλλοντας στη διαμόρφωση καινού Διαβαλκανικού μετώπου κατά των Τούρκων κατακτητών. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποτελούσε ενωτικό παράγοντα των διαφορών που προέκυπταν ⁹⁸.

3.3 Πολιτική εκπροσώπηση τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία και παράγοντες που την καθιστούν ζήτημα κρατικής ασφάλειας

Πρωταρχικό μέλημα της Βουλγαρίας για την αποκατάσταση των σχέσεων με την Τουρκία ήταν η βελτίωση του επιπέδου ζωής και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μειονοτήτων, πράγμα που συνέβαλε και η ίδρυση και η δράση του Κινήματος για τα Δικαιώματα και τις Ελευθερίες (ΚΔΕ) το 1990, που το Φεβρουάριο του 1990 αριθμούσε 100.000 μέλη⁹⁹. Ήταν πρώτο πολιτικό κόμμα που εκπροσωπούσε τα συμφέροντα των μουσουλμανικών μειονοτήτων (Τούρκοι, Πομάκοι, Ρομά)¹⁰⁰ καθώς και η δημιουργία νέου Συντάγματος το 1991 που όριζε την ισονομία των πολιτών, απαγόρευσε τις φυλετικές, κοινωνικές, πολιτικές, θρησκευτικές και εθνικές διακρίσεις καθώς και τη δημιουργία πολιτικών κομμάτων με εθνοτικά, φυλετικά ή θρησκευτικά χαρακτηριστικά. Το ΚΔΕ συμμετέχει ανεμπόδιστα στις βουλευτικές και αυτοδιοικητικές εκλογές. Ο Αχμέτ Ντογάν ήταν ο ιδρυτής του ΚΔΕ. Πρωταρχικός στόχος του ήταν η υπεράσπιση των εθνοτικών και θρησκευτικών ελευθεριών της τουρκικής μειονότητας, όπως ισχυρίζονταν και ότι δεν αποτελούσε πολιτικό κόμμα, καθώς όπως προαναφέρθηκε, απαγορεύονταν η ίδρυση κομμάτων με εθνοτικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά¹⁰¹.

⁹⁸ Αποστόλου, Ν. (2019), «Σχέσεις Βουλγαρίας-Τουρκία».

⁹⁹ Το Κ.Δ.Ε δραστηριοποιούνταν παράνομα ήδη από την περίοδο της εκστρατείας αφομοίωσης επί κομμουνιστικού καθεστώτος. Η κεντρική οργάνωση που συντόνιζε την αντίσταση των Τούρκων ονομαζόταν Τουρκικό Εθνικοαπελευθερωτικό Κίνημα και δραστηριοποιούνταν κυρίως στην περιοχή της Ν. Δοβρουτσάς και στη Βάρνα, βλ. Poulton H., pp. 166-167.

¹⁰⁰ Στις πρώτες εκλογές το 1990 κέρδισε περίπου το 8% των ψήφων αποτελώντας το τρίτο κόμμα., βλ. Μπαρδάκης, Α. (2018), «Οι πολιτικές ισορροπίες στην Βουλγαρία (2015-2017) και το μέλλον των σχέσεων Βουλγαρίας-Τουρκίας».

¹⁰¹ Poulton, H. (1991), *The Balkans: Minorities and states in conflict*, London: Minority Rights Publications.

Η ύπαρξη των μειονοτήτων (περίπου 14% του συνολικού πληθυσμού) και κυρίως της τουρκικής (9%), παίζει ουσιαστικό ρόλο στη πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας. Με σταθερή εκπροσώπηση στο κοινοβούλιο (ΚΔΕ) από το 1991 και με τη συνδρομή και στήριξη της Τουρκίας, έχει καταστεί πολύτιμη κατά καιρούς σε κυβερνητικούς συνασπισμούς (2001 – 2009), αλλά και στον ρόλο της αντιπολίτευσης. Παρά το γεγονός ότι αρκετοί πιστεύουν ότι το ΚΔΕ τονίζει το εθνοτικό στοιχείο (τουρκικό) σε αντίθεση με τα όσα ορίζει το Σύνταγμα, δεν έχει καταδικαστεί ποτέ ούτε έχει αποκλειστεί από τις εκλογικές αναμετρήσεις, αποδεικνύοντας έτσι την δυναμική του και την πολιτική του σκοπιμότητα. Είναι σαφές ότι οι μειονότητες στη Βουλγαρία σε συνδυασμό με τις προσπάθειες της Άγκυρας για «τουρκοποίησή» τους μπορεί να δημιουργήσει εκρηκτικές καταστάσεις και να πυροδοτήσει αλυσιδωτές αντιδράσεις στον περίγυρό της χώρας, επηρεάζοντας γειτονικές μουσουλμανικές μειονότητες¹⁰².

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: Μελέτη περίπτωσης της μουσουλμανικής μειονότητας στην Θράκη

4.1 Η σύσταση του μειονοτικού πληθυσμού

Η επιλογή θρησκευτικού και όχι εθνικού όρου για να περιγραφεί η μειονότητα υπήρξε εξαιρετικά εύστοχη για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι διότι την εποχή εκείνη η κύρια διάκριση ήταν κυρίως η θρησκεία και ο δεύτερος διότι η μειονότητα στη Θράκη αποτελείται από τρεις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες, που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τα ήθη και τα έθιμα, τη φυλετική καταγωγή και τον τρόπο ζωής.¹⁰³ Πιο συγκεκριμένα διακρίνουμε τους Τουρκογενείς (47%), τους Πομάκους (32%) και τους Αθίγγανους ή Ρομά (21%). Κάθε μία από τις ομάδες αυτές διατηρεί την δική της γλώσσα και τις παραδόσεις της και για το λόγο αυτό οι συντάκτες της Συνθήκης της Λοζάνης προσδιόρισαν τη μειονότητα ως θρησκευτική¹⁰⁴.

Οι Τουρκογενείς αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα της μειονότητας. Εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Θράκης κυρίως μεταξύ των ετών 1305 και 1371, είναι απόγονοι τουρκικών φύλων προερχόμενοι από τη Μικρά Ασία και κάποιοι από αυτούς

¹⁰² Μπαρδάκης, Α. (2018), «Οι πολιτικές ισορροπίες στην Βουλγαρία (2015-2017) και το μέλλον των σχέσεων Βουλγαρίας-Τουρκίας».

¹⁰³ Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

¹⁰⁴ Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

είναι απόγονοι εξισλαμισμένων Ελλήνων. Οι τουρκογενείς παρέμειναν στη Θράκη μετά τη συνθήκη της Λωζάνης και εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή πληθυσμών χαρακτηριζόμενοι ως Έλληνες πολίτες. Η καταγωγή τους είναι πολύ παλιά και διακρίνεται σε διαφορετικές υποομάδες. Οι πρώτοι κάτοικοι τουρκικής καταγωγής είναι οι Σελτζούκοι Τούρκοι, οι οποίοι το 1055 πρωτοξεκίνησαν τις κατακτήσεις τους από την περιοχή του Ικονίου¹⁰⁵.

Οι Πομάκοι αποτελούν το 32% της μειονοτικής ομάδας και αφορά εκείνους που είναι πιστοί στην ιστορία και στις πολιτισμικές παραδόσεις τους. Δεν απώλεσαν τα ξεχωριστά εθνοτικά τους χαρακτηριστικά και τη γλώσσα τους, όπως πολλοί άλλοι μέσω της τουρκικής προπαγάνδας, της τουρκικής παιδείας και της άμεσης σχέσης τους με τον τουρκόφωνο πληθυσμό. Οι Πομάκοι είναι σουνίτες¹⁰⁶ μουσουλμάνοι, αλλά κυρίως στα πομακοχώρια του Έβρου και της ανατολικής Ροδόπης υπάρχουν οι Κιζιλμπάσηδες¹⁰⁷, με ξεχωριστά πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Αποτελούν την πλειοψηφία του μουσουλμανικού στοιχείου στο νομό Ξάνθης και ασχολούνται κυρίως με αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες, όπως επίσης και με την υλοτομία.¹⁰⁸

Οι Αθίγγανοι ή Ρομά αποτελούν τη μικρότερη ομάδα της μειονότητας και εγκαταστάθηκαν στο χώρο της Θράκης κατά τη βυζαντινή περίοδο, προερχόμενοι από τις δυτικές περιοχές των Ινδιών. Την υπόψη περίοδο ασπάστηκαν τον χριστιανισμό και δέχτηκαν τις επιδράσεις της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού, γεγονός που προκύπτει από στοιχεία της γλώσσας τους αλλά και από ορισμένα έθιμά τους¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Θεωρούσαν τους εαυτούς τους συνεχιστές του Ρωμαϊκού κράτους, γι' αυτό αυτοαποκαλούνταν Ρούμ-Σελτζούκοι.

¹⁰⁶ Οι Σουνίτες είναι ένας από τους δύο κύριους κλάδους του Ισλάμ. Δίνουν έμφαση στην σούνα (παράδοση) του προφήτη Μωάμεθ, που είναι ο τρόπος ζωής που ακολουθείται από πιστούς μουσουλμάνους και βασίζεται στη διδασκαλία και τις πράξεις του Μωάμεθ και στα διδάγματα του Κορανίου. Ορισμένες φορές οι σουνίτες μουσουλμάνοι αναφέρονται ως «ορθόδοξοι», οι οποίοι δεν θεωρούν απαραίτητη την προϋπόθεση ότι θρησκευτικός ηγέτης μπορεί να γίνει μόνο κάποιος άνθρωπος που κατάγεται από την οικογένεια του προφήτη, σε αντίθεση με τους σιΐτες, βλ. Γκούτση, Γ. (2018), «Το προσφυγικό ζήτημα και οι επιπτώσεις του στον τουρισμό της Λέσβου».

¹⁰⁷ Λαός ακαθόριστης καταγωγής, που ζει στην Τουρκία. Οι Τούρκοι τη θεωρούν κατώτερη φυλή, ενώ υποθέτουν ότι έχει Περσικές καταβολές. Δεν έρχονται σε επιμέλεια με τους μουσουλμάνους, ενώ έχουν ιδιαίτερα θρησκευτικά έθιμα, που θυμίζουν τη λατρεία της Ασάρτης, σημαντικής θεάς των Φοινίκων, βλ. Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

¹⁰⁸ Ζεγκίνης, Ε. (1994), *Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη, Institute for Balkan Studies.

¹⁰⁹ Ζεγκίνης, Ε. (1994), *Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη, Institute for Balkan Studies.

Συμπερασματικά αναφέρεται ότι η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης αποτελείται εθνοτικά από τους Τουρκογενείς, τους Πομάκους και τους Αθίγγανους - Ρομά. Διαπιστώνεται ωστόσο ότι η εν λόγω μειονότητα δεν είναι ομοιογενής σε ότι έχει να κάνει με την εθνική καταγωγή τους, τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις τους.

4.2 Ιστορική αναδρομή και νομοθετικό πλαίσιο της μειονότητας

4.2.1 Η σύμβαση ανταλλαγής ελληνικών και τούρκικων πληθυσμών

Ο ίδιος ο όρος της «ανταλλαγής των πληθυσμών» ήταν άγνωστος στο διεθνές λεξιλόγιο έως τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα. Το φαινόμενο των πληθυσμιακών μετακινήσεων¹¹⁰ είχε επανειλημμένα ήδη συνυφανθεί με τη μεταβολή του καθεστώτος της εδαφικής κυριαρχίας, στο χώρο ιδιαίτερα της Νοτιανατολικής Ευρώπης. Ο καθορισμός όμως των συνθηκών της μεταναστεύσεως¹¹¹ βασιζόταν στην αρχή της «επιλογής» (clause d'option)¹¹²: Οι κάτοικοι των επίμαχων και μόνο επαρχιών – και ουδέποτε ολόκληρης της χώρας – είχαν το δικαίωμα είτε να παραμείνουν στις εστίες τους, αφού αποκτήσουν την υπηκοότητα του νέου κυρίαρχου, είτε να εγκαταλείψουν την επικράτεια αλλά να διατηρήσουν την προηγούμενη υπηκοότητά τους σε καμία περίπτωση όμως δε θίγονταν τα περιουσιακά δικαιώματά τους σε κινητά ή ακίνητα αγαθά¹¹³.

¹¹⁰ Το φαινόμενο της εξαναγκαστικής μετακίνησης δεν είναι κάτι το οποίο δεν γνωρίζουμε. Το τίμημα για τη μείωση των ροών προς την Ευρώπη πληθυσμών σε αναγκαστική μετακίνηση, μέσα από το ερμητικό κλείσιμο των συνόρων, την έλλειψη χερσαίας και ασφαλούς διέλευσης και κατά συνέπεια τον άμεσο εξαναγκασμό της χρήσης των θαλάσσιων οδών, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως και οι πλέον επικίνδυνες, αποδείχτηκε εξαιρετικά υψηλό σε ανθρώπινες ζωές. Έτσι, η περίοδος 2015-2016 για τους πληθυσμούς σε αναγκαστική μετακίνηση ολοκληρώνεται ως προς τη διέλευση του ευρωπαϊκού χώρου στη σύνοψη: μείωση των ροών – αύξηση των θανάτων, βλ. στο: UNHCR, Mediterranean death toll soars, 2016 is deadliest year yet, <https://www.unhcr.org/afr/news/latest/2016/10/580f3e684/mediterranean-death-toll-soars-2016-deadliest-year.html>

¹¹¹ Για τον όρο μετανάστης δεν υπάρχει ένας καθολικά αποδεκτός όρος σε διεθνές επίπεδο. Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Μετανάστευσης (European Migration Network EMN), ο ορισμός της μετανάστευσης περιλαμβάνει τη μεταβολή του τόπου διαμονής ενός προσώπου είτε σε άλλο κράτος (διεθνής μετανάστευση), είτε εντός ενός κράτους (εσωτερική μετανάστευση) για διάστημα περισσότερο από έναν χρόνο ανεξαρτήτως αιτιών, εθελοντικής ή μη μετακίνησης, μέσω των οποίων χρησιμοποιούνται για την πραγμάτωσή της και νόμιμης ή παράτυπης διέλευσης. Σε ό,τι αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση, η μετανάστευση αποτελεί μια πράξη η οποία σχετίζεται με τη μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός προσώπου, το οποίο διέμενε προηγουμένως είτε σε άλλο κράτος μέλος είτε σε τρίτη χώρα, στην επικράτεια ενός κράτους μέλους για ένα διάστημα όχι μικρότερο των δώδεκα μηνών., βλ. Πολιτάκη, Α. Δ. (2022), *Τα σύνορα ως χώρος αλληλεπίδρασης με το υποκείμενο της αναγκαστικής μετακίνησης* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

¹¹² Σβολόπουλος Κων. (1981), *Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας*, Θεσσαλονίκη, σελ.6. 2.

¹¹³ Ναστούλα, Ε. Τ. (2009), *Η Σύμβαση περί Ανταλλαγής πληθυσμών (1923) και οι νομικές της συνέπειες* (No. GRI-2009-3171), Aristotle University of Thessaloniki.

Η Σύμβαση της 30ής Ιανουαρίου 1923 διέφερε σημαντικά από τις προηγούμενες, καθώς ήταν η πρώτη στην ιστορία της ανθρωπότητας που κατέληγε στη συμβατική καθιέρωση της υποχρεωτικής ανταλλαγής του πληθυσμού¹¹⁴ δύο διαφορετικών επικρατειών έχοντας τόσο υποχρεωτικό όσο και μαζικό χαρακτήρα¹¹⁵. Ο Ισμέτ πασάς, επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας, διατύπωσε το αίσθημα ότι η αρχική πρόταση είχε προέλθει από την ελληνική πλευρά. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος απέδωσε τη διαδικασία της ανταλλαγής στον Ύπατο αρμοστή της Κ.Τ.Ε¹¹⁶. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνά κανείς ότι η συνομολόγηση της συμφωνίας για την υποχρεωτική ανταλλαγή ήταν απότοκη των ειδικών συνθηκών που προέκυψαν από την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου¹¹⁷.

Το άρθρο 1 της Συμβάσεως ανταλλαγής όριζε ότι η υποχρεωτική ανταλλαγή έπρεπε να συντελεσθεί από την 1η Μαΐου 1923, οπότε και άρχιζαν οι συμβατικές υποχρεώσεις των δύο κρατών. Η ημερομηνία όμως αυτή μετατέθηκε στο χρόνο επικύρωσης της συνθήκης, δηλαδή μετά την 25η Αυγούστου του ίδιου έτους. Εξάλλου, το πρώτο εδάφιο του άρθρου 16 της Συμβάσεως σε συνδυασμό με τη διάταξη του πρώτου εδαφίου του άρθρου 11, όριζαν ότι οι Κυβερνήσεις Ελλάδας και Τουρκίας σε συνεργασία με τη Μικτή Επιτροπή θα ρύθμιζαν τα σχετικά με τη γνωστοποίηση της ανταλλαγής και θα αναλάμβαναν την ενημέρωση των ατόμων που όφειλαν να εγκαταλείψουν τις δύο χώρες. Ειδικότερα, θα γνωστοποιούνταν στους ανταλλαγέντες τα λιμάνια στα οποία έπρεπε να μεταβούν για να συντελεσθεί η μεταφορά τους στη χώρα του προορισμού τους. Επομένως, για την έναρξη της ανταλλαγής θα έπρεπε να συσταθεί και να λειτουργήσει η

¹¹⁴ Οπότε έγινε μια «αναγκαστική μετακίνηση» των πληθυσμών αυτών. Ο όρος «αναγκαστική μετακίνηση» είναι καταρχήν ένας γενικός όρος. Χρησιμοποιείται για να εννοήσει μια «εξαναγκασμένη» μετακίνηση, δηλαδή μία μετακίνηση η οποία διακρίνεται από την έλλειψη ελευθερίας ή επιλογής, από την ύπαρξη του στοιχείου του φόβου για τη ζωή και την επιβίωση του ατόμου το οποίο επιλέγει να μετακινηθεί. Με αυτήν τη γενική έννοια, ο όρος περιλαμβάνει μετακινήσεις προσφύγων ή ανθρώπων οι οποίοι αναζητούν προστασία (αιτούντων άσυλο) και η μετακίνησή τους έχει ως αίτια πολιτικές κρίσεις ή μακροχρόνια πολιτική αστάθεια και καθεστώς διώξεων, πολέμους, εμφύλιες συρράξεις· μετακινήσεις εκτοπισμένων πληθυσμών βίαια ή μη, οι οποίες αφορούν κυρίως εσωτερική μετακίνηση μέσα στην ίδια χώρα· μετακίνηση λόγω επαναλαμβανόμενων φυσικών φαινομένων, ή συγκεκριμένων καταστροφών, ή αλληπάλληλων επιδημιών, φαινόμενα ή γεγονότα τα οποία οδηγούν σε ερήμωση περιοχών· μπορεί να συμπεριλάβει επίσης μετακίνηση η οποία οφείλεται στην κλιματική και ευρύτερη περιβαλλοντολογική αλλαγή σε έναν τόπο, βλ. Πολιτάκη, Α. Δ. (2022), *Τα σύνορα ως χώρος αλληλεπίδρασης με το υποκείμενο της αναγκαστικής μετακίνησης* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

¹¹⁵ Sepheriadēs, S. P. (1928), *L'échange des populations*, Martinus Nijhoff.

¹¹⁶ «Δεν συγκατένευσα παρά κάτω και μόνο υπό την πίεση της ανάγκης... Η ελληνική Κυβέρνηση είναι διατεθειμένη να εγκαταλείψει την ιδέα αυτή εφόσον η τουρκική κυβέρνηση επιτρέψει στους Έλληνες που εκδιώχθηκαν από την Τουρκία να επιστρέψουν στις εστίες τους...», βλ. Ναστούλα, Ε. Τ. (2009), *Η Σύμβαση περί Ανταλλαγής πληθυσμών (1923) και οι νομικές της συνέπειες* (No. GRI-2009-3171), Aristotle University of Thessaloniki.

¹¹⁷ Ναστούλα, Ε. Τ. (2009), *Η Σύμβαση περί Ανταλλαγής πληθυσμών (1923) και οι νομικές της συνέπειες* (No. GRI-2009-3171), Aristotle University of Thessaloniki.

παραπάνω Επιτροπή και να λάβει χώρα η προβλεπόμενη στο άρθρο 16 της συμβάσεως γνωστοποίηση¹¹⁸.

Επίσης, το άρθρο 1¹¹⁹ όριζε ότι ανταλλάσσονται υποχρεωτικά οι Τούρκοι υπήκοοι ελληνικού ορθόδοξου θρησκεύματος, που ήταν εγκατεστημένοι σε τουρκικό έδαφος, με τους Έλληνες υπηκόους μουσουλμανικού θρησκεύματος, οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι στην ελληνική επικράτεια. Περαιτέρω, με τη διάταξη του άρθρου 3¹²⁰ στην ανταλλαγή περιελήφθη και μία δεύτερη κατηγορία ανταλλαξιμών. Η κατηγορία αυτή αποτελείτο από τους Έλληνες Χριστιανούς Ορθόδοξους κατοίκους Τουρκίας και από τους Μουσουλμάνους κατοίκους Ελλάδας, οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει τη χώρα κατοικίας τους – Ελλάδα και Τουρκία αντίστοιχα - προ της 18ης Οκτωβρίου 1912, ημερομηνία που συμπίπτει με την επόμενη της κηρύξεως του πρώτου βαλκανικού πολέμου μεταξύ των συμμάχων (Ελλάδας, Σερβίας, Μαυροβουνίου και Βουλγαρίας) εναντίον της Τουρκίας¹²¹.

Εξαιρέσεις από την ανταλλαγή των πληθυσμών καθιερώθηκαν με τις διατάξεις των άρθρων 2 της συμβάσεως ανταλλαγής και 14 της Συνθήκης ειρήνης που υπεγράφη στη Λωζάννη την 24η Ιουλίου 1923. Η εξαίρεση που προβλεπόταν από το ίδιο το κείμενο της Σύμβασης όριζε ότι δεν θα υπαχθούν στο καθεστώς της ανταλλαγής : α) Οι Έλληνες κάτοικοι Κωνσταντινουπόλεως οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως προ της 30ης Οκτωβρίου 1918, β) Οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί μέχρι την υπογραφή της

¹¹⁸ Τσουλουφής Αγ. (1989), *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και η εκτίμηση των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών*, Αθήνα : Εκδόσεις "Ενώσεως Σμυρναίων".

¹¹⁹ Άρθρ.1. Από την 1 Μάιου 1923 θα αρχίσει η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων που ανήκουν στην ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία με τους Έλληνες υπηκόους που είναι Μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα και είναι εγκατεστημένοι στην Ελλάδα. Αυτά τα άτομα δε θα επιστρέψουν για να ζήσουν στην Τουρκία ή στην Ελλάδα αντιστοίχως χωρίς την άδεια της τουρκικής ή της ελληνικής Κυβέρνησης αντιστοίχως.

¹²⁰ Άρθρ.3. Οι Έλληνες και οι Μουσουλμάνοι που έχουν ήδη, και από τις 18 Οκτωβρίου 1912, εγκαταλείψει τις περιοχές των οποίων οι Έλληνες και οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι θα ανταλλάγουν, θα θεωρηθούν ότι συμπεριλαμβάνονται στην προβλεπόμενη από το άρθρο 1 ανταλλαγή. Ο όρος «απόδημος» στην παρούσα σύμβαση συμπεριλαμβάνει όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα που αποδήμησαν ή υποχρεώθηκαν να αποδημήσουν από τις 18 Οκτωβρίου 1912 και μετά.

¹²¹ Ναστούλα, Ε. Τ. (2009), *Η Σύμβαση περί Ανταλλαγής πληθυσμών (1923) και οι νομικές της συνέπειες* (No. GRI-2009-3171), Aristotle University of Thessaloniki.

Συμβάσεως ανταλλαγής στην περιφέρεια αυτή, ήτοι στην περιοχή ανατολικά της μεθορίου, που είχε καθοριστεί με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου το έτος 1913¹²².

Η ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών περατώθηκε το καλοκαίρι του 1925. Ο πυρήνας του προσφυγικού πληθυσμού εγκαταστάθηκε στην Αττική και τη Μακεδονία. Ο επίσημος αριθμός προσφύγων ανά περιοχή το 1928 παρουσιάζεται ως εξής¹²³:

- ο Μακεδονία: 638,253 52.2% (με 270.000 στη Θεσσαλονίκη μόνο)
- ο Κεντρική Ελλάδα και Αττική: 306.193 25.1%
- ο Θράκη: 107.607 8,8%
- ο Βόρειο Αιγαίο: 56.613 4,6%
- ο Θεσσαλία: 34.659 2,8%
- ο Κρήτη: 33.900 2,8%
- ο Πελοπόννησος: 28.362 2,3%
- ο Ήπειρος: 8.179 0,7%
- ο Κυκλάδες: 4,782 0,4%
- ο Ιόνια νησιά: 3.301 0,3%

Σύνολο: 1.221.849 100% .

4.2.2 Η συνθήκη της Λωζάνης

Στις 20 Νοέμβριου 1922 συγκλήθηκε η Συνδιάσκεψη της Λωζάνης, με σκοπό τη διαπραγμάτευση για τη συνθηκολόγηση της Ελλάδας με την Τουρκία. Στην τελική πράξη της Συνδιάσκεψης υπογράφηκαν μεταξύ άλλων, εκτός από την κεντρική Συνθήκη Ειρήνης και η Συνθήκη για την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, για πρώτη φορά στην ιστορία του Διεθνούς Δικαίου. Η συνθήκη αυτή ουσιαστικά κατήργησε τη Συνθήκη των Σεβρών (1920)¹²⁴. Τα συμβαλλόμενα μέρη ήταν από την μία πλευρά η Τουρκία και από την άλλη η Βρετανική Αυτοκρατορία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ιαπωνία, η Ελλάδα, η Ρουμανία, η Σερβία, η Κροατία και η Σλοβενία. Με την συνθήκη ορίστηκαν τα σύνορα της Τουρκίας με την

¹²² Ναστούλα, Ε. Τ. (2009), *Η Σύμβαση περί Ανταλλαγής πληθυσμών (1923) και οι νομικές της συνέπειες* (No. GRI-2009-3171), Aristotle University of Thessaloniki.

¹²³ Ναστούλα, Ε. Τ. (2009), *Η Σύμβαση περί Ανταλλαγής πληθυσμών (1923) και οι νομικές της συνέπειες* (No. GRI-2009-3171), Aristotle University of Thessaloniki.

¹²⁴ Η Συνθήκη των Σεβρών ήταν αποτέλεσμα της ήττας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο. Ακόμα και αν η Συνθήκη αυτή δεν ίσχυσε ποτέ, ήταν η πρώτη φορά που η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε τόσα πολλά εδάφη., βλ. Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1976), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 1, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808* (Vol. 1), Cambridge University Press.

Ελλάδα. Στην Τουρκική επικράτεια, μεταξύ άλλων, εντάχθηκε η Ανατολική Θράκη, η Ίμβρος και η Τένεδος και ορίστηκε ότι θα είχε πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα σε αυτή. Σύμφωνα με το κείμενο της συνθήκης, η Ίμβρος και η Τένεδος θα απολάμβαναν ειδική διοικητική οργάνωση που θα αποτελείτο από στοιχεία από τον τοπικό πληθυσμό. Η Τουρκία όφειλε να παρέχει εγγυήσεις για την διοίκηση και την ασφάλεια του μη μουσουλμανικού ιθαγενή πληθυσμού (που στην πλειονότητα του ήταν Έλληνες)¹²⁵. Επιπλέον η συνθήκη εξαιρούσε από την διαδικασία ανταλλαγής πληθυσμών τις δύο νήσους (Βουλή των Ελλήνων 1923)¹²⁶.

Την 24^η Ιουλίου 1923 υπεγράφη η Συνθήκη της Λωζάνης¹²⁷, η οποία προσδιορίζει το καθεστώς μέσα στο οποίο θα μπορούσε να αναπτυχθεί η πολιτική του Ελληνικού κράτους ως προς τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, αλλά και η αντίστοιχη πολιτική του Τουρκικού κράτους ως προς την Ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Σύμβασης, ως Δυτική Θράκη θεωρήθηκε η περιοχή «ανατολικά της μεθορίου γραμμής της καθορισθείσας το 1913 με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου», δηλαδή η περιοχή μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου. Η τουρκική αντιπροσωπεία είχε επιχειρήσει, ανεπιτυχώς όμως κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης, να μετατοπίσει το όριο από το Νέστο στο Στρυμόνα, με στόχο να υπάρξει κάποια εξισορρόπηση έναντι του αριθμού των 300.000 περίπου Ελλήνων που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη, με τους 100.000 περίπου μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης.

Το μέτρο τελικά εφαρμόστηκε για τους:

- Έλληνες Χριστιανούς της Ανατολικής Θράκης

¹²⁵ Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

¹²⁶ Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

¹²⁷ Η Συνθήκη της Λωζάνης υπογράφηκε στις 24 Ιουλίου του 1923 στην ομώνυμη πόλη της Ελβετίας. Έθεσε τα όρια της σύγχρονης Τουρκίας, κατήργησε την Συνθήκη των Σεβρών. Η Τουρκία ανέκτησε την Ανατολική Θράκη, την Ίμβρο και την Τένεδο, μια λωρίδα γης κατά μήκος των συνόρων με την Συρία, την περιοχή της Σμύρνης και της Διεθνοποιημένης Ζώνης των Στενών, η οποία όμως θα έμενε αποστρατικοποιημένη, παραχώρησε τα Δωδεκάνησα στην Ιταλία, ανέκτησε πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα σε όλη της την επικράτεια και απέκτησε δικαιώματα στρατιωτικών εγκαταστάσεων σε αυτήν εκτός της ζώνης των στενών. Η Ελλάδα υποχρεώθηκε να πληρώσει σε είδος τις πολεμικές επανορθώσεις, η οποία έγινε με επέκταση των τουρκικών εδαφών της Ανατολικής Θράκης πέρα από τα όρια της συμφωνίας, ελλείψει χρημάτων, και τέλος αποφασίστηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών από τις δύο χώρες και η αποστρατικοποίηση νησιών του Αιγαίου., βλ. Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

- Μουσουλμάνους προερχομένων από το σύνολο της Ελληνικής επικράτειας

Οι περιοχές που εξαιρέθηκαν από το μέτρο ήταν:

- Η Κωνσταντινούπολη¹²⁸, η Ίμβρος και η Τένεδος (Έλληνες)
- Η Δυτική Θράκη¹²⁹ (Μουσουλμάνοι)

Την επομένη της υπογραφής της Συνθήκης της Λωζάνης, το Ελληνικό κράτος φιλοξενεί στη Δυτική Θράκη μουσουλμανική μειονότητα και το Τουρκικό κράτος, Ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη, την Ίμβρο και την Τένεδο. Αμφότερα τα κράτη είχαν επίσης αναλάβει την υποχρέωση του σεβασμού των δικαιωμάτων τους. Συνοψίζοντας το μειονοτικό καθεστώς που καθιέρωσε η Συνθήκη της Λωζάνης στηρίζεται στις εξής αρχές¹³⁰:

- Της αμοιβαιότητας που επιβάλλουν τα άρθρα 37-44 της Συνθήκης, σε ότι αφορά το σεβασμό των γλωσσικών, θρησκευτικών και εκπαιδευτικών δικαιωμάτων των ελληνορθόδοξων της Τουρκίας και αντίστοιχα, με το άρθρο 45, την προστασία των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων της Θράκης.

- Της αριθμητικής ισορροπίας των εκατέρωθεν μειονοτήτων. Το 1922 ο πληθυσμός των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης ήταν περίπου 300.000. Την ίδια περίοδο η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης ήταν 86.793. Η τουρκική πλευρά απαίτησε τη μείωση του ελληνικού πληθυσμού που θα παρέμενε στην Τουρκία για να επιτευχθεί πληθυσμιακή ισοδυναμία των μειονοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό ανταλλάχθηκαν τα 2/3 περίπου του ελληνικού στοιχείου της Κωνσταντινούπολης¹³¹.

- Του θρησκευτικού χαρακτήρα των εκατέρωθεν μειονοτήτων. Ο Ριζά Νουρ, αντιπρόεδρος της τουρκικής αντιπροσωπείας, απαίτησε να μην χρησιμοποιηθεί ο όρος

¹²⁸ Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης θεωρήθηκαν εκείνοι που ήταν ήδη εγκατεστημένοι στις 30 Οκτωβρίου 1918, στην περιφέρεια της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, όπως αυτή καθορίστηκε το 1912., βλ. Κλοκίδου, Γ. (2014), «Η ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη μετά την συνθήκη της Λωζάνης και μέχρι το 1991.»

¹²⁹ Θεωρήθηκαν μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης, οι Μουσουλμάνοι οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή ανατολικά της μεθορίου γραμμής που καθορίστηκε το 1913 με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου., βλ. Κλοκίδου, Γ. (2014), «Η ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη μετά την συνθήκη της Λωζάνης και μέχρι το 1991.

¹³⁰ Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

¹³¹ Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

φυλετική μειονότητα και επέμενε στο θρησκευτικό χαρακτηρισμό των μειονοτήτων (οθωμανική θεωρία περί millet), κάτι που τελικά έγινε δεκτό¹³².

4.2.3 Η περίοδος μετά την συνθήκη της Λωζάνης μέχρι το 1949

Το βασικό χαρακτηριστικό της μουσουλμανικής μειονότητας των πρώτων δεκαετιών μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης υπήρξε η διαμάχη μεταξύ κεμαλιστών και παλαιομουσουλμάνων¹³³, η οποία ενδυναμώθηκε με την καταφυγή στη Θράκη 300 εξόριστων θρησκευτικών ηγετών του παλαιού οθωμανικού καθεστώτος. Η σημασία αυτής της διαμάχης για τις δύο χώρες ήταν ιδιαίτερη, αν αναλογιστούμε ότι θα καθόριζε τον χαρακτήρα της λειτουργίας όλων των οργάνων και των ιδρυμάτων, που διαχειρίζεται η μειονότητα. Με δεδομένο ότι η μουσουλμανική μειονότητα δεν δεχόταν πιέσεις από το ελληνικό κράτος, κατά τη δεκαετία του 1920, η προσφυγή της Τουρκίας στην Κοινωνία των Εθνών και η δικαίωσή της, τον Νοέμβριο του 1925, για τις περιουσίες και τη γη εγκατάστασης των Ελλήνων προσφύγων, αλλά και η εφαρμογή αντιποίνων στην καταπάτηση περιουσιών των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης είχαν ως γενεσιουργό αιτία την υποστήριξη, που παρείχε η ελληνική κυβέρνηση, στο παλαιομουσουλμανικό κίνημα¹³⁴.

Το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας, που υπεγράφη το 1930, μεταξύ Βενιζέλου και Ινονού, ικανοποίησε το τουρκικό αίτημα και απέλασε την αντικεμαλική μουσουλμανική ηγεσία. Αυτή η εξέλιξη ήταν η αρχή της επιρροής του τουρκικού εθνικισμού στα μέλη της μειονότητας. Η περίοδος Μεταξά (1936-1940) είναι ιδιαίτερη σημαντική, γιατί υιοθετήθηκαν νομοθετικές πρωτοβουλίες και πρακτικές, στις οποίες στηρίχθηκε το μεταπολεμικό πλαίσιο. Ιδρύθηκε το Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων ως ανεξάρτητο γραφείο στη Γενική Διοίκηση Θράκης, το οποίο εξελίχθηκε στην Υπηρεσία Πολιτικών

¹³² Οι ίδιοι οι Τούρκοι είχαν στη Λωζάνη ταχθεί εναντίον της ιδέας των εθνικών μειονοτήτων και μόνο μετά την εξαφάνιση των ελληνορθόδοξων της Κωνσταντινούπολης άρχισαν να υιοθετούν την έκφραση ομοεθνής (soydas) για τους Θρακιώτες μουσουλμάνους., βλ. Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

¹³³ Όταν ο Κεμάλ κατήργησε το ιερό μουσουλμανικό δίκαιο και στη θέση του εισήγαγε τον ελβετικό Κώδικα (1926), τα θρησκευτικά στελέχη της Τουρκίας, με επί κεφαλής τον σειχουλισλάμ Μουσταφά Σαμπρή, εγκατέλειψαν την χώρα τους και εγκαταστάθηκαν στην Θράκη. Εκεί μαζί με άλλους ντόπιους μουσουλμάνους (Πομάκους, Κιρκάσιους κλπ.), υποστηρικτές της αντιλήψεως για ένα ακηδεμόνευτο από τους Τούρκους και σύμφωνο με την παράδοση Ισλάμ, δημιούργησαν μια ισχυρή ομάδα μουσουλμάνων με αντικεμαλικό φρόνημα, οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν ως «Παλαιομουσουλμάνοι» και αποτελούσαν δυναμικό ανασταλτικό παράγοντα της εθνικιστικής πολιτικής, που οι κεμαλιστές επεδίωκαν να μεταλλαπαδεύσουν στην μειονότητα., Γράφει ο Διονύσιος Κ. Καραχάλιος (2014) στο: <http://www.elzoni.gr/html/ent/416/ent.44416.asp>

¹³⁴ Τρουμπέτα Σ. (2001), *Κατασκευάζοντας Ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Υποθέσεων¹³⁵ και έπαιξε σημαντικό ρόλο στον σχεδιασμό και την υλοποίηση της ελληνικής μειονοτικής πολιτικής τις επόμενες δεκαετίες. Η γνώση της ελληνικής γλώσσας από το τουρκόφωνο διδακτικό προσωπικό των μειονοτικών σχολείων έγινε υποχρεωτική και καθορίστηκαν εξετάσεις ελληνομάθειας, οι οποίες γίνονταν από τον τοπικό επιθεωρητή μειονοτικών σχολείων. Επίσης, τα μειονοτικά σχολεία (τα οποία λειτουργούσαν ως ιδιωτικά) υποχρεώνονταν να εγγυηθούν ότι «προωθούν την εθνική παιδεία και το εθνικό πνεύμα», ενώ απαγορεύτηκαν οι επιγραφές που δεν ήταν στα ελληνικά, η διδασκαλία των ελληνικών έγινε υποχρεωτική (από προαιρετική, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης) και απαγορεύτηκε η εισαγωγή σχολικών εγχειριδίων από την Τουρκία¹³⁶.

Όσον αφορά στις ορεινές περιοχές των Πομακοχωριών, από το 1937, είχαν ενταχθεί σε «Επιτηρούμενη Ζώνη», η οποία είχε δημιουργηθεί για την απόκρυψη αμυντικών έργων, που θα διασφάλιζαν την άμυνα της χώρας¹³⁷. Τέλος, ο εμφύλιος πόλεμος και η έκβασή του έκαναν το ελληνικό κράτος να αλλάξει την πολιτική του προς ένα πιο συντηρητικό, ελληνοχριστιανικό ιδεώδες. Σε περιοχές, όπως η Θράκη και οι βόρειες περιοχές της Μακεδονίας, ο αντικομμουνισμός μετατράπηκε σε αντιτουρκισμό, με αποτέλεσμα το πάγωμα των σχέσεων της ελληνικής διοίκησης με τη μειονοτική ηγεσία και την αύξηση της εχθρότητας των δύο πλευρών. Έγιναν προσπάθειες να περιοριστεί η αυτονομία των μειονοτικών ιδρυμάτων και η τουρκική προπαγάνδα¹³⁸.

4.2.4 Η περίοδος της ελληνοτουρκικής φιλίας 1949-1955

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου το κλίμα μεταξύ των δύο χωρών θύμιζε έντονα αυτό της περιόδου 1928-1932. Το δόγμα Τρούμαν, το 1947, η εκλογική νίκη του τουρκικού Δημοκρατικού κόμματος του Μεντερές, το 1950 και η είσοδος των δύο χωρών στο ΝΑΤΟ, το 1952, ήταν οι απαρχές μιας νέας περιόδου ελληνοτουρκικής φιλίας, κατά την οποία υπεγράφησαν πολυάριθμες συμφωνίες, πολλές από τις οποίες ισχύουν μέχρι σήμερα, με βασικούς ευεργετημένους τους μειονοτικούς πληθυσμούς σε Θράκη και Κωνσταντινούπολη. Λόγω αυτής της προσέγγισης, αλλά και για να διασφαλιστεί η ασφάλεια της ελληνικής μειονότητας, η ελληνική κυβέρνηση αναγνωρίζει για δεύτερη

¹³⁵ Αναγκαστικός Νόμος 132, ΦΕΚ 419/25.9.1936 «Περί Συστάσεως Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων πατά τη Γενική Διοικήσει Θράκης και περί διορισμού Επιθεωρητών Μουσουλμανικών Σχολείων εν Δυτική Θράκη».

¹³⁶ Αναγκαστικός Νόμος 1216, ΦΕΚ 175/29.4.1938 «Περί Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων και Φροντιστηρίων».

¹³⁷ Αναγκαστικός Νόμος 376, ΦΕΚ 546/18.12.1936 «Περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων».

¹³⁸ Ηλιάδης Χ. (2018), *Η Θράκη απειλείται*, Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιόραμα, σελ. 63.

φορά τον εθνικό τουρκικό χαρακτήρα όλης της μειονότητας, με νομοθετικό διάταγμα τον Οκτώβριο του 1954¹³⁹. Η μουσουλμανική μειονότητα ονομάζεται τουρκική και τα αντίστοιχα μειονοτικά σχολεία τουρκικά. Ιδρύεται η Ένωση Τουρκικής Νεολαίας Ξάνθης το 1952 – η οποία λόγω της ονομασίας της απαγορεύτηκε τη δεκαετία του 1980 – και αναγνωρίζεται από το Πρωτοδικείο Κομοτηνής ο Σύλλογος Τούρκων Διδασκάλων Ροδόπης και Έβρου, τη λειτουργία του οποίου θα απαγόρευε ο Άρειος Πάγος το 2005¹⁴⁰.

Το επίκεντρο αυτή την περίοδο ήταν η βελτίωση του επιπέδου της εκπαίδευσης των μειονοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο υπεγράφη η ελληνοτουρκική συμφωνία του 1951 που αφορούσε σε ανταλλαγές εκπαιδευτικών στα σχολεία των μειονοτήτων και διανομή τουρκικών βιβλίων στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, ενώ το 1952 ιδρύθηκε το πρώτο μειονοτικό γυμνάσιο, το οποίο πήρε το όνομά του από τον πρόεδρο της Τουρκικής Δημοκρατίας, Τζελάλ Μπαγιάρ. Τον Ιούλιο του 1952, σε απόρρητη έκθεση της Διεύθυνσης Αλλοδαπών¹⁴¹ είναι αποκαλυπτικοί οι ενδοϋπηρεσιακοί προβληματισμοί σχετικά με τη χρησιμότητα των μεταρρυθμίσεων. Η έκθεση διακρίνει τα μέλη της μειονότητας σε «Τούρκους», «Πομάκους» και «Αθίγγανους», χωρίς ωστόσο να γίνεται ειδική μνεία εκμετάλλευσης, προστασίας ή ενίσχυσης αυτής της διαφορετικότητας, ενώ αντίθετα συνιστά την «αφανή εκμετάλλευσιν της αντιθέσεως Νεοτούρκων και Παλαιοτούρκων»¹⁴².

4.2.5 Περίοδος 1952- 1983

Αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από την ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις όπως εκδηλώνεται με τους διωγμούς της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη το 1955, την εισβολή στην Κύπρο το 1974 και την ανακήρυξη της «Τουρκικής Δημοκρατίας Βόρειας Κύπρου». Σε ότι αφορά το μειονοτικό ζήτημα διακρίνονται¹⁴³:

- Η επιτυχής από πλευράς Τουρκίας- συρρίκνωση της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία μέσα από μια σειρά προκλητικών ενεργειών (Σεπτεμβριανά 1955) και η αδυναμία ή άρνηση της ελληνικής πλευράς να κάνει χρήση της αρχής της αριθμητικής ισορροπίας ασκώντας πολιτική αντιποίνων κατά της μουσουλμανικής μειονότητας.

¹³⁹ Νομοθετικό Διάταγμα 3065, ΦΕΚ 239/9.10.1954, «Περί τρόπου ιδρύσεως και λειτουργίας τουρκικών σχολείων στοιχειώδους εκπαιδεύσεως Δυτικής Θράκης και ρυθμίσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις την εποπτεία αυτών και τους Επιθεωρητάς τουρκικών σχολείων Δυτικής Θράκης».

¹⁴⁰ Ηλιάδης Χ. (2018), *Η Θράκη απειλείται*, Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιόραμα, σελ. 116-118.

¹⁴¹ Η Διεύθυνση Αλλοδαπών μετονομάστηκε σε ΚΥΠ.

¹⁴² Σπανού, Μ. (2020), «Μειονοτικοί πληθυσμοί στην Ευρώπη: Η περίπτωση των Πομάκων της Δυτικής Θράκης».

¹⁴³ Λαυρέντζος Α. (2013), *Η Θράκη στο μεταίχμιο*, Αθήνα: Πραγματία, σελ. 37-49.

- Οι μεθοδεύσεις για τον μετασχηματισμό των μειονοτικών πληθυσμών σε μια αμιγή τουρκική οντότητα στο εσωτερικό της ελληνικής επικράτειας. Στο πλαίσιο αυτό επιχειρείται η πλήρης εξάλειψη της «παλαιομουσουλμανικής» ηγεσίας και ο εκτουρκισμός της πομακικής μειονότητας με την συμπαράσταση του τουρκικού προξενείου Κομοτηνής.
- Η σύναψη του «Πρωτοκόλλου της ελληνοτουρκικής μορφωτικής επιτροπής» του 1968, όπου στο πλαίσιο των παραχωρήσεων της χούντας απέναντι στην τουρκική κυβέρνηση κατοχυρώνονται τα τουρκικά ως η μόνη γλώσσα της μειονοτικής εκπαίδευσης¹⁴⁴.
- Κινητοποίηση μηχανισμών προπαγάνδας με σκοπό την προβολή στη διεθνή κοινή γνώμη της εικόνας μιας «τουρκο-μουσουλμανικής» μειονότητας που καταπιέζεται από την ελληνική πολιτεία. Με την τακτική αυτή επιδιώκεται η ενίσχυση της «αυτοπεποίθησης» των εθνικιστικών κύκλων της μειονότητας σε σημείο που ορισμένες φορές να αψηφούν την ελληνική διοίκηση.

4.2.6 Περίοδος 1983 μέχρι σήμερα

Σε αυτήν την περίοδο τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το μειονοτικό ζήτημα, είναι¹⁴⁵:

- Η δημιουργία πολυάριθμων «τουρκικών συλλόγων» με κύριο σκοπό να βρεθεί η ελληνική πλευρά προ του διλήμματος είτε να επικυρώσει την τουρκικότητα των συλλόγων αυτών είτε να αντιδράσει νομικά συρόμενη σε μια διεθνή δίκη, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο την τουρκική προπαγάνδα για δήθεν καταπίεση της «τουρκο-μουσουλμανικής» μειονότητας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της «Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης», η οποία, αφού εξάντλησε όλα τα ένδικα μέσα στα ελληνικά δικαστήρια, το 2005 προσέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ), το οποίο καταδίκασε το ελληνικό κράτος ότι παρέβη το άρθρο 11 της Σύμβασης για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Θεμελιωδών Ελευθεριών¹⁴⁶.
- Το ζήτημα της ανάδειξης των μουφτήδων με εκλογή από τη μειονότητα και όχι με διορισμό τους από το ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με τα συντηρητικά μουσουλμανικά πρότυπα, ο Μουφτής είναι ειδικό δικαιοδοτικό όργανο του ελληνικού κράτους, έμμισθος δημόσιος υπάλληλος, που δεν μπορεί να είναι αιρετός. Παράλληλα και σε ότι αφορά τη δικαιοδοσία του, ο μουφτής δεν είναι απλώς θρησκευτικός ηγέτης αλλά έχει δικαιοδοτικές αρμοδιότητες σε θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου¹⁴⁷. Η Τουρκία όμως επιδιώκει μια ιδιότυπη κατάσταση συνύπαρξης μουφτήδων διορισμένων από το ελληνικό κράτος και άτυπων μουφτήδων «ψευτομουφτήδων», «εκλεγμένων» από τη

¹⁴⁴ Τσιτσελίκης Κ. & Μπαλτσιώτης Λ. (2007), *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: Νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σελ. 114-120.

¹⁴⁵ Λαυρέντζος Α. (2013), *Η Θράκη στο μεταίχμιο*, Αθήνα: Πραγματία, σελ. 49-69.

¹⁴⁶ ΕΔΑΔ: Απόφαση της 27.03.2018.

¹⁴⁷ Λειτουργεί δηλαδή ως ιεροδίκης στο πλαίσιο του ισχύοντος στη Ελλάδα ισλαμικού ιερού νόμου «σαρία», βλ. Λαυρέντζος Α. (2013), *Η Θράκη στο μεταίχμιο*, Αθήνα: Πραγματία, σελ. 49-69.

μειονότητα, τη στιγμή που η ίδια στο εσωτερικό της έχει καταργήσει τις δικαιοδοτικές αρμοδιότητες των μουφτήδων¹⁴⁸.

- Η προσπάθεια δημιουργίας μιας ανεξάρτητης «μειονοτικής οικονομίας», μέσα από την οικονομική χειραγώγηση των μελών της και την ισχυρή περιουσία της τουρκικής τράπεζας Ziraat Bankasi, μέσω της οποίας επιδιώκεται οι εκτουρκισμός της οικονομικής δραστηριότητας της μειονότητας και η ενίσχυση των δυνατοτήτων πολιτικού ελέγχου αυτής.

4.3 Δημογραφικά χαρακτηριστικά και η γεωγραφική θέση της μουσουλμανικής μειονότητας στην Θράκη

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της Θράκης είναι ότι ο πληθυσμός της είναι πολιτισμικά ανομοιογενής. Διαθέτει έναν μεγάλο σε αριθμό μουσουλμανικό πληθυσμό κατανεμημένο στους τρεις νομούς της Θράκης. Η δημογραφική εικόνα σήμερα της δυτικής Θράκης παρουσιάζει μια σοβαρή αύξηση του μουσουλμανικού στοιχείου και μια στασιμότητα στην αύξηση του αντίστοιχου χριστιανικού.

Πίνακας 4.1: Δημογραφικά στοιχεία κατά το συνέδριο της συνθήκης της Λωζάνης που παρατάθηκαν από τον Ισμέτ Ινονού¹⁴⁹

Πόλη	Αρμένιοι	Τούρκοι	Έλληνες	Εβραίοι	Βούλγαροι
<u>Κομοτηνή</u>	360	59.967	8834	1007	9997
<u>Ξάνθη</u>	114	42.671	8728	114	552
<u>Αλεξανδρούπολη</u>	449	11.744	4800	253	10.227
<u>Σουφλί</u>	-	14.736	11.542	-	5490

Το 1922 (πριν την συνθήκη της Λωζάνης), η μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη αποτελούσε πλειοψηφία και σύμφωνα με τα στοιχεία του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών αριθμούσε περίπου 86.000 άτομα: απ' αυτούς 39000 τουρκικής καταγωγής, 35000 Πομάκοι και 12000 Αθίγγανοι. Η ελληνοτουρκική σύμβαση για την ανταλλαγή πληθυσμών επέφερε σημαντικές μεταβολές στο μέγεθος του χριστιανικού και μουσουλμανικού πληθυσμού στην περιοχή της Θράκης. Στην απογραφή του 1928 οι κάτοικοι Μουσουλμανικού θρησκευματος ανέρχονταν σε όλη την επικράτεια σε 126.017 δηλαδή περίπου το 2% του συνολικού πληθυσμού. Οι πληθυσμοί αυτοί αποτελούσαν

¹⁴⁸ Η Τουρκία από το 1924, έχει αντικαταστήσει τον ισλαμικό νόμο με τον ελβετικό αστικό κώδικα. , βλ. Λαυρέντζος Α. (2013), *Η Θράκη στο μεταίχμιο*, Αθήνα: Πραγματία, σελ. 49-69.

¹⁴⁹ Chousein, A. (2005), «Continuities of changes in the minority policy of Greece: The case of Western Thrace», *Master in the Department of International Relations / Social Sciences of Middle East Technical University*.

κυρίως τους Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης (102.621) και τους αλβανικής καταγωγής μουσουλμάνους της Ηπείρου (19.244), οι οποίοι εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή των πληθυσμών. Στην ίδια απογραφή 191.254 κάτοικοι δήλωσαν στο σύνολο της χώρας ως μητρική γλώσσα τα τουρκικά. Από αυτούς 93.793 ήταν κάτοικοι Δυτικής Θράκης. Οι τουρκόφωνοι δηλαδή αποτελούσαν το 91,3% του μουσουλμανικού πληθυσμού της Θράκης¹⁵⁰.

Πίνακας 4.2: Δημογραφικά στοιχεία για το 1961¹⁵¹

Εθνοτική ομάδα	Φιλ. Δραγούμης	Αλέξης Αλεξανδρής
Τούρκοι/Τουρκόφωνοι	62.615 (62%)	47.250 (45%)
Πομάκοι	27.678 (27%)	37.800 (36%)
Αθίγγανοι	19.844 (11%)	18.900 (18%)
Σύνολο μουσουλμάνων	101.137 (100%)	105.000 (100%)

(Πηγή: Κωστόπουλος, 2009).

Οι επίσημες ελληνικές απογραφές από το 1961 δεν συμπεριλαμβάνουν ερωτήματα θρησκειώματος και μητρικής γλώσσας. Στον παραπάνω πίνακα φαίνονται στατιστικά στοιχεία για το 1961 δημοσιευμένα από τον Αλέξη Αλεξανδρή (νυν διευθυντή της ΥΠΥ) το 1998 και από τον υπουργό εξωτερικών και Άμυνας Φίλιππο Δραγούμη το 1964¹⁵².

Πίνακας 4.3: Η σύνθεση του πληθυσμού στη Θράκη σύμφωνα με την απογραφή του 1981

	Νομός Ξάνθης	Νομός Ροδόπης	Νομός Έβρου	Σύνολο Θράκης
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ	51.028	51.298	139.592	241.919

¹⁵⁰ Λεμοντζέλης Κ., 2010, «Συγκρότηση του «εθνικού» χώρου και θρησκευτικές ετερότητες στην πόλη της Κομοτηνής», Μεταπτυχιακή Εργασία, Αθήνα: Χαρόκοπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εφαρμοσμένη Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου».

¹⁵¹ Κωστόπουλος, Τ. (2009), *Το "Μακεδονικό" της Θράκης - Κρατικοί Σχεδιασμοί για τους Πομάκους (1956-2008)*, Βιβλίοραμα - Σειρά μελετών ΚΕΜΟ, σελ. 286-291.

¹⁵² Λεβέντ, Α. (2015). *Η μουσουλμανική μειονότητα στο Νομό Ροδόπης* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝ ΟΙ	37.690	57.099	9.080	103.870
Τουρκογενείς	9.309	41.124	1.484	51.918
Πομάκοι	22.974	10.180	1.724	34.879
Αθίγγανοι	5.407	5.795	5.876	17.078
Σύνολο	88.718	108.397	148.672	345.789

(Πηγή: Σιάτρας, 1994)¹⁵³

Ο παραπάνω πίνακας παρουσιάζει τη σύνθεση του μουσουλμανικού πληθυσμού και την κατανομή του στους τρεις νομούς της Θράκης, στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Στο νομό Ροδόπης βρίσκεται το μεγαλύτερο μέρος των τουρκογενών μουσουλμάνων. Επί συνόλου 51.918 τουρκογενών μουσουλμάνων σε ολόκληρη τη Θράκη, στο νομό Ροδόπης κατοικούν οι 41.124, δηλαδή ποσοστό 79,2%. Οι αθίγγανοι αποτελούν ποσοστό 16,4% του συνόλου του μουσουλμανικού πληθυσμού, ενώ οι Πομάκοι αποτελούν το 33,6%¹⁵⁴.

Πίνακας 4.4: Πληθυσμιακή Σύνθεση της Μουσουλμανικής Μειονότητας της Θράκης το 1991

Μουσουλμάνοι	Πληθυσμός	Αναλογία
Αθίγγανοι	18.000	16%
Πομάκοι	38.000	34%
Τουρκογενείς	56.000	50%
ΣΥΝΟΛΟ	112.000	100%

(Πηγή: Παπάνης, 2008)¹⁵⁵

Σύμφωνα με την Απογραφή του 1991, εκτιμάται ότι ο πληθυσμός της μειονότητας ανέρχονταν σε 115.000 περίπου άτομα σε πληθυσμό 338.000 κατοίκων της Θράκης, δηλαδή στο 33% του συνολικού πληθυσμού της περιοχής. Στο νομό Ξάνθης καλύπτει το 43,99% του συνολικού πληθυσμού, στο νομό Ροδόπης το 61,16% και στο νομό Έβρου το 6,25%. Στο νομό Ροδόπης, επομένως, το μουσουλμανικό στοιχείο αποτελεί την πλειοψηφούσα ομάδα του πληθυσμού: εκεί οι Τουρκογενείς μουσουλμάνοι αποτελούν το 47.37%, οι Πομάκοι το 31.58% και οι Αθίγγανοι το 21.05% των μουσουλμάνων της Θράκης¹⁵⁶.

¹⁵³ Σιάτρας, Γ. (1994), «Το μειονοτικό πρόβλημα της Θράκης».

¹⁵⁴ Σιάτρας, Γ. (1994), «Το μειονοτικό πρόβλημα της Θράκης».

¹⁵⁵ Παπάνης, Α. (2008), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης».

¹⁵⁶ Σιάτρας, Γ. (1994), «Το μειονοτικό πρόβλημα της Θράκης».

Ο παρακάτω πίνακας μας δείχνει την κατανομή του πληθυσμού της μουσουλμανικής μειονότητας κατά εθνοτική ομάδα κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990, με εκτιμήσεις από τέσσερις διαφορετικές πηγές. Λόγω του δυσκόλως προσιτού της περιοχής η απογραφή, η οποία πρέπει να περαιωθεί σε μια ημέρα, γίνεται για μερικά χωριά μόνο από τηλεφώνου. Επίσης καθημερινά απροσδιόριστος αριθμός μουσουλμάνων βρίσκεται στην Τουρκία και συνεπώς δεν απογράφεται.

Πίνακας 4.5. Ο μειονοτικός πληθυσμός στη Θράκη, αρχές δεκαετίας 1990¹⁵⁷

Πηγή	Τουρκογενείς	Πομάκοι	Τσιγγάνοι	Σύνολο
Ιστοσελίδα ΥΠΕΞ	49.000	34.300	14.700	98.000
Ακαδημία Αθηνών	50.400	36.750	17.850	105.000
Καθημερινή	54.000	36.000	24.000	114.000
Ιω. Χολεβάς	51.000	37.000	25.000	113.000

(Πηγή: Σιάτρας, 1994)

Έτσι, σύμφωνα με την Υπηρεσία Ενημέρωσης του Υπουργείου Εξωτερικών, το 1991 η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης αριθμούσε 98.000 περίπου άτομα σε πληθυσμό 338.000 κατοίκων της Θράκης, των οποίων 50% τουρκικής καταγωγής, 35% Πομάκοι και 15% Αθίγγανοι. Το 1993, η ημερήσια εφημερίδα «καθημερινή» (1993) εκτιμούσε το συνολικό πληθυσμό της μουσουλμανικής μειονότητας σε 114.00 περίπου άτομα, ενώ λίγο μικρότερο αριθμό (113.000 περίπου άτομα) είχε προτείνει ο Ιωάννης Χολέβας¹⁵⁸ την ίδια χρονιά. Το 1995, η Ακαδημία Αθηνών εκτιμούσε τον πληθυσμό της μειονότητας σε 105.000 περίπου άτομα σε πληθυσμό 338.000 κατοίκων¹⁵⁹.

Κατά την απογραφή του 2001 ο συνολικός πληθυσμός της Θράκης ανέρχονταν σε 355.000 κατοίκους. Εξ αυτών σε 241.000 εκτιμούνταν οι χριστιανοί ορθόδοξοι και σε 114.000 οι μουσουλμάνοι. Οι μουσουλμάνοι διακρίνονται σε 36.000 Πομάκους (23.000 στο νομό Ξάνθης, 11.000 στο νομό Ροδόπης, 2.000 στο νομό Έβρου), 24.000 αθίγγανους (από 9.000 στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης και 2.000 στο νομό Έβρου)

¹⁵⁷ Η εκτίμηση του Υπουργείου Εξωτερικών αναφερόταν στην ιστοσελίδα του Υπουργείου το 1999 αλλά δεν υπάρχει πια εκεί. Η εκτίμηση της Ακαδημίας Αθηνών αναφέρεται στο βιβλίο «*Η ανάπτυξη της Θράκης προκλήσεις και προοπτικές*» (β' έκδοση, 1995, σ.41). Η εκτίμηση της Καθημερινής προέρχεται από το «Αφιέρωμα "Θράκη"» της 14ης Μαρτίου 1993. Τέλος, η εκτίμηση του Ι. Χολέβα είναι από το βιβλίο του «*Η Θράκη κατηγορεί και αξιώνει*».

¹⁵⁸ Χολέβας Ι. (1991), *Οι Έλληνες Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Πελάσγος, σ.165.

¹⁵⁹ Λεβέντ, Α. (2015), *Η μουσουλμανική μειονότητα στο Νομό Ροδόπης* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

και 54.000 τουρκογενείς (10.000 στο νομό Ξάνθης, 42.000 στο νομό Ροδόπης και 2.000 στο νομό Έβρου). Οι μουσουλμάνοι συγκεντρώνονται στο Νομό Ροδόπης με 66.000 κατοίκους, ενώ τελευταίος σε συγκέντρωση είναι ο Νομός Έβρου με 6.000 κατοίκους. Όπως φαίνεται και στον παραπάνω πίνακα, όπου απεικονίζεται η κατανομή των μουσουλμάνων κατά εθνοτική ομάδα, το 2001 παρατηρούμε ότι οι Πομάκοι είναι συγκριτικά περισσότεροι στο Νομό της Ξάνθης, οι Τουρκογενείς στο Νομό Ροδόπης, ενώ οι τρεις ομάδες αντιπροσωπεύονται εξίσου στο νομό Έβρου¹⁶⁰.

Πίνακας 4.6: Σύνθεση και κατανομή μειονοτικού πληθυσμού της Θράκης, 2001

ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ	ΠΟΜΑΚΟΙ	ΑΘΙΓΓΑΝΟΙ	ΤΟΥΡΚΟΓΕΝΕΙ Σ	ΣΥΝΟΛΟ
Ν. ΞΑΝΘΗΣ	23.000	9.000	10.000	42.000
Ν. ΡΟΔΟΠΗΣ	11.000	13.000	42.000	66.000
Ν. ΕΒΡΟΥ	2.000	2.000	2.000	6.000
ΣΥΝΟΛΟ	36.000	24.000	54.000	114.000

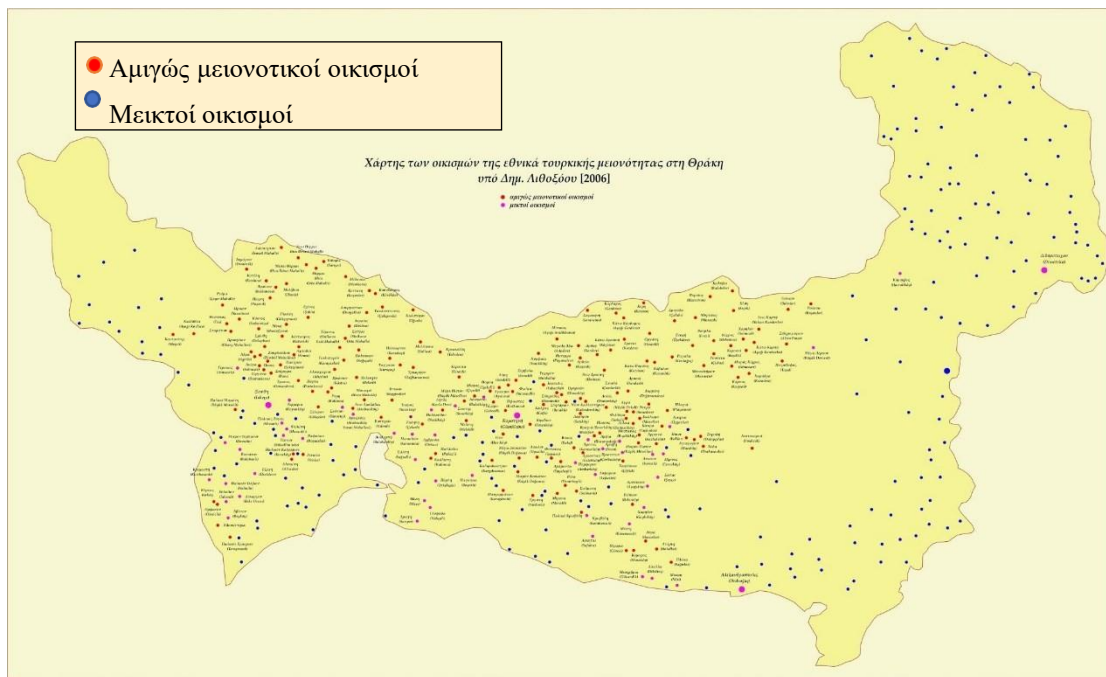
(Πηγή: Μαλκίδης, 2002)¹⁶¹

Κατά την προτελευταία επίσημη απογραφή της ΕΛ. ΣΤΑΤ το 2011, στη Δυτική Θράκη κατοικούσαν 335.000 Έλληνες πολίτες. Από αυτούς, εκτιμάται ότι οι 241.000 είναι ελληνορθόδοξοι χριστιανοί και 114.000 μουσουλμάνοι. Από τους μουσουλμάνους οι τουρκογενείς εκτιμάται ότι ανέρχονται σε 54.000, οι Πομάκοι σε 36.000 και οι Αθίγγανοι σε 24.000. Ο πληθυσμός του Νομού Έβρου ανέρχεται σε 147.530, του νομού Ροδόπης 111.610 κατοίκους και Νομού Ξάνθης 110.290 κατοίκους¹⁶².

¹⁶⁰ Λεβέντ, Α. (2015), *Η μουσουλμανική μειονότητα στο Νομό Ροδόπης* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

¹⁶¹ Μαλκίδης, Θ. (2002), *Οικονομία και κοινωνία στο Παρευξείνιο χώρο*, ΓΟΡΔΙΟΣ.

¹⁶² Λεβέντ, Α. (2015), *Η μουσουλμανική μειονότητα στο Νομό Ροδόπης* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

Εικόνα 2: Χάρτης των οικισμών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δ. Θράκη, (Πηγή: Λιθοξόου, 2006)¹⁶³

Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται παραπάνω, στον χάρτη της Δ. Θράκης με τους αμιγώς μειονοτικούς και μεικτούς οικισμούς, σύμφωνα με την απογραφή του 2001, οι περισσότεροι μουσουλμάνοι είναι συγκεντρωμένοι στον Ν. Ροδόπης. Ακολουθεί ο Ν. Ξάνθης και τέλος ο Ν. Έβρου. Όσο αναφορά την τελευταία επίσημη απογραφή, μειωμένος κατά 6,8% σε σχέση με την απογραφή του 2011 εμφανίζεται ο μόνιμος πληθυσμός της Ροδόπης το 2021, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία που παρουσίασε η ΕΛΣΤΑΤ¹⁶⁴. Συγκεκριμένα, ο πληθυσμός της Ροδόπης ανέρχεται σε 104.380 άτομα, εκ των οποίων οι 50.652 είναι άνδρες και οι 53.728 γυναίκες¹⁶⁵. Δεν υπάρχουν ακόμα τα ακριβή νούμερα του μειονοτικού πληθυσμού στην Θράκη από την απογραφή του 2021.

4.4 Ο ρόλος των μουφτήδων

Οι μουφτήδες, αποτελούν τους θρησκευτικούς ηγέτες της μειονότητας και έχει τοποθετηθεί από έναν μουφτή¹⁶⁶ σε κάθε νομό της Θράκης, με έδρες την Κομοτηνή, την

¹⁶³ Λιθοξόου, Δ. (2006), *Τα χωριά της μειονότητας στη Θράκη. Χωριά και πληθυσμός της εθνικής τουρκικής μειονότητας στη Θράκη*.

¹⁶⁴ Βλ.: <https://fonirodopis.gr/press/126476/apografi-2021-stous-104380-o-monimos-plithysmos-tis-rodopis/> (ανακτήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2022).

¹⁶⁵ Βλ.: <https://fonirodopis.gr/press/126476/apografi-2021-stous-104380-o-monimos-plithysmos-tis-rodopis/> (ανακτήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2022).

¹⁶⁶ Μουφτής είναι ιερατικός βαθμός ειδικότερα του σουνιτικού κλάδου της μουσουλμανικής θρησκείας. Είναι ο ερμηνευτής του Κορανίου για την απόδοση δικαιοσύνης., βλ. Φίντζος, Σ. (2021), «Η

Ξάνθη και το Διδυμότειχο. Γενικός επικεφαλής τους είναι ο μουφτής της Κομοτηνής και όλοι υπακούν σ' αυτόν. Θεωρούνται ιεροδικαστές και εκτός από την θρησκευτική εξουσία ασκούν και την δικαστική σε θέματα που άπτονται του ιερού ισλαμικού νόμου, τον οποίο θεωρείται ότι ερμηνεύουν αυθεντικά. Αναφορικά με τους μουφτήδες πρέπει να τονισθεί ότι στις χώρες του Ισλάμ διορίζονται και δεν εκλέγονται. Στην Τουρκία ο Νομάρχης διορίζει και παύει τον μουφτή κατά την κρίση του. Ο ισλαμικός νόμος προβλέπει ότι σε χώρα μη μουσουλμανική ο μουφτής είναι δυνατόν να διορισθεί από την Πολιτεία, με την προϋπόθεση ότι αυτή δεν θα αναμιγνύεται στις θρησκευτικές παραδόσεις των μουσουλμάνων¹⁶⁷.

Στην Ελλάδα ο μουφτής διορίζεται από τη Διοίκηση βάσει του νόμου 1920/1990¹⁶⁸, «περί θρησκευτικών λειτουργών των μουσουλμάνων της Θράκης». Ο νόμος ορίζει τη διαδικασία διορισμού και παύσης του μουφτή, την υπηρεσιακή του κατάσταση, τα καθήκοντά του και τους κανόνες λειτουργίας των μουφτειών. Ένας άλλος λόγος που επιβάλει τον διορισμό του μουφτή από την Πολιτεία είναι ότι ασκεί και δικαστικά καθήκοντα σε θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ των μουσουλμάνων. Ο μουφτής διορίζεται με προεδρικό διάταγμα μετά από εισήγηση του Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων. Το 1990¹⁶⁹ θεσπίστηκε ως απαραίτητο προσόν των υποψηφίων μουφτήδων η κατοχή πανεπιστημιακού διπλώματος ισλαμικής θεολογίας, ενώ μέχρι τότε διορίζονταν απευθείας από την οικεία Νομαρχία.

Η σημασία του μουφτή μέσα στη μειονότητα ξεπερνά τα όρια ενός θρησκευτικού ηγέτη και μετατρέπεται σε βασικό πόλο εξουσίας, καθώς οι αγροτικές μουσουλμανικές κοινότητες χαρακτηρίζονται από έντονο συντηρητισμό και τυφλή προσήλωση στον ισλαμισμό. Μετά όμως το 1982, παράλληλα με τους μουφτήδες άρχισε να αναπτύσσεται και ένας άλλος πόλος εξουσίας, οι πολιτικοί ηγέτες της μειονότητας, με κύριο καθοδηγητή τους τον Αχμέτ Σαδίκ¹⁷⁰. Αυτός ο πόλος εξουσίας παραγκώνισε ουσιαστικά

μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

¹⁶⁷ Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

¹⁶⁸ Στο τέλος του άρθρου 5 του ν. 1920/1991 (Α' 11), με τον οποίο κυρώθηκε η από 24.12.1990 Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου «Περί Μουσουλμάνων Θρησκευτικών Λειτουργών».

¹⁶⁹ Αναγράφεται στο άρθρου 1, παρ. 2, του ν. 1920/1991.

¹⁷⁰ Ο Αχμέτ Σαδίκ (7 Ιανουαρίου 1947 - 24 Ιουλίου 1995) ήταν Έλληνας τουρκικής συνείδησης πολιτικός. Ήταν γιατρός στο επάγγελμα από την Κομοτηνή. Ο Σαδίκ θεωρείται από τους σημαντικούς πολιτικούς εκπροσώπους των τουρκόφωνων της Θράκης γιατί ήταν εθνικιστής και υποστήριξε την Τουρκική εθνική ταυτότητα στη Δυτική Θράκη. Το 1989 ο Σαδίκ Αχμέτ εμφανίστηκε στο πολιτικό προσκήνιο, ιδρύοντας τον πολιτικό συνδυασμό «Εμπιστοσύνη» (Güven) ο οποίος δραστηριοποιήθηκε στο νομό Ροδόπης και

τους μουφτήδες λόγω των συνεχόμενων επανεκλογών των ανεξάρτητων μουσουλμάνων βουλευτών και συνεπακόλουθα της κορύφωσης της δύναμης της πολιτικής τους εξουσίας. Μετά το 1993, λόγω αλλαγής του εκλογικού νόμου, δεν ήταν δυνατή η επανεκλογή των ανεξάρτητων μουσουλμάνων πολιτευτών, γεγονός που μείωσε την δύναμη τους απέναντι στους μουφτήδες. Μετά το θάνατο των μουφτήδων Ξάνθης και Κομοτηνής τέθηκε θέμα αντικατάστασης τους και τότε οι βουλευτές Σαδίκ και Φαϊκογλου¹⁷¹ έθεσαν θέμα άμεσης εκλογής των μουφτήδων από τη μειονότητα, γεγονός που κάνει σαφές ότι η υπόψη διαδικασία θα μπορούσε να ελεγχθεί πλήρως από τα όργανα του τουρκικού προξενείου¹⁷².

Η Ελληνική πολιτεία προχώρησε σε εκλογή νέων μουφτήδων με βάση τον ισχύον νόμο 1920/1990. Ο υπόψη νόμος έχει ως δεδομένο ότι οι δικαστικές αρμοδιότητες παραχωρούνται στους μουφτήδες από το Ελληνικό κράτος και συνεπώς τους καθιστά δημόσιους υπαλλήλους. Το τουρκικό προξενείο αμέσως αντέδρασε δηλώνοντας ότι δεν αναγνωρίζει τους συγκεκριμένους μουφτήδες και προχώρησε στην επιλογή δικών του, οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν ως ψευδομουφτήδες. Οι μουφτήδες της Ξάνθης και της Κομοτηνής, εκμεταλλευόμενοι την ανεκτική στάση της Ελληνικής Πολιτείας, έχουν μεταβληθεί σε πειθήνια όργανα της Τουρκίας. Κατά κατάχρηση της ιερατικής τους ιδιότητας, σύμφωνα με το άρθρο 196 του Ποινικού Κώδικα, αποκαλούν απροκάλυπτα τη μειονότητα «αγαπητοί ομοεθνείς» ή «τουρκική μειονότητα» δημιουργώντας της ηθικά διλήμματα και ενοχές ή ακόμη εκτοξεύοντας απειλές εναντίον οποιουδήποτε τολμήσει να αποστατήσει. Επιπλέον, κατηγορούν την Ελλάδα ότι παραβιάζει τις διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάνης και καθημερινά διαπράττουν ανθελληνική προπαγάνδα κινητοποιώντας και συσπειρώνοντας τους μουσουλμάνους¹⁷³.

«Πεπρωμένο» (İkbal) στο νομό Ξάνθης και είχε ισχυρό έρεισμα ανάμεσα στη μουσουλμανική μειονότητα της περιοχής. Εκμεταλλευόμενος τη μορφή απλής αναλογικής στο εκλογικό σύστημα, ο συνδυασμός που ηγήτο κατέβηκε στις εκλογές του Ιουνίου του 1989 μόνο στο νομό Ροδόπης, έλαβε ποσοστό 32,67% στον νομό, αναδείχθηκε πρώτο κόμμα στο νομό και ο Σαδίκ εξελέγη βουλευτής. Το Κόμμα Ισότητας, Ειρήνης και Φιλίας (DEB) θεωρείται το κόμμα-συνέχεια της πολιτικής του Αχμέτ Σαδίκ., βλ. στο: https://e-didaskalia.blogspot.com/2014/07/blog-post_40.html.

¹⁷¹ Εκλέχθηκε ως βουλευτής Ξάνθης, με το ΠΑΣΟΚ, τον Ιούνιο του 1985 και τον Απρίλιο του 1990, ως ανεξάρτητος.

¹⁷² Γεωργούλης Σ. (1993), *Ο Θεσμός του Μουφτή στην Ελληνική και Αλλοδαπή Έννομη Τάξη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.

¹⁷³ Γεωργούλης Σ. (1993), *Ο Θεσμός του Μουφτή στην Ελληνική και Αλλοδαπή Έννομη Τάξη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.

4.5 Ο Ρόλος του Τουρκικού Προξενείου της Κομοτηνής

Τα κράτη, αναπτύσσουν μεταξύ τους διπλωματικές και προξενικές σχέσεις, συνήθως, κατ' αμοιβαιότητα, δηλαδή η δημιουργία ενός προξενείου σε ένα κράτος (διαμονής), συνοδεύεται από τη δημιουργία ενός αντίστοιχου προξενείου στο έτερο κράτος (αποστολής). Η Ελλάδα διατηρεί σχέσεις με την Τουρκία, τόσο σε διπλωματικό, όσο και σε προξενικό επίπεδο. Η πρεσβεία της Ελλάδας στην Άγκυρα, αντιστοιχεί στην πρεσβεία της Τουρκίας στην Αθήνα (όπου διατηρεί και προξενείο), το γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης αντιστοιχεί στο γενικό προξενείο Θεσσαλονίκης, το γενικό προξενείο Σμύρνης αντιστοιχεί στο γενικό προξενείο Κομοτηνής και το προξενείο Αδριανούπολης αντιστοιχεί στο προξενείο Ρόδου. Όπως προκύπτει από τα προλεχθέντα, υπάρχει ανισομερής εκπροσώπησης μεταξύ των δύο χωρών. Σύμφωνα με τον Αλεξανδρή¹⁷⁴, η ελληνική κυβέρνηση, το 1930 έχασε την ευκαιρία να ζητήσει κατ' αμοιβαιότητα τη δημιουργία ελληνικού προξενείου στην Ίμβρο. Η δεύτερη ευκαιρία χάθηκε όταν το 1950 η Τουρκία αναβάθμισε το προξενείο της Κομοτηνής σε γενικό προξενείο¹⁷⁵.

Η Ροδόπη και ειδικότερα η Κομοτηνή, είναι ο χώρος όπου συμβολικά και πραγματικά διαμορφώνεται και προωθείται η «σκληρή» γραμμή διεκδίκησης της τουρκικής ταυτότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι στην πόλη της Κομοτηνής συγκεντρώνεται το μεγάλο μέρος της μειονοτικής ηγεσίας και των φορέων της, όλες πλην μίας οι μειονοτικές εφημερίδες, ενώ αποτελεί και έδρα του τουρκικού προξενείου¹⁷⁶. Μία από τις πρώτες κινήσεις του προξενείου της Κομοτηνής, ήταν να εισαχθούν οι αρχές του Κεμαλισμού στη Θράκη¹⁷⁷. Το 1936 αναλαμβάνει Γενικός Διοικητής Θράκης ο Αθανάσιος Σουλιώτης Νικολαΐδης, ο οποίος αντιλαμβάνεται την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί στην περιοχή και την τουρκική προπαγάνδα που ασκείται μέσω του τουρκικού προξενείου. Ιδρύει στα πλαίσια της Γενικής Διοίκησης το Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων, που μέχρι σήμερα έχει ως αρμοδιότητα την παρακολούθηση της εφαρμογής

¹⁷⁴ Αλεξανδρής Α., et al, (1988), *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα: Εκδ. Γνώση, σελ.34.

¹⁷⁵ Φρίγγελης, Σ. Ι. (2018), *Το Τουρκικό Προξενείο της Κομοτηνής και ο ρόλος του*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

¹⁷⁶ Ασκούνη Ν. (2006), *Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 305.

¹⁷⁷ Στόχος των κεμαλικών ήταν η εκκοσμίκευση της μειονότητας, με την επιβολή π.χ. της χρήσης στη γραφή του λατινικού αλφαβήτου, αντί για το αραβικό που χρησιμοποιείτο έως τότε., βλ. Ασκούνη Ν. (2006), *Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 305.

των διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης για τις μειονότητες, με άλλα λόγια δηλαδή, την παρακολούθηση της δραστηριότητας του τουρκικού προξενείου Κομοτηνής.

Η Τουρκία προσπαθεί, αρκετές φορές με επιτυχία, να λειτουργήσει στην ελληνική Θράκη ως παράλληλο κράτος δίπλα στο επίσημο κράτος, ως προς τα θέματα που αφορούν στη μουσουλμανική μειονότητα. Το προξενείο, με τις δράσεις που αναπτύσσει παρεμβαίνει στην κοινωνία της Θράκης, αλλά και στην πολιτική ζωή της χώρας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην προώθηση μειονοτικών με τους οποίους διατηρεί στενές σχέσεις, ως υποψηφίων στις πολιτικές, δημοτικές και περιφερειακές εκλογές. Ένα άλλο σημείο ενδιαφέροντος, εντοπίζεται στην οικονομική διείσδυση στην περιοχή. Αμετακίνητος στόχος παραμένει βεβαίως η συγχώνευση των Πομάκων και των Ρομά με τους Τουρκογενείς. Στο πλαίσιο αυτό, τα πρόσωπα που επιλέγονται για τη στελέχωσή του, αναδεικνύουν τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζει το προξενείο, για τους στόχους της Τουρκίας στην περιοχή¹⁷⁸.

Το προξενείο διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στην καθημερινή ζωή πολλών μουσουλμάνων και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το μέλλον τους, ιδιαίτερα εκείνων που έχουν συγγενείς ή οικονομικά συμφέροντα στην Τουρκία. Η δημιουργία «μαύρης λίστας», για πολλά χρόνια αποτέλεσε μοχλό πίεσης και χειραγώγησης των μειονοτικών πληθυσμών. Η αδυναμία εκμετάλλευσης της παρουσίας τους και επίσκεψης των οικογενειών τους, που διέμεναν σε τουρκικό έδαφος, τους ανάγκαζε να ενδώσουν στις όποιες απαιτήσεις της προξενικής αρχής. Ένα σημαντικό στοιχείο, στο οποίο εστιάζει το προξενείο και οι άνθρωποί του, είναι οι μη τουρκογενείς μουσουλμάνοι της περιοχής. Με εργαλείο τη θρησκεία και σε κάποιες περιπτώσεις τη γλώσσα, επιδιώκεται συστηματικά η τουρκοποίηση των άλλων δύο ομάδων της μειονότητας, των Πομάκων και των Ρομά. Όποιος αποφασίζει να διαφοροποιηθεί από τη γραμμή «μουσουλμάνος = Τούρκος» βρίσκει μπροστά του, τους μηχανισμούς αυτούς¹⁷⁹. Ο γνωστός πομάκος δημοσιογράφος Σεμπαϊδίν Καραχότζα, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ¹⁸⁰ «το τουρκικό προξενείο προσπαθεί με κάθε τρόπο και μέσο να παρουσιάσει όλους τους μουσουλμάνους της

¹⁷⁸ Συρίγος Α., *Ο Άγγελος Συρίγος για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις*, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο <https://slpress.gr/eidiseis/o-aggelos-syrigos-gia-tis-ellinoturkikes-scheseis>.

¹⁷⁹ Μαλκίδης Θ. & Κόκκας Ν. (2006), *Μετασχηματισμοί της συλλογικής ταυτότητας των Πομάκων*, Ξάνθη.

¹⁸⁰ «Είμαι Πομάκος!», συνέντευξη Πομάκου δημοσιογράφου Σεμπαϊδίν Καραχότζα στην ηλεκτρονική εφημερίδα XanthiTimes, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο romakohoria.blogspot.gr/2014/05/blogpost.html?m=1

Θράκης ως Τούρκους κι όσους δε συμφωνούν μ' αυτό, προσπαθεί να τους εκτουρκίσει με κάθε τρόπο...»¹⁸¹.

Η δραστηριότητά του προξενείου, εντοπίζεται και στην υποστήριξη προσώπων που εξυπηρετούν τα τουρκικά συμφέροντα. Για παράδειγμα, όσκι μειονοτικοί δάσκαλοι απολύονται από τα σχολεία, επειδή άσκησαν φιλοτουρκική προπαγάνδα, προσλαμβάνονται και μισθοδοτούνται από το τουρκικό κράτος.¹⁸² Επίσης, με ιδιαίτερη θερμή στηρίζει τουρκικούς συλλόγους και μη κυβερνητικές οργανώσεις, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, που προωθούν το μειονοτικό ζήτημα¹⁸³. Τελευταία και με τον πιο επίσημο τρόπο, το τουρκικό προξενείο κάλεσε τους μουσουλμάνους της Θράκης να δώσουν από το υστέρημά του, για μια κρατική υπηρεσία της Τουρκίας. Ο έρανος, αναρτήθηκε στην επίσημη σελίδα του προξενείου της Κομοτηνής στο Twitter, στο οποίο αναφερόταν χαρακτηριστικά: «Σε αυτό το Ραμαζάνι με την θρησκευτική σας ελεημοσύνη στηρίζετε την Ιπτάμενη Τουρκική Νεολαία... Οι δωρεές σας να κερδίσουν νόημα στην Τουρκική Υπηρεσία Αεροπορίας» και δίνονταν οι σχετικοί τραπεζικοί λογαριασμοί¹⁸⁴.

Τέλος, οι πολιτικές παρεμβάσεις σε προεκλογικές περιόδους είναι ίσως η πιο γνωστή δραστηριότητα του προξενείου. Η προσπάθεια χειραγώγησης της εκλογικής συμπεριφοράς της μειονότητας, τόσο από το προξενείο όσο και από άλλους

¹⁸¹ «...Ηδη έχει ανθρώπους σε κάθε μέρος που κατοικούν μουσουλμάνοι, η δουλειά των οποίων είναι να κάνουν πλύση εγκεφάλου στους συντοπίτες τους και να τους πείσουν πως οι μουσουλμάνοι της Θράκης είναι μόνο Τούρκοι και τίποτα άλλο. Αυτό γίνεται κυρίως μέσα στα τζαμιά όπου στα κηρύγματα των ιμάμηδων γίνεται πολλές φορές αναφορά σε Τούρκους μουσουλμάνους της Θράκης, αλλά και στο ότι η Τουρκία είναι αυτή που ενδιαφέρεται περισσότερο για τους μουσουλμάνους της Θράκης και όχι η Ελλάδα. Όταν όμως αυτό δεν αποδίδει τότε εφαρμόζονται και άλλες πρακτικές όπως οι απειλές, οι φραστικές ή και σωματικές επιθέσεις σε μουσουλμάνους που δηλώνουν οτιδήποτε άλλο εκτός από Τούρκοι, ενώ τους μουσουλμάνους που δηλώνουν Πομάκοι, Έλληνες κλπ τους παρουσιάζουν κυρίως μέσω του τουρκόφωνου τύπου της περιοχής ως ανθρώπους του ελληνικού παρακράτους και ως προδότες του μεγάλου τουρκικού έθνους. Το πρόβλημα που δημιουργείται είναι ότι κάνει τους μουσουλμάνους να φοβούνται να μιλήσουν ανοιχτά και να πουν αυτό που αισθάνονται. Υπάρχουν εκατοντάδες περιπτώσεις Πομάκων οι οποίοι ενώ είναι και αισθάνονται Έλληνες Πομάκοι ποτέ δεν τόλμησαν να το πουν ανοιχτά για να μην έρθουν αντιμέτωποι με το τουρκικό προξενείο και τις πρακτικές τους στις οποίες αναφέρθηκα παραπάνω», βλ. «Είμαι Πομάκος!», συνέντευξη Πομάκου δημοσιογράφου Σεμπαϊδίν Καραχότζα στην ηλεκτρονική εφημερίδα XanthiTimes, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο romakohoria.blogspot.gr/2014/05/blogpost.html?m=1

¹⁸² Φρίγγελης, Σ. Ι. (2018), *Το Τουρκικό Προξενείο της Κομοτηνής και ο ρόλος του*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

¹⁸³ Στοφορόπουλος Θ. (1994), *Η Θράκη μία άλλη Κύπρος;*, Πρακτικά Παγκοσμίου Θρακών, Αλεξανδρούπολη, σελ. 76-79.

¹⁸⁴ Άρθρο στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας «Πρώτο Θέμα», *Απίστευτο: Το τουρκικό προξενείο Κομοτηνής κάνει έρανο για τη διαστημική υπηρεσία της Τουρκίας!*, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο <http://www.protothema.gr/politics/article/675563/apisteuto-to-tourkiko-proxeneio-komotinis-kaneierano-gia-ti-diastimiki-upiresia-tis-tourkias/>

χρηματοδοτικούς μηχανισμούς ή δίκτυα, γίνεται με στόχο τον έλεγχο όχι μόνο στην τοπική αυτοδιοίκηση, αλλά και στην κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Το προξενείο της Κομοτηνής έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για την Τουρκία. Η σημασία που αποδίδει η Άγκυρα αναδεικνύεται από τους διπλωμάτες που επιλέγονται να τοποθετηθούν στη θέση αυτή, η οποία αποτελεί συγχρόνως εφαλτήριο για διπλωματική καριέρα. Τα πρόσωπα που επιλέγονται για τη στελέχωσή του προξενείου έχουν πολυετή θητεία στο τουρκικό υπουργείο Εξωτερικών και σε καίριες θέσεις για τα τουρκικά συμφέροντα στο εξωτερικό¹⁸⁵.

4.6 Εκπαίδευση

Η μειονοτική εκπαίδευση περιλαμβάνει ένα σύνολο σχολείων που λειτουργούν μόνο στην περιοχή της Θράκης, έχουν ειδικό καθεστώς και απευθύνονται αποκλειστικά στα παιδιά της μουσουλμανικής μειονότητας. Θεμέλιο του νομικού πλαισίου που διέπει τη μειονοτική εκπαίδευση είναι η Συνθήκη της Λωζάνης (1923). Με τη Συνθήκη ρυθμίστηκαν, εκτός των άλλων, τα δικαιώματα και η προστασία των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων στην Τουρκία και κατ' αναλογία της μουσουλμανικής στην Ελλάδα (άρθρα 37-45). Σε άμεση σχέση με την προστασία των γλωσσικών δικαιωμάτων, τα εκπαιδευτικά δικαιώματα των μειονοτήτων αποτέλεσαν βασική αναφορά της Συνθήκης¹⁸⁶. Τα δύο κράτη λοιπόν, σε ένα πλαίσιο αμοιβαιότητας, δεσμεύονται να παρέχουν «ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν, τας προσηκούσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικοίς σχολείοις παροχής εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω υπηκόων» (άρθρο 40 της Συνθήκης)¹⁸⁷.

Η μειονοτική εκπαίδευση ως ιδιαίτερο και οργανωμένο σύστημα σχολείων υφίσταται μόνο στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας. Το 2011-12 λειτουργούν στη Θράκη 174 δημοτικά μειονοτικά σχολεία με 6.199 μαθητές. Η βασική ιδιαιτερότητα των σχολείων αυτών είναι ο δίγλωσσος χαρακτήρας τους. Το πρόγραμμα είναι μοιρασμένο ανάμεσα στις δύο γλώσσες διδασκαλίας, την ελληνική και την τουρκική, με σαφώς προσδιορισμένη κατανομή για όλες τις τάξεις. Το ελληνόγλωσσο μέρος περιλαμβάνει τα μαθήματα της ελληνικής γλώσσας, ιστορίας, γεωγραφίας, μελέτης περιβάλλοντος, κοινωνικής και

¹⁸⁵ Φρίγγελης, Σ. Ι. (2018), *Το Τουρκικό Προξενείο της Κομοτηνής και ο ρόλος του*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

¹⁸⁶ Μπαλτσιώτης & Τσιτσελίκης (2001), *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης*, Συλλογή Νομοθεσίας – Σχόλια, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή.

¹⁸⁷ Για την καταγραφή και ανάλυση αυτού του δαιδαλώδους νομικού πλαισίου βλ. Α. Μπαλτσιώτης και Κ. Τσιτσελίκης (2001), *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης*. Συλλογή Νομοθεσίας – Σχόλια, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή.

πολιτικής αγωγής. Στο τουρκόγλωσσο, εκτός από τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας ανήκουν τα μαθήματα των θρησκευτικών, μαθηματικών, φυσικής, αισθητικής και φυσικής αγωγής¹⁸⁸.

Το κάθε κομμάτι του προγράμματος έχει τα δικά του βιβλία και τους αντίστοιχους δασκάλους. Τα βιβλία των μαθημάτων που διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα εκδίδονται με ευθύνη των ελληνικών εκπαιδευτικών αρχών. Για το τουρκόγλωσσο μέρος του προγράμματος, το Μορφωτικό Πρωτόκολλο του 1968 προβλέπει ότι τα βιβλία έρχονται από την Τουρκία¹⁸⁹. Το εκπαιδευτικό προσωπικό των μειονοτικών σχολείων περιλαμβάνει δύο κατηγορίες: τους δασκάλους του ελληνόγλωσσου και τους δασκάλους του τουρκόγλωσσου μέρους του προγράμματος.

Με βάση τη Συνθήκη της Λωζάνης, η δέσμευση του ελληνικού κράτους για παροχή μειονοτικής εκπαίδευσης αφορά ρητά μόνο το δημοτικό σχολείο, επειδή αυτό αποτελούσε την υποχρεωτική εκπαίδευση της εποχής. Το μειονοτικό καθεστώς επεκτάθηκε μερικώς και στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας με την ίδρυση δύο μειονοτικών γυμνασίων, του «Τζελάλ Μπαγιάρ» στην Κομοτηνή το 1952 και του Μειονοτικού Γυμνασίου Ξάνθης το 1965. Τα σχολεία αυτά έχουν χαρακτηριστικά αντίστοιχα των μειονοτικών δημοτικών. Ορίζονται μεν ως ιδιωτικά, λειτουργούν όμως με ένα ιδιότυπο πλαίσιο που εμπεριέχει και βασικές ρυθμίσεις της δημόσιας εκπαίδευσης. Επίσης, υπάρχουν και τα ιεροσπουδαστήρια (medrese) τα οποία είναι ιερατικά σχολεία, που τυπικά παρέχουν βασική εκπαίδευση για μουσουλμάνους θρησκευτικούς λειτουργούς. Ιεροσπουδαστήρια υπήρχαν στην περιοχή της Θράκης από την οθωμανική περίοδο και συνέχισαν τη λειτουργία τους μετά την προσάρτηση της Θράκης στο ελληνικό κράτος. Τα μόνα που εξακολουθούν να λειτουργούν από τη δεκαετία του 1950 μέχρι σήμερα είναι δύο, ένα στην Κομοτηνή και ένα στον Εχίνο της Ξάνθης¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Ασκούνη, Ν. (2006), Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη. Από το περιθώριο στην προοπτική της κοινωνικής ένταξης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

¹⁸⁹ Ασκούνη, Ν. (2006), Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη. Από το περιθώριο στην προοπτική της κοινωνικής ένταξης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

¹⁹⁰ Ασκούνη, Ν. (2006), Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη. Από το περιθώριο στην προοπτική της κοινωνικής ένταξης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : Συγκριτική ανάλυση

5.1 Συγκριτική ανάλυση της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία με την μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη

Μια περίπτωση ανάλογη με αυτήν της μουσουλμανικής μειονότητας της Δ. Θράκης αποτελεί η τουρκική μειονότητα της Βουλγαρίας. Η μειονότητα αυτή απαρτίζεται, όπως και η μειονότητα της Δ. Θράκης, από τουρκογενείς, Πομάκους και Αθίγγανους¹⁹¹. Η τουρκική μειονότητα της Βουλγαρίας, όπως ονομάζεται σήμερα, ήταν από την αρχή μειονότητα πολυπληθέστερη από την αντίστοιχη της Δ. Θράκης αποτελούσε ένα ποσοστό πάνω από το 10% του συνολικού πληθυσμού της Βουλγαρίας και ήταν εξαπλωμένη σε διάφορες περιοχές της, σε αντίθεση με τη μουσουλμανική μειονότητα της Δ. Θράκης η οποία ήταν συγκεντρωμένοι στο χώρο της ελληνικής Θράκης και η αριθμητική δύναμή της ήταν πολύ μικρότερη.

Η επίσημη διοικητική οργάνωση της τουρκικής μειονότητας της Βουλγαρίας¹⁹² υπήρξε αντίστοιχη με αυτή της μουσουλμανικής μειονότητας της Δ. Θράκης. Θρησκευτικός ηγέτης της Βουλγαρίας ήταν ο Μεγάλος Μουφτής, ο οποίος είχε την έδρα του στη Σόφια, και υπήρχαν άλλοι 32 μουφτήδες σε όλη τη χώρα. Η εξουσία των μουφτήδων εκτεινόταν σε θρησκευτικά και νομικά ζητήματα αλλά και στην καθοδήγηση της μουσουλμανικής νεολαίας και στις δύο περιπτώσεις των μειονοτήτων¹⁹³. Από την άλλη, η εκπαίδευση της τουρκικής μειονότητας της Βουλγαρίας υπήρξε καλύτερα οργανωμένη από αυτήν της μειονότητας της Δ. Θράκης. Το πολυπληθέστερο της μειονότητας αυτής, η καλύτερη οργάνωσή της και οι στενότερες σχέσεις της με την Τουρκία συνέτειναν σ' αυτήν την κατεύθυνση. Η μουσουλμανική μειονότητα της Βουλγαρίας είχε διάφορους τύπους σχολείων: κορανικά σχολεία, σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τουρκικά σχολεία (όπου διδασκόταν και η

¹⁹¹ ÇAVUŞ M. (1987), *Bulgaristan Milli Azinliklar, Türk Kültürü*, XXV/290, Haziran, pp.343-346, όπου γίνεται αναφορά στις μειονοτικές ομάδες στη Βουλγαρία και στην εγκατάστασή τους στη χώρα αυτή και Κ. Μανωλοπούλου Βαρβιτσιώτη, (1989), *Σύγχρονα προβλήματα μειονοτήτων στα Βαλκάνια*, Αθήνα: Εκδ. Ειρήνη Ε.Π.Ε., σελ. 129.

¹⁹² Ο Μεγάλος Μουφτής εκλεγόταν από εκλεκτορικό σώμα που αποτελούνταν από Εκλεγμένους και διορισμένους αριστίνδην μουφτήδες, οι οποίοι διορίζονταν με βασιλικό διάταγμα. Η πλειοψηφία των μουφτήδων ήταν τουρκογενείς. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου λειτουργούσαν γύρω στα 2300 τζαμιά και υπήρχαν 4000-4500 θρησκευτικοί λειτουργοί. Το όργανο που ήταν αντίστοιχο με τις επιτροπές διαχείρισης μουσουλμανικών και βακουφικών περιουσιών οι οποίες υπήρχαν στην Ελλάδα ήταν το "Συμβούλιο της θρησκευτικής μουσουλμανικής μειονότητας.., βλ. Popovic, A. (1986), *L'islam balkanique. Les musulmans du sud-est européen dans la période ottomane*, Berlin æ Wiesbaden, pp. 90-91.

¹⁹³ Popovic, A. (1986), *L'islam balkanique. Les musulmans du sud-est européen dans la période ottomane*, Berlin æ Wiesbaden, pp. 90-91.

μουσουλμανική θρησκεία), σχολές για την προετοιμασία των δασκάλων, παιδαγωγικές σχολές, ιδιωτικά σχολεία, θεολογικές σχολές, λύκεια και ανώτερες σχολές. Ο αριθμός τους είναι και αναλογικά μεγαλύτερος από αυτόν της Δ. Θράκης¹⁹⁴.

Η παρεμβατική δυνατότητα των εθνικιστών της Τουρκίας στα ζητήματα της εκπαίδευσης υπήρξε πολύ μεγαλύτερη στη Βουλγαρία σε σχέση με την Ελλάδα. Στο χώρο της Βουλγαρίας, όπου η επιρροή της παραδοσιακής πτέρυγας δεν υπήρξε τόσο μεγάλη όσο στη Δ. Θράκη, αναπτύχθηκε γρήγορα πλήθος τουρκικών σχολείων παρά τον αυστηρό έλεγχο των βουλγαρικών αρχών. Στα σχολεία αυτά η εκπαίδευση γινόταν στην τουρκική γλώσσα, τα βιβλία έρχονταν από την Τουρκία και τα προγράμματα σπουδών ακολουθούσαν τα αντίστοιχα της Τουρκίας. Η Βουλγαρία ήταν η πρώτη χώρα, εκτός από την Τουρκία, όπου με την ανοχή, όπως φαίνεται, των αρχών, καθιερώθηκε το λατινικό αλφάβητο, για να καταργηθεί αργότερα από τη φασιστική κυβέρνηση (1934). Τα τουρκικά σχολεία είχαν ιδιωτικό χαρακτήρα. Οι κοινότητες ήταν αυτές που τα ίδρυναν και τα ενίσχυαν οικονομικά υπό τον αυστηρό πάντοτε έλεγχο των βουλγαρικών αρχών¹⁹⁵.

Με δεδομένο ότι οι σχέσεις της μουσουλμανικής μειονότητας της Βουλγαρίας με την Τουρκία ήταν πιο στενές από ότι οι αντίστοιχες της Δ. Θράκης, αναπτύχθηκε ο τύπος ιδιαίτερα περισσότερο από ότι στη Δ. Θράκη. Την περίοδο 1908-1941 εκδόθηκαν συνολικά 67 εφημερίδες και 13 περιοδικά. Ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι οι εφημερίδες αυτές παρουσίαζαν ελάχιστα θρησκευτικό χαρακτήρα, ενώ αντίθετα υπήρχαν πολλές εφημερίδες που είχαν καθαρά τουρκικό χαρακτήρα. Παράλληλα στη Βουλγαρία κυκλοφορούσαν οι εφημερίδες της Τουρκίας και υπήρχαν τούρκοι ανταποκριτές¹⁹⁶. Σε ό,τι αφορά την οικονομική ζωή τους οι Μουσουλμάνοι της Βουλγαρίας ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία, όπως και οι Μουσουλμάνοι της Δ. Θράκης, αγρότες. Οι ιδιοκτησίες τους ήταν μικρές και είχαν ένα είδος κλειστής οικιακής οικονομίας. Μόνο στους κόλπους του αστικού πληθυσμού υπήρχαν κάποιοι επαγγελματίες και ένα ποσοστό 1% που ήταν βιομήχανοι, έμποροι και επιχειρηματίες¹⁹⁷. Οπότε είναι εύκολα αντιληπτό, πως η πολιτική της Τουρκίας βρήκε εύκολα έδαφος στη Βουλγαρία κυρίως μέσα από την

¹⁹⁴ Popovic, A. (1986), *L'islam balkanique. Les musulmans du sud-est européen dans la période ottomane*, Berlin & Wiesbaden, pp. 90-91.

¹⁹⁵ Simsir B. (1989), «The Turks of Bulgaria 1878-1944», *Turkish Review Quarterly Digest*, Spring, Vol.3, No.15, pp.29.

¹⁹⁶ Simsir B. (1989), «The Turks of Bulgaria 1878-1944», *Turkish Review Quarterly Digest*, Spring, Vol.3, No.15, pp.25.

¹⁹⁷ Simsir B. (1989), «The Turks of Bulgaria 1878-1944», *Turkish Review Quarterly Digest*, Spring, Vol.3, No.15, pp.20.

εκπαίδευση, τον τύπο και τις άλλες κοινωνικές δραστηριότητες, όπως και στη Δ. Θράκη¹⁹⁸.

Σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία υπάρχουν στη στάση των κυβερνήσεων και των κρατικών αρχών. Πράγματι, οι βουλγαρικές αρχές μόνο κατά την περίοδο που κυβέρνησε ο Stambulisky είχαν απέναντι στη μειονότητα μια χαλαρή στάση, η οποία επέτρεπε την ανάπτυξη της μειονότητας. Αντίθετα με την ελληνική η βουλγαρική πολιτική απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα υπήρξε αυστηρά περιοριστική και παρεμβατική έως και εχθρική¹⁹⁹. Σύμφωνα με όσα γράφουν ο Al. Popovitch²⁰⁰ και ο S. Djemalovitch²⁰¹, αμέσως μετά τον εμφύλιο πόλεμο του 1923 αναπτύχθηκε μια προσπάθεια από ημιεπίσημα κρατικά όργανα, η οποία είχε ως στόχο είτε να καθυποτάξει το μουσουλμανικό πληθυσμό είτε να τον αναγκάσει να εγκαταλείψει τη χώρα, ώστε να εξασφαλισθεί στη Βουλγαρία μεγαλύτερη εθνική ομοιογένεια²⁰².

Η διατήρηση καλών σχέσεων με τη Βουλγαρία ήταν πιο δύσκολη από ότι ήταν με την Ελλάδα, η οποία βρισκόταν σε δεινή διαπραγματευτική θέση απέναντι στην Τουρκία εξαιτίας των συνεπειών της ανταλλαγής των πληθυσμών. Από την άλλη πλευρά, η σκληρή στάση της Βουλγαρίας έπρεπε να εξευμενισθεί, για να εξασφαλισθούν καλύτερες προϋποθέσεις για την άσκηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Αντίθετα, επειδή υπήρχαν προβλήματα στο εσωτερικό της μειονότητας της Δ. Θράκης για την προώθηση των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων, έπρεπε η Τουρκία για τον προσεταιρισμό της να χρησιμοποιήσει όλα τα δυνατά μέσα²⁰³.

Παρά το περιοριστικό κλίμα η τουρκική μειονότητα της Βουλγαρίας παρουσίασε σημαντικότερη ανάπτυξη από την αντίστοιχη της Δ. Θράκης. Ανέπτυξε θεσμούς και

¹⁹⁸ Cebeci A. (1989), *Balkanlarda Türkçülük Hareketleri*, Türk Kültürü, XXVII/311, Mart 1989, pp. 137-138.

¹⁹⁹ Simsir B. (1989), «The Turks of Bulgaria 1878-1944», *Turkish Review Quarterly Digest*, Spring, Vol.3, No.15, p. 28.

²⁰⁰ Popovic, A. (1986), The turks of Bulgaria (1878–1985), *Central Asian Survey*, 5(2), 1-32.

²⁰¹ Djemalovitch S., «Les musulmans en Bulgarie», *La Nation Arabe*, pp. 12-20.

²⁰² Εξαιτίας αυτής της πολιτικής ένα μέρος του πληθυσμού αναγκάστηκε να μεταναστεύσει προς την Τουρκία. Μαζικές μεταναστεύσεις έγιναν το 1927, το 1933 και το 1935. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες αυτήν την περίοδο μετανάστευσαν στην Τουρκία περίπου 95000 Μουσουλμάνοι εξαιτίας των πιέσεων των αρχών και για αναζήτηση καλύτερης τύχης. Οι περισσότεροι όμως από αυτούς επέστρεφαν, όταν διαπίστωναν ότι η κατάσταση στην Τουρκία δεν ήταν καλύτερη., βλ. Popovic, A. (1986), *L'islam balkanique. Les musulmans du sud-est européen dans la période ottomane*, Berlin & Wiesbaden, pp. 81-82.

²⁰³ Τσιούμης, Κ. (1994), Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940), (Ιστορία-Πολιτική-Παιδεία), (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Παιδαγωγική. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών).

δημοκρατικές διαδικασίες οι οποίες δεν αναπτύχθηκαν στη Δ. Θράκη, διότι η παλαιομουσουλμανική πτέρυγα εκεί δεν έδωσε βάρος στα στοιχεία αυτά²⁰⁴. Από την άλλη πλευρά, η παρέμβαση της Τουρκίας στο ζήτημα του εκσυγχρονισμού της μειονότητας της Βουλγαρίας ήταν κάτι παραπάνω από φανερό, ενώ δεν υπήρχαν οι ίδιες δυνατότητες στη Δ. Θράκη, όπου οι συσχετισμοί δυνάμεων για την Τουρκία ήταν διαφορετικοί. Η σκληρή στάση Βουλγαρίας απέναντι στη τουρκική μειονότητά της ως ένα βαθμό θα μπορούσε να θεωρηθεί δικαιολογημένη και θεμιτή στο πλαίσιο της περιφρούρησης της εθνικής ασφάλειάς της. Από ένα σημείο και έπειτα όμως υπερέβη τα εσκαμμένα και καταστρατήγησε τα δικαιώματα της μειονότητας. Η πολιτική αυτή σε μακροπρόθεσμο επίπεδο δεν υπήρξε αποδοτική με βάση τους βουλγαρικούς στόχους. Σε αντίθεση με τη βουλγαρική στάση οι ελληνικές κυβερνήσεις εφάρμοσαν πιστά τα μειονοτικά δικαιώματα με ελάχιστες εξαιρέσεις.

Η εθνογενετική διαδικασία πέρασε και στις δύο χώρες μέσα από τους ίδιους μηχανισμούς: εκπαίδευση, πολιτισμός, τύπος και διαδικασίες συλλογικής οργάνωσης. Και στις δύο χώρες η τουρκική προπαγάνδα κινήθηκε δραστήρια, για να προωθήσει τους στόχους της, και έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εθνοτική ομάδα των Πομάκων, την οποία ήδη από την εποχή του Μεσοπολέμου προσπάθησε να προσεταιρισθεί, θεωρώντας την ως ένα σημαντικό κρίκο στην αλυσίδα των επιδιώξεών της. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον πάντως το γεγονός ότι, ενώ η Ελλάδα είχε την πιο σύμφωνη προς τις συνθήκες στάση, ήταν αυτή που είχε την πιο σκληρή αντιμετώπιση από την πλευρά της Τουρκίας και αντιμετώπιζε άδικες και αναληθείς κατηγορίες. Αντίθετα απέναντι στη Βουλγαρία τηρήθηκαν ήπιοι τόνοι. Η στάση αυτή της Τουρκίας φαίνεται πως συνδέεται με τη γενικότερη εξωτερική πολιτική της και με τις ανάγκες της προπαγάνδας της στις δύο χώρες²⁰⁵. Γενικά ακολουθήθηκε μια πολιτική που στόχευε στην αποστέρηση της μειονότητας από τους θεσμούς της πολιτιστικής της έκφρασης, στην καθυπόταξή της ή στην αφομοίωση της.

Η προσπάθεια προσέλκυσης των μειονοτήτων στην τουρκική εθνικιστική ιδεολογία είναι ο πάγιος στόχος, για την επίτευξη του οποίου χρησιμοποιήθηκαν σε όλες τις

²⁰⁴ Γραμματίκας, Χ. (2018), *Η συγκρότηση και η λειτουργία της μικτής μορφωτικής ελληνοτουρκικής επιτροπής και η σημασία τους για τη μειονοτική εκπαίδευση στην Ελλάδα και την Τουρκία: 1951-1974* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Παιδαγωγική. Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης).

²⁰⁵ Τσιούμης, Κ. (1994), *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940)*, (Ιστορία-Πολιτική-Παιδεία), (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Παιδαγωγική. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών).

περιπτώσεις, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, η προπαγάνδα, ο τύπος, η εκπαίδευση και η παροχή διάφορων προνομίων και δυνατοτήτων. Οι μειονότητες αυτές παρουσιάζονται ως καταπιεζόμενες τουρκικές μειονότητες, οι οποίες πρέπει να κατοχυρώσουν τα δικαιώματά τους και προοπτικά να ενσωματωθούν στη Μητέρα-Πατρίδα. Η κατοχύρωση των δικαιωμάτων με ενέργειες της Τουρκίας οδηγείται στην πράξη σε εποπτεία και έλεγχο από μέρους της και στη μεταμόρφωσή τους σε μειονότητες με τουρκικά εθνικά χαρακτηριστικά.

Η ίδια ακριβώς πολιτική ακολουθήθηκε και στην Κύπρο. Ο Κ. Κύρρης αναφέρει ότι, όταν ο Kemal υποχρεώθηκε με βάση το άρθρο 21 της συνθήκης της Λωζάνης να εγκαταλείψει κάθε δικαίωμα πάνω στην Κύπρο, κάλεσε τους Κύπριους Μουσουλμάνους να μεταναστεύσουν στην Τουρκία. Η επιχείρηση αυτή όμως απέτυχε εξαιτίας της έλλειψης τουρκικής εθνικής συνείδησης στο μουσουλμανικό πληθυσμό και εξαιτίας της αντίθεσης των Άγγλων, που θεωρούσαν τον πληθυσμό αυτό σημαντικό κεφάλαιο για το μέλλον και ιδιαίτερα χρήσιμο για την καταπολέμηση του Ενωτικού Κινήματος των Ελλήνων του νησιού. Η πολιτική αυτή, όμοια με αυτήν που άσκησε η Τουρκία στη Δ. Θράκη, είχε αποτελέσματα και έχει αναμφίβολα το μερίδιό της στην τραγωδία της Μεγαλονήσου που ακολούθησε²⁰⁶. Το γεγονός ότι έχουν δημιουργηθεί δύο διεθνή προβλήματα, το Κυπριακό και το Βοσνιακό, αλλά και το ότι τα θέματα των μειονοτήτων Ελλάδας και Βουλγαρίας αποτελούν σήμερα αιχμές της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής δεν είναι σίγουρα τυχαίο. Η Τουρκία υπήρξε πάντοτε μια χώρα με βλέψεις υπερδύναμης και γι' αυτό το λόγο η σημερινή στάση της δεν μπορεί παρά να μας προβληματίζει για τους μελλοντικούς της στόχους²⁰⁷.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η παρουσία των μουσουλμάνων στην Ευρώπη παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πολύ δε περισσότερο τα τελευταία χρόνια, με αφορμή την τρομοκρατική δράση φανατικών ισλαμιστών. Μουσουλμάνοι από τις Βαλκανικές χώρες δεν φαίνεται να εμπλέκονται σε τρομοκρατικές ενέργειες κατά των Δυτικών χωρών αλλά προκαλεί ανησυχία η διαπίστωση ότι ισλαμιστές τρομοκράτες είχαν βρει καταφύγιο σε ορισμένες

²⁰⁶ Κύρρης Κ. (1991), *Η Εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Καταγωγή, μέθοδοι, χαρακτηριστικά*, Αθήνα: Εκδ.Ρήσος, σελ.73.

²⁰⁷ Τσιούμης, Κ. (1994), *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940)*, (Ιστορία-Πολιτική-Παιδεία), (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Παιδαγωγική. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών).

Βαλκανικές χώρες, τα τελευταία δε τρομοκρατικά χτυπήματα στο Παρίσι και τις Βρυξέλλες από φανατικούς ισλαμιστές αυξάνουν τους φόβους των Ευρωπαίων για την ασφάλεια τους και την επιφυλακτικότητα απέναντι στις μουσουλμανικές κοινότητες και μειονότητες.

Σε όλες τις χρονικές περιόδους, από την απελευθέρωση της Βουλγαρίας από τους Τούρκους μέχρι και σήμερα, το ζήτημα της τουρκικής μειονότητας αντιμετωπίστηκε από το Βουλγαρικό κράτος ως πρόβλημα κρατικής ασφάλειας, δηλαδή ως απειλή για την εδαφική του ακεραιότητα, λόγω της διαφορετικής εθνικότητας και θρησκείας και της σύνδεσης της με την Τουρκία, που θεωρείται διαρκής απειλή. Από την άλλη, στην περίπτωση της Θράκης, η σύγχρονη ιστορία κατέδειξε ότι άλλαζε πάντα χέρια με υπογραφές και ποτέ με πολέμους. Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης και αφού εφαρμόστηκε η ανταλλαγή των πληθυσμών δημιουργήθηκε στην περιοχή ένα καθεστώς το οποίο όχι μόνο ευνόησε την Τουρκία αλλά το εκμεταλλεύτηκε με κάθε τρόπο. Με τη συστηματική της παρεμβατικότητα στην περιοχή και εξαπολύοντας μια καλοσχεδιασμένη διεθνή εκστρατεία προπαγάνδας επιδιώκει την τουρκοποίηση των Πομάκων και των Αθιγγάνων (Ρομά), τη χρησιμοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας ως εργαλείο πολιτικής καθώς και την προσπάθεια μετασχηματισμού της από θρησκευτική μουσουλμανική μειονότητα σε μια καταπιεζόμενη από την Ελλάδα, εθνική τουρκική μειονότητα.

Από την υπογραφή της συνθήκης έως σήμερα, παρατηρείται μια συνεχής επεκτατική πολιτική της Τουρκίας τόσο σε εδάφη της Δυτικής Θράκης όσο και στην Μεσόγειο και κυρίως στο Αιγαίο, η οποία έχει σκοπό την επιδίωξη της διεκδίκησης των παλαιών ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η προσπάθεια αυτή της Τουρκίας από πληθώρα αναλυτών θεωρείται δημαγωγική καθώς κύριος στόχος της είναι η έπαρση των συναισθημάτων του Τουρκικού λαού με σκοπό την απόσπαση της προσοχής από εσωτερικά ζητήματα τόσο κοινωνικά όσο και οικονομικά. Οι τρεις βασικοί πυλώνες πάνω στους οποίους εδράζονται οι καθόλα στοχευμένες ενέργειες της τούρκικης εξωτερικής πολιτικής είναι η θρησκευτική συνείδηση, η εκπαίδευση και η προπαγάνδα, μέσω των οποίων κατάφερε να θέσει τα θεμέλια του εκτουρκισμού της πλειοψηφίας των μουσουλμάνων.

Η Τουρκία εργαζόμενη προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση χρησιμοποιεί άλλοτε εκφοβιστικές και καταπιεστικές μεθόδους και άλλοτε μέσω κινήτρων, πάντα στη βάση

μια διαμορφούμενης τουρκικής εθνικής συνείδησης, με τελικό στόχο, πυροδοτώντας τεχνηέντως ένταση στην περιοχή αλλά και χρησιμοποιώντας ως επιχείρημα τη δήθεν καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού, να προετοιμάσει κατάλληλα το έδαφος για μελλοντική αυτονόμηση των μουσουλμανικών περιοχών. Οπότε, σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαμε να πούμε πως οι συγκεκριμένες μειονότητες δεν επηρεάζουν την κρατική ασφάλεια και την πολιτική ζωή της χώρας που ζούνε. Μέσα από την εκμετάλλευση των μουσουλμανικών μειονοτήτων η Άγκυρα προσβλέπει σε έναν εντονότερο επηρεασμό των Βαλκανικών κρατών αναβαθμίζοντας έτσι τόσο τον περιφερειακό της ρόλο όσο και την ευρωπαϊκή της παρουσία.

Επιπρόσθετα, παρατηρήθηκε ότι η προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων αποτελεί ένα πολύπλοκο ζήτημα. Από τη στιγμή που διακυβεύονται πολιτικά συμφέροντα, ρυθμίζονται διακρατικές σχέσεις και υφίσταται η παρέμβαση του διεθνούς παράγοντα, η διασφάλιση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων εισέρχεται σε έναν κυκεώνα αντικρουόμενων δυνάμεων. Η δημιουργία μειονοτικών ζητημάτων, είναι «αγκάθι» στις σχέσεις των κρατών μεταξύ τους. Ένα σημαντικό παράδειγμα είναι όταν οι σχέσεις των κρατών ψυχραίνονται ή το αντίστροφο, έχει αντίστοιχες συνέπειες και στην καθημερινότητα των μειονοτήτων.

Καταλήγοντας, η πολιτική της Τουρκίας σε σχέση με τις μουσουλμανικές μειονότητες στα γειτονικά κράτη απέδωσε σε σημαντικό βαθμό όπου εφαρμόστηκε. Οι λόγοι της επιτυχίας της ήταν η συνεπής και μεθοδική υλοποίησή της από τις τουρκικές κυβερνήσεις, αλλά συνετέλεσαν και η αδιαφορία, η ολιγωρία, η ανεκτικότητα, ο υπερβάλλον ζήλος και η παρέμβαση δυνάμεων και πάνω από όλα η έλλειψη συνέπειας και συνέχειας στην πολιτική αντιμετώπισης των μειονοτικών θεμάτων από μέρους των κυβερνήσεων των χωρών όπου οι μειονότητες αυτές κατοικούσαν. Γίνεται αντιληπτό ότι και η Ελλάδα αλλά και η Βουλγαρία πρέπει να βρίσκονται σε συνεχή επαγρύπνηση ώστε να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν και να αποδομήσουν την εργαλειοποίηση της μουσουλμανικής και τούρκικης μειονότητας αντίστοιχα από την τούρκικη εξωτερική πολιτική μέσω της λήψης μέτρων τόσο σε διπλωματικό πεδίο όσο και στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής. Εργαζόμενοι προς αυτήν την κατεύθυνση οι πολιτείες οφείλουν να προβούν στη χάραξη μιας ενιαίας εθνικής στρατηγικής για τη διαχείριση της μουσουλμανικής μειονότητας λαμβάνοντας υπόψη τη γεωστρατηγική σημασία της

εκάστοτε περιοχής και έχοντας ως γνώμονα τη διασφάλιση των εθνικών συμφερόντων και των κυριαρχικών δικαιωμάτων της κάθε χώρα.

Τέλος, δίνεται ερέθισμα για περαιτέρω έρευνα σχετικά με τα ζητήματα των μειονοτήτων σε συνάρτηση με την κρατική ασφάλεια. Όπως για παράδειγμα το κατά πόσο το τουρκικό κράτος μπορεί να εκμεταλλευτεί καταστάσεις προς όφελός του εκμεταλλευόμενο την παρουσία τουρκικού στοιχείου και σε άλλες χώρες εκτός από την Βουλγαρία και την Ελλάδα. Επίσης, δημιουργούνται προβληματισμοί για το σε ποιον βαθμό τα κράτη μέλη της Ε.Ε αντιμετωπίζουν της μειονότητες με τον ίδιο τρόπο ανεξάρτητα από τις επιρροές του παρελθόντος. Επιπλέον, θα μπορούσε να αξιολογηθεί το θέμα των αδυναμιών και των δυνατών σημείων και των δύο συστημάτων, προσφέροντας μια εις βάθος ανάλυση της καθημερινής ζωής των μειονοτήτων στη Βουλγαρία και την Ελλάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελίδης, Χ. (2021), «Η βαλκανική πολιτική της Βουλγαρίας. Οι σχέσεις με Ελλάδα, Τουρκία και Σκόπια. Οι ιστορικές και διεθνοπολιτικές διαστάσεις».

Αλεξανδρήs Α., et al, (1988), *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα: Εκδ. Γνώση, σελ.34.

Αποστόλου, Ν. (2019), «Σχέσεις Βουλγαρίας-Τουρκία».

Άρθρο στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας «Πρώτο Θέμα», *Απίστευτο: Το τουρκικό προξενείο Κομοτηνής κάνει έρανο για τη διαστημική υπηρεσία της Τουρκίας!*, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο <http://www.protothema.gr/politics/article/675563/apisteuto-to-tourkiko-proxeneio-komotinis-kaneierano-gia-ti-diastimiki-upiresia-tis-tourkias/>

Ασκούνη Ν. (2006), *Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 305.

Αρετοπούλου, Α. (2015), «Ο ρόλος του Συμβουλίου της Ευρώπης στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων».

Γεωργούλης Σ. (1993), *Ο Θεσμός του Μουφτή στην Ελληνική και Αλλοδαπή Έννομη Τάξη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.

Γκάζος, Κ. (2022), «Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία εγκλήματα πολέμου κ' πολιτικές επιπτώσεις στη νοτιοανατολική Ευρώπη».

Γκούτση, Γ. (2018), «Το προσφυγικό ζήτημα και οι επιπτώσεις του στον τουρισμό της Λέσβου».

Γουργουλιάννη, Σ. (2017), «Τα ανθρώπινα δικαιώματα των χρονίως πασχόντων ασθενών και η πρακτική εφαρμογή του νόμου», *Archives of Hellenic Medicine/Arheia Ellenikes Iatrikes*, 34(4).

Γκόβαρης, Χ. (2011), *Εισαγωγή στην Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Διάδραση.

Γραμματίκας, Χ. (2018), *Η συγκρότηση και η λειτουργία της μικτής μορφωτικής ελληνοτουρκικής επιτροπής και η σημασία τους για τη μειονοτική εκπαίδευση στην Ελλάδα και την Τουρκία: 1951-1974* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Παιδαγωγική. Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης).

Δαμάδογλου Ε. (2011), «Η επίδραση της πολιτισμικής διαφοράς στην πολεοδομία και αρχιτεκτονική στην πόλη της Κομοτηνής», Διπλωματική Εργασία. Βέροια: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης.

Δημητρόπουλος Α. (1991), *Συνταγματικά δικαιώματα*, Γενικό μέρος. Τόμος Γ΄-ημίτομος Ι. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.

Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων που Ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες, που υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση το 1992, βλ. <https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/Declaration-Indigenous-Greek.pdf> (τελευταία πρόσβαση 3 Ιουλίου 2022).

Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων που Ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες, που υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση το 1992, βλ. <https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/Declaration-Indigenous-Greek.pdf> (τελευταία πρόσβαση 3 Ιουλίου 2022).

Διακοφωτάκης, Γ. Ι. (1999), «Περί μειονοτήτων κατά το διεθνές δίκαιο.»

Δουδούμης, Γ.Ε. (1999), *Η σύγχρονη Βουλγαρία. Προβλήματα και προοπτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις: Ιδιωτική.

«Είμαι Πομάκος!», συνέντευξη Πομάκου δημοσιογράφου Σεμπαϊδίν Καραχότζα στην ηλεκτρονική εφημερίδα XanthiTimes, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο pomakohoria.blogspot.gr/2014/05/blogpost.html?m=1.

Ζεγκίνης, Ε. (1994), *Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη, Institute for Balkan Studies.

- Ηλιάδης Χ. (2018), *Η Θράκη απειλείται*, Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιόραμα, σελ. 63.
- Ηρακλείδης Αλ. (1997), «Μειονότητες, εξωτερική πολιτική και Ελλάδα» στο: Τσιτσελίκης Κ., Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), *«Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα: μία συμβολή των κοινωνικών επιστημών»*, Κριτική, σ. 209.
- Καζάκος Π., (1992), «Η Νέα Σημασία Μειονοτικών Ζητημάτων στη Διεθνή Συζήτηση», στο *«Ζητήματα Μειονοτήτων στην Ευρώπη»*, Γρηγορίου Π., Ηρακλείδης Αλ., Καζάκος Π., Ροζάκης Χ., Τελαλιάν Μ., Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών (Ε..Κ.Ε.Μ.), Κείμενο εργασίας Αρ. 17, Αθήνα, σελ. 19.
- Καρασμάνη, Ε. & Καψή Β. (2015), «Η κοινωνική πολιτική για τις μειονότητες στην Ελλάδα: το παράδειγμα της μουσουλμανικής μειονότητας της δυτικής Θράκης στον τομέα της εκπαίδευσης.
- Κείμενο της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1995, βλ. <https://rm.coe.int/16800c1303> (τελευταία πρόσβαση 3 Ιουλίου 2022).
- Κλοκίδου, Γ. (2014), «Η ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη μετά την συνθήκη της Λωζάννης και μέχρι το 1991».
- Κοκκώνης Ν., *Η ιστορία των Βουλγάρων*, Αθήνα: Εκδόσεις Εκάτη
- Κόμματου, Ι. (2016), «Τα μειονοτικά δικαιώματα ως ζήτημα κρατικής ασφάλειας στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη: case study: τουρκική μειονότητα στη Βουλγαρία».
- Κοππά, Μ. (1994), «Πολιτική εξουσία και μειονότητες στα Βαλκάνια στη μετακομμουνιστική εποχή», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 4 (2), 142.
- Κύρρης Κ. (1991), *Η Εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Καταγωγή, μέθοδοι, χαρακτηριστικά*, Αθήνα: Εκδ.Ρήσος, σελ.73.

- Κωστόπουλος, Τ. (2009), *Το "Μακεδονικό" της Θράκης - Κρατικοί Σχεδιασμοί για τους Πομάκους (1956-2008)*, Βιβλιόραμα - Σειρά μελετών ΚΕΜΟ, σελ. 286-291.
- Λαυρέντζος Α. (2013), *Η Θράκη στο μεταίχμιο*, Αθήνα: Πραγματία, σελ. 37-49.
- Λεβέντ, Α. (2015). *Η μουσουλμανική μειονότητα στο Νομό Ροδόπης* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).
- Λεμοντζέλης Κ., 2010, «Συγκρότηση του «εθνικού» χώρου και θρησκευτικές ετερότητες στην πόλη της Κομοτηνής», Μεταπτυχιακή Εργασία, Αθήνα: Χαρόκοπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εφαρμοσμένη Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου».
- Λιθοξόου, Δ. (2006), *Τα χωριά της μειονότητας στη Θράκη. Χωριά και πληθυσμός της εθνικής τουρκικής μειονότητας στη Θράκη*.
- Μαλκίδης, Θ. (2002), *Οικονομία και κοινωνία στο Παρευξέινιο χώρο*, ΓΟΡΔΙΟΣ.
- Μαλκίδης Θ. & Κόκκας Ν. (2006), *Μετασχηματισμοί της συλλογικής ταυτότητας των Πομάκων*, Ξάνθη.
- Κ. Μανωλοπούλου Βαρβιτσιώτη, (1989), *Σύγχρονα προβλήματα μειονοτήτων στα Βαλκάνια*, Αθήνα: Εκδ. Ειρήνη Ε.Π.Ε., σελ. 129.
- Μερκουράκη, Δ. (2013), *Το ΕΔΔΑ στην κρίση επί προσφυγών από μέλη μειονοτήτων για παραβιάσεις διατάξεων της ΕΣΔΑ* (Doctoral dissertation, University of Piraeus (Greece)).
- Μουστάκας, Κ. (2015), *Ιστορία των μεσαιωνικών Βαλκανίων*, Αθήνα: Καλλίπος.
- Μουστάκας, Κ. (2016), «Το πρωτοβουλγαρικό κράτος».
- Μπαλτσιώτης & Τσιτσελίκης (2001), *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης*, Συλλογή Νομοθεσίας – Σχόλια, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή.

- Μπαρδάκης, Α. (2018), «Οι πολιτικές ισορροπίες στην Βουλγαρία (2015-2017) και το μέλλον των σχέσεων Βουλγαρίας-Τουρκίας».
- Ναστούλα, Ε. Τ. (2009), *Η Σύμβαση περί Ανταλλαγής πληθυσμών (1923) και οι νομικές της συνέπειες* (No. GRI-2009-3171), Aristotle University of Thessaloniki.
- Νταβούτογλου, Α. (2010), *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Αθήνα: Ποιότητα, σελ 495.
- Ο ορισμός υπάρχει «Ο ορισμός της μειονότητας» του Νίκου Πεντούλη, βλ. <https://lawnet.gr/pages/eofn/2/meion.asp..>
- Παπάνης, Α. (2008), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης».
- Παπούλια, Δ. (2002), *Από τον αρχαίο στο νεότερο πολυμερισμό*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας
- Περράκης Σ. (1991), *Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Περράκης Κ. (1993), *Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων: Μια προβληματική σε εξέλιξη*, Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Περράκη, Σ. (2000), *Διεθνής Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, β έκδοση, Αθήνα–Κομοτηνή: εκδόσεις Σάκκουλας.
- Πολιτάκη, Α. Δ. (2022), *Τα σύνορα ως χώρος αλληλεπίδρασης με το υποκείμενο της αναγκαστικής μετακίνησης* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).
- Ροζάκης Χ. (1994), «Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε μια μεταβαλλόμενη Ευρώπη: Η αυτοδιάθεση των λαών και οι μειονότητες στην πολιτική της Ευρωπαϊκής κοινότητας», Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας, σ. 17-18.

Σβολόπουλος Κων. (1981), *Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας*, Θεσσαλονίκη: Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, σελ.6. 2.

Σγουρίδης Π., (2000), «Θράκης Προβληματισμοί στο Κατώφλι του 21ου Αιώνα», Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Σιάτρας, Γ. (1994), «Το μειονοτικό πρόβλημα της Θράκης».

Σιλιανός Α. (1997), «Η προστασία των μειονοτήτων: Η Σύμβαση - Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης»: στα Πρακτικά συνεδρίου που οργάνωσαν το ΙΜΔΑ και το Συμβούλιο της Ευρώπης (Αθήνα, 9-10 Μαΐου 1996), Αθήνα: Σάκκουλας, σ. 17.

Σπανού, Μ. (2020), «Μειονοτικοί πληθυσμοί στην Ευρώπη: Η περίπτωση των Πομάκων της Δυτικής Θράκης».

Στοφορόπουλος Θ. (1994), *Η Θράκη μία άλλη Κύπρος;*, Πρακτικά Παγκοσμίου Θρακών, Αλεξανδρούπολη, σελ. 76-79.

Συρίγος Α., *Ο Άγγελος Συρίγος για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις*, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο <https://slpress.gr/eidiseis/o-aggelos-syrigos-gia-tis-ellinoturk>.

Το διακύβευμα της Διάσκεψης της Κοπεγχάγης, Δεκέμβριος 2009, βλ. https://ypen.gov.gr/wp-content/uploads/legacy/Files/Klimatiki%20Allagi/Diakyveyma%20Diaskepsis%20Kopegxagis_OK.pdf (τελευταία πρόσβαση 3 Ιουλίου 2022).

Τρουμπέτα Σ. (2001), *Κατασκευάζοντας Ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Τσιβιτζιόγλου, Χ. (2001), *Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Μύθος και πραγματικότητα*, Τόμος Α', Εκδόσεις, Αθήνα: Ινφογνώμων.

Τσιούγκου Δ., (2010), «Πολιτιστική πολιτική και μειονότητες. Η περίπτωση των Ρομά στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία».

Τσιούμης, Κ. (1994), *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940), (Ιστορία-Πολιτική-Παιδεία)*, (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Παιδαγωγική. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών).

Τσιούρδα, Ε. (2022), «Μειονοτικά γλωσσικά και εκπαιδευτικά δικαιώματα στο διεθνές δίκαιο».

Τσιτσελίκης Κ. (1996), *Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.

Τσιτσελίκης Κ. & Χριστόπουλος Δ. (1997), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα: Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα: Κριτική, σ. 123.

Τσουλουφής Αγ. (1989), *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και η εκτίμηση των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών*, Αθήνα : Εκδόσεις "Ενώσεως Σμυρναίων".

Φίντζος, Σ. (2021), «Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Ιστορική αναδρομή. Συγκριτική ανάλυση».

Φρίγγελης, Σ. Ι. (2018), *Το Τουρκικό Προξενείο της Κομοτηνής και ο ρόλος του*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Χολέβας Ι. (1991), *Οι Έλληνες Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Πελάσγος , σ.165.

Χριστοδουλίδης Θ., (1991), *Διπλωματική Ιστορία - Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες, 1815-1919*, Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Albright, M., & Albright, M. (2006). *The mighty and the almighty*, New York: HarperCollins, pp. 66.
- Andrew Heywood, (2013), *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική.
- Barda M. (2005), «Beyond Greed and Grievance-And Not too Soon...», in *Review of International Studies (RIS)*, Volume 31, Number, 4, October, Cambridge University Press, σ.698.
- Biondich, M. (2011), *The Balkans: revolution, war, and political violence since 1878* (Vol. 3), Oxford University Press.
- Bishku, M. B. (2003), «Turkish-Bulgarian Relations: From Conflict and Distrust to Cooperation over Minority Issues and International Politics», *Mediterranean Quarterly*, 14(2), 77-94.
- Brown, L. C. (2000), *Religion and state: The Muslim approach to politics*, New York: Columbia University Press, σελ.10.
- ÇAVUŞ M. (1987), *Bulgaristan Milli Azinlikar*, Türk Kültürü, XXV/290, Haziran, pp.343-346.
- Cebeci A. (1989), *Balkanlarda Türkçülük Hareketleri*, Türk Kültürü, XXVII/311, Mart 1989, pp. 137-138.
- Chousein, A. (2005), «Continuities of changes in the minority policy of Greece: The case of Western Thrace», *Master in the Department of International Relations / Social Sciences of Middle East Technical University*.
- Djemalovitch S., «Les musulmans en Bulgarie», *La Nation Arabe*, pp. 12-20.
- Fawcett, L. (2001), «Down but not out? The Kurds in international politics», *Review of International Studies*, 27(1), 109-118.
- Hartig, H. (1994), *Les travaux du Conseil de l'Europe dans le domaine des minorités*, *Questions de minorités en Europe*, 281, P. Grigoriou (eds), Presses Interuniversitaires, Bruxelles 1994, σ. 281.

- Little D. (2002), «Religious minorities and religious freedom: an overview», στο: *Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe*, Peter G. Danchin and Elizabeth A. Cole (Eds): New York: *Columbia university press*, σ. 34-40.
- Lütem, Ö. E. (1999), «The past and present state of the Turkish-Bulgarian relations», *Diş Politika*, (1-4), 64-77.
- Martiniello, M., & Rath, J. (Eds.). (2010), *Selected studies in international migration and immigrant incorporation* (Vol. 1). Amsterdam University Press.
- Miall, H. (Ed.), (1994), *Minority Rights in Europe*, Council on Foreign Relations, σσ. 93-96.
- Nikova, E. (1995), «Changing Bulgaria in the changing Balkans», *Balkans, A Mirror Of The New International Order*, 189-195.
- Ortakovski, V. (2021), *Minorities in the Balkans*, BRILL.
- Ostrogorsky, G. (1978), *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*.
- Popovic, A. (1986), *L'islam balkanique. Les musulmans du sud-est européen dans la période ottomane*, Berlin & Wiesbaden, pp. 90-91.
- Poulton, H. (1991), *The Balkans: Minorities and states in conflict*, London: Minority Rights Publications.
- Rüma, İ. (2010), «Turkish foreign policy towards the Balkans: New activism, neo-ottomanism or/so what?», *Turkish Policy Quarterly*, 9(4), 133-140.
- Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1976), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 1, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808* (Vol. 1), Cambridge University Press.
- Simsir B. (1989), «The Turks of Bulgaria 1878-1944», *Turkish Review Quarterly Digest*, Spring, Vol.3, No.15, pp.29.
- Smith, R. (2010), *Sécurité internationale et crise économique internationale*, (No. hal-03242827).

- Sepheriadēs, S. P. (1928), *L'échange des populations*, Martinus Nijhoff.
- Sophoulis, P. (2011), *Byzantium and Bulgaria, 775-831* (Vol. 16), Brill.
- Thornberry, P., & Estébanez, M. A. M. (2004), «Minority Rights in Europe: a Review of the Work and Standards of the Council of Europe».
- A. A. Vasiliev, (1995), *Ιστορία Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324 – 1453*, Αθήνα: Πάπυρος.
- Walt, S. M. (1991), «The renaissance of security studies», *International studies quarterly*, 35(2), 211-239.

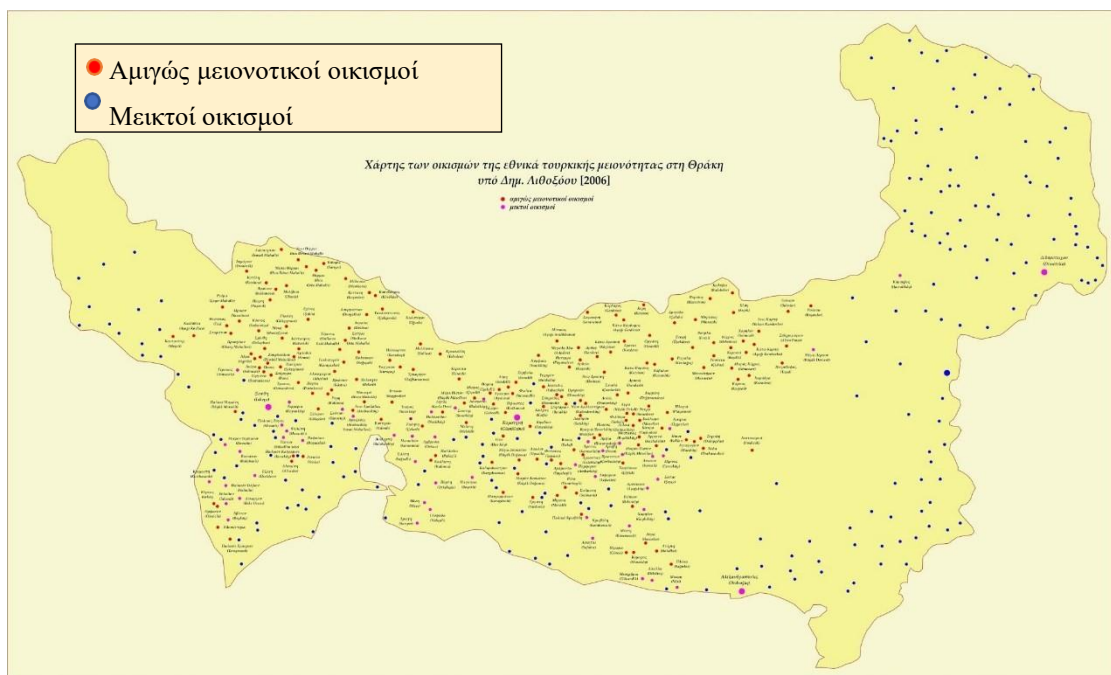
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εικόνα 1: Ποσοστό Τούρκων στην Βουλγαρία ανά επαρχία (απογραφή 2011).

(Πηγή: Biondich, 2011)

Εικόνα 2: Χάρτης των οικισμών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δ. Θράκη, (Πηγή: Λιθοξόου, 2006).

Εικόνα 3: Πομακικό χωριό στη Θράκη

(Πηγή: <http://www.mitnet.gr/orfeas/odiporiko/pomakoi/Pomakoi.htm>)

Εικόνα 4: Γεύμα σύγχρονης πομακικής οικογένειας

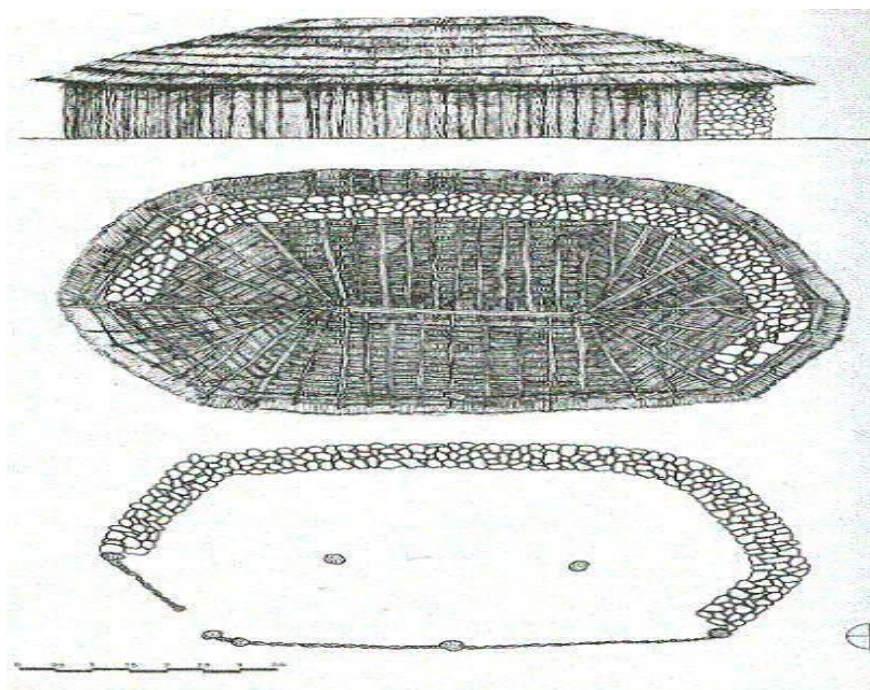
(Πηγή: <http://www.mitnet.gr/orfeas/odiporiko/pomakoi/Pomakoi.htm>)

Εικόνα 5: Πομακική γυναικεία ενδυμασία

(Πηγή: <http://www.mitnet.gr/orfeas/odiporiko/pomakoi/Pomakoi.htm>)

Εικόνα 6: Κάτοψη, άνοψη και πρόσοψη της πομάκινης καλύβας

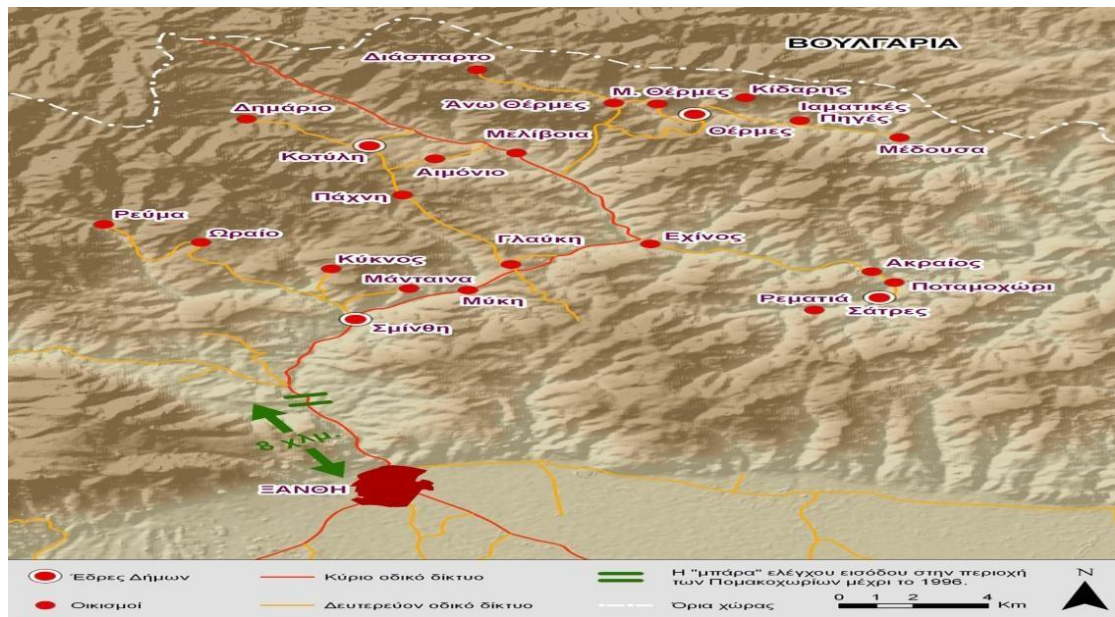
(Πηγή: http://www.xanthi.ilsp.gr/cultureportalweb/viewitems.php?topic_id=56&level=2&belongs=9&lang=gr)

Εικόνα 7: Μουσουλμανική συνοικία

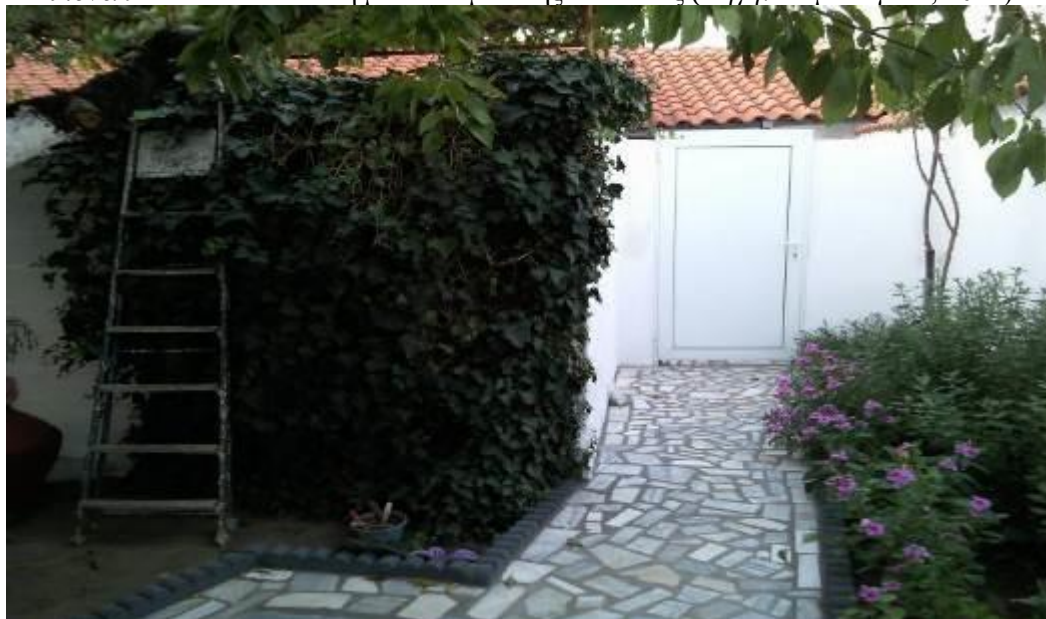
Πηγή: <http://www1.rizospastis.gr/story.do?id=3261830&publDate=26/2/2006>

Εικόνα 8: Πομακοχώρια Ξάνθης

(Πηγή: Δαμάδογλου, 2011).

Εικόνα 9: Εικόνα από αυλή μουσουλμανικής κατοικίας (Πηγή: Δαμάδογλου, 2011).

Εικόνα 10: Χάρτης τσιγγάνικων οικισμών Θράκη

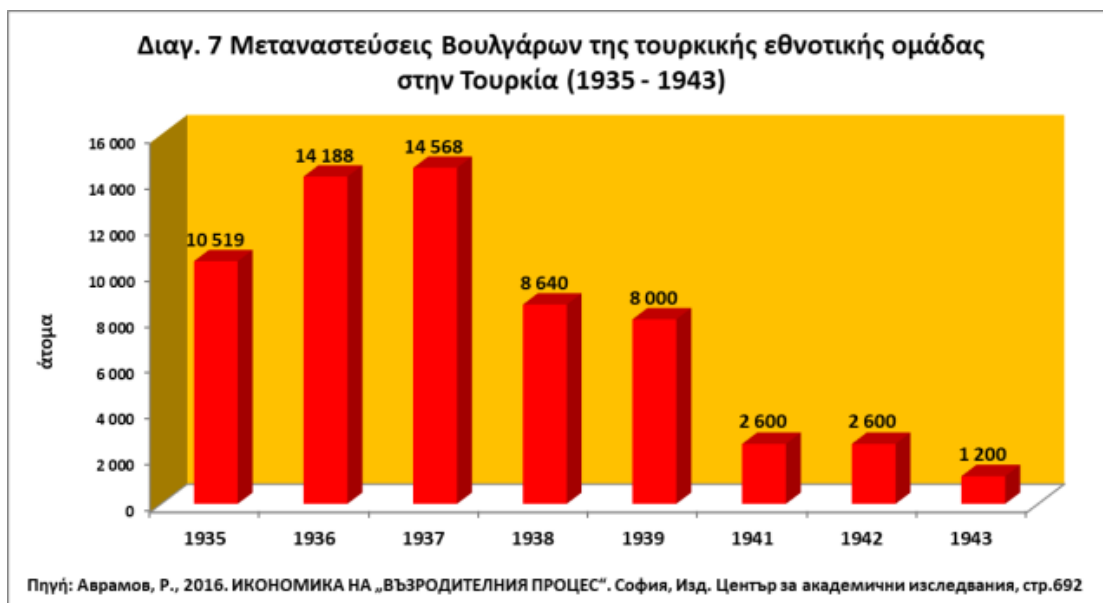
(Πηγή: Λεβέντ, 2015)

Εικόνα 13: Οικισμός Αθίγγανων δίπλα στην Κομοτηνή

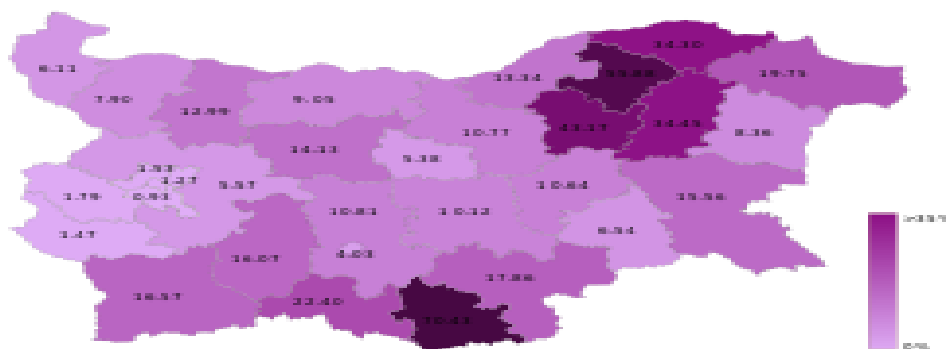
(Πηγή: Λεβέντ, 2015)

Εικόνα 14: Μεταναστεύσεις Βούλγαρων

(Πηγή: <https://petinakis.wordpress.com/2020/06/14/%CF%84%CE%BF-%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%8D%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CE%B2%CE%BF%CF%85/>)

Εικόνα 14: Ποσοστό ψήφων για το Κ.Δ.Ε. ανά εκλογικές περιφέρειες στις κοινοβουλευτικές εκλογές του 2014

(Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%AF%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1_%CE%B3%CE%B9%CE%B1_%CE%94%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%95%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82)